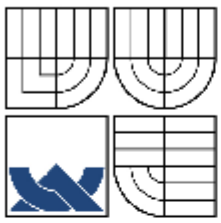

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ
BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

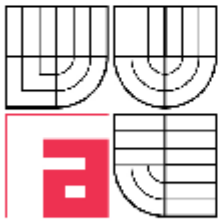

FAKULTA ARCHITEKTURY
ÚSTAV STAVITELSTVÍ

FACULTY OF ARCHITECTURE
DEPARTMENT OF ENGINEERING

VODA V URBANIZOVANÉM PROSTŘEDÍ
SVRATECKÝ NÁHON VE MĚSTĚ BRNĚ

WATER IN AN URBANIZED ENVIRONMENT
SVRATKA RACEWAY

DIZERTAČNÍ PRÁCE
DOCTORAL THESIS

AUTOR PRÁCE — Ing. arch. TOMÁŠ PAVLOVSKÝ
AUTHOR

VEDOUCÍ PRÁCE — doc. Ing. ZDENKA LHOTÁKOVÁ, CSc.
SUPERVISOR

BRNO 2010

Vysoké učení technické v Brně
Fakulta architektury
Poříčí 273/5, 63900 Brno 39

Zadání dizertační práce

Číslo dizertační práce: Akademický rok: **2008/2009**

Ústav:	Ústav stavitelství
Student(ka):	**Pavlovský Tomáš, Ing. arch.**
Studijní program:	Architektura a urbanismus (P3501)
Studijní obor:	Urbanismus (3501V009)
Vedoucí dizertační práce:	**doc. Ing. Zdenka Lhotáková, CSc.**
Konzultanti dizertační práce:	

Název dizertační práce:

Voda v urbanizovaném prostředí
Svratecký náhon ve městě Brně

Zadání dizertační práce:

Voda jako zdroj života stála u zrodu lidských sídel, doprovázela hlavní cesty, které používal člověk již v dávnověku. Na vodní tok a jeho význam pro město je možno nahlížet z následujících hledisek - estetického, sociálního, hygienického, technického, ekonomického a v dnešní době i rekreačního.
Cílem disertační práce je zmapovat tok zaniklého Svrateckého náhonu na území města Brna a nashromáždit co nejvíce dostupných informacích o něm, o jeho významu pro život obyvatel města Brna, což bude doloženo vzpomínkami pamětníků, nashromáždit obrázky náhonu, fotografie apod., ukázat a popsat kudy náhon tekl, současný stav území, nastínit možnou obnovu náhonu, popřípadě ukázat možná řešení v ČR a zahraničí.

Abstrakt

V disertační práci **je popsán** jednak **historický vývoj** vodních toků na území města Brna se zaměřením na umělý kanál **Svratecký náhon**, jednak na základě dostupných mapových podkladů, zachovalých obrazových materiálů a fotodokumentace **i současný stav** území, kterým náhon protékal, s kterým sousedil. V práci jsou zachyceny vzpomínky několika pamětníků města Brna na umělý tok, jež dokreslují stav Svrateckého náhonu v době jeho zániku. V kapitole *Příklady obnovy náhonů a přírodních toků u nás i v zahraničí* je nastíněno, jakým způsobem k náhonům přistupují dvě partnerská města Lipsko a Graz. Práce by měla sloužit jako ucelený podkladový materiál pro další studium Svrateckého náhonu a pro možné studie řešení území, kterým náhon tekl, a pro jeho alespoň částečnou obnovu.

Klíčová slova

Vodní kanál, náhon, přírodní tok, podkladový material, komparace, urbanismus, obnova, pamětník.

Dissertation assignment

Water in an Urbanized Environment
Svratka Raceway

Dissertation assignment:

Water as a source of life brought forth the birth of human settlements, accompanied the main roads, which were used by the man already in the distant past. The watercourse can be viewed from following points of view: esthetic, social, hygienic, technical, economic and nowadays also recreational.

The aim of the dissertation is to map the course of the vanished Svratka raceway within the territory of Brno and collect as much available information as possible about the raceway and its significance for the life of the inhabitants of Brno, this will be documented by the memoirs of those who still remember it, pictures, photographs of the raceway will be gathered, etc. Further aim of the work is to show and describe where the raceway run, what the area looks like now; and to outline the possible reconstruction or demonstrate possible arrangements in the Czech Republic and abroad.

Extent of the graphic work:

The issues of the Svratka raceway haven't been coherently compiled so far, it is not clear, how many graphic works will be possible to gather or how many materials concerning this issue there actually are.

If we manage to gather graphic material – maps, period photographs etc., the graphical documentation will be included in the text part of the dissertation for better clarity with regard to the reader.

Bibliography:

There is no technical literature concerning Svratka raceway directly, it is necessary to work with a whole range of technical books and publications about the city of Brno, where there are only fragments about the issues of Svratka gateway, it is also necessary to work with technical texts concerning rivers and watercourses, urbanism and architecture.

FLODROVÁ, M., MÜLER, Z., *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna.* Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1
HÁLOVÁ - JAHODOVÁ, C. *Brno dílo přírody, člověka a dějin.* Blok: Brno, 1975
KUČA, K. *Brno Vývoj města, předměstí a připojených vesnic.* Miloš Uhlíř – Baset: Praha, 2000. ISBN 80-86223-11-6

Summary:

The dissertation describes the historic development of watercourses in Brno territory focusing on the artificial canal Svratka raceway and the present state is described based on the available map data, preserved picture materials and photographic documentation of the present state. The work offers memories of several people from Brno who remember the artificial watercourse, these complete the picture of the Svratka raceway at the time of its extinction.

The dissertation documents the present state of areas where the raceway used to run and on which it bordered. What attitude the twin towns of Brno – Leipzig and Graz – take, is outlined in the chapter *Examples of Raceway and Natural Stream Reconstruction in Here and Abroad*. The presented work should serve as a comprehensive source material for further study of Svratka raceway and further possible studies of arrangement of the areas where the raceway used to run and its – at least – partial reconstruction.

Key words:

Water canal, raceway, natural stream, source material, comparison, urbanism, reconstruction, memoirs

Prohlašuji,

že jsem na disertační práci pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval.
V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

V Brně 12. 2. 2010 ……

Podpis doktoranda

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucí disertační práce Doc. Ing. Zdeňce Lhotákové, CSc., za odborné rady a její vedení. Dále bych rád poděkoval Doc.Ing.arch. Karlu Havlišovi za jeho připomínky a nápady, které mi během práce poskytoval a nejen k ní.

OBSAH

1. Úvod……11
2. Cíle práce a základní výzkumná otázka……13
3. Definice základních pojmů……14
3.1. Kamenný, cihelný nebo betonový náhon……14
3.2. Strouha……15
3.3. Vantrok……15
4. Vodní toky ve městě Brně a jejich vývoj……17
4.1. Vývoj brněnských řek……17
4.2. Brněnské náhony a menší toky……21
4.2.1. Údržba náhonů……23
5. Historický vývoj Svrateckého náhonu a jeho okolí……25
5.1. Kamenný Mlýn……25
5.2. Pisárky……29
5.3. Staré Brno……32
5.3.1. Rybářská ulice……34
5.3.2. Mendlovo náměstí……36
5.3.3. Klášter cisterciaček……38
5.3.4. Detailní popis Svrateckého náhonu podle dobových fotografií……39
5.3.4.1. Foto meandru na Klášterním náměstí od J. Kunzfelda z roku 1893……40
5.3.4.2. Foto Svrateckého náhonu ve spodní části dnešní Pekařské od J. Kunzfelda z roku 1896……41
5.3.4.3. Foto mlýnského náhonu ve středu dnešního Mendlova náměstí, počátek 20. století……42
5.3.5. Přestavba Starého Brna, asanace, zánik Svrateckého náhonu……43
5.4. Kostel sv. Jana Křtitele, špitál sv. Ducha, Křížovnická komenda, Území Svaté Anny……48
5.4.1. Kostel sv. Jana Křtitele, špitál sv. Ducha, Křížovnická komenda……48
5.4.2. Území Svaté Anny……49
5.5. Statek kostela Všech svatých……52
5.6. Jircháře, Vodní ulice……53
5.7. Františkov……55
5.8. Novosady (Nové Sady)……58

5.9. Náhon……..60
5.10. Ulice Petrovská……62
5.11. Dornych……..……...63
5.12. Komárov……..……..66
6. Současný stav Svrateckého náhonu a jeho zmapování……..……..70
6.1. Kamenný Mlýn……..……..70
6.2. Pisárky……..……70
6.3. Rybářská ulice…….....72
6.4. Mendlovo náměstí……..……72
6.5. Nemocnice sv. Anny…….....……73
6.6. Jircháře a ulice Vodní……..…...74
6.7. Františkov nyní část Nových Sadů……...……...74
6.8. Náhon…….....75
6.9. Petrovská ulice, Dornych……..76
7. Vzpomínky pamětníků…….....…...77
7.1. Vlasta Pavlovská……..…...77
7.2. Matylda Janková……..……78
7.3. Josef Knápek……...…...79
7.4. Jiří Vykoupil……..…...80
7.5. Michael Pavlovský……..……81
7.6. Komparace vzpomínek……..82
8. Příklady obnovy náhonů a přírodních potoků u nás i v zahraničí…….....…...83
8.1. „Obnova Ponávky v brněnském parku Lužánky“……...83
8.2. Obnova náhonů ve městě Lipsku…….....…..85
8.3. Přístup Štýrského Hradce (Grazu) k rozvoji města a k jeho vodním plochám……...88
9. Možnosti rekonstrukce a obnovy Svrateckého náhonu ve městě Brně….....91
10. Diskuze……...…..96
11. Možnosti využití práce……...…...98
12. Závěr……...…...98
13. Použitá literatura……..…..100
14. Seznam obrazové dokumentace…….....102
15. Přílohy…….....112

1. Úvod

Bez vody by nebyl život, nebylo by lidstvo, nebyla by současnost. Voda stála u zrodu lidských sídel, doprovázela hlavní cesty, které používal člověk již v dávnověku. Člověk vodu postupně začíná využívat pro zlehčení svého života (plavba, mlýny, hamry, výroba energie…). Tím, jak ji využívá, se často mění ráz krajiny, ekologická stabilita prostředí, její flóra i fauna. Někdy jsou změny pozitivní, jindy došlo přímo k přírodním katastrofám. Některé změny jsou stále diskutovány, mají své zastánce i odpůrce.

Ve své práci se budu zabývat vodními toky se zaměřením na Svratecký náhon v Brně, proto se blíže dotknu otázky řek, kanálů a náhonů ve městech. Archeologické nálezy nám potvrzují, že při vzniku starobylých sídel vždy hrála významnou roli voda - vodní tok či jezero. Voda znamenala život, zároveň to byla jedna z cest spojení se světem, zdroj obchodu, potravy, byla to neoddělitelná součást města, která vytvářela a vytváří tzv. genius loci. Řeka, jezero či kanál se mnohdy stal jeho symbolem a základním charakteristickým znakem. Můžeme to dokázat malým průzkumem, který jsme udělali mezi náhodně vybranými studenty architektury města Brna. Položili jsme otázku – Co se Vám vybaví, když se řekne vodní kanál?, nejčastější odpovědi byly Amsterodam, Benátky. Na otázku Co se Vám vybaví, když se řekne řeka?, nejčastější odpovědí byla Praha, Paříž, Budapešť. A opravdu, řeky a kanály jsou symboly výše jmenovaných měst, jsou součástí ulicí, staly se nerozdělitelnou součástí života těchto měst. Mluvíme tedy o vodním toku jako o významném městotvorném prvku. Na vodní tok a jeho význam pro město je třeba nahlížet z následujících hledisek – estetického, sociálního, hygienického, technického, ekonomického a v dnešní době i rekreačního.

Městem Brnem také protékají řeky, které jsou však v současnosti opomíjeny, byly zde funkční kanály a náhony, o kterých současný Brňan ani neví. A právě na příkladu tohoto města, na jeho vývoji, bych chtěl ukázat, jak vodní toky přírodní i umělé ovlivňují historii, rozvoj, ekonomiku i růst města. A mohly by ovlivňovat i současnost, bohužel se tak neděje.

Tématem vody a vodních ploch v urbanizovaném prostředí se zabývám již čtvrtým rokem a toto téma jsem se snažil částečně zpracovat ve své diplomové práci, v níž jsem se pokusil rehabilitovat a smysluplně začlenit Svitavský náhon do života města Brna. Za pokračování této práce můžeme považovat krátký dokumentární film o Svitavském náhonu, který vznikl na jejím podkladě, s názvem Mezi Svitavou a Svratkou. Tento

krátký film byl prezentován na mezinárodní konferenci Vaňkovka 07, v současnosti je dostupný na www.nova.cz.

Vedle Svitavského náhonu však v Brně existuje ještě náhon Svratecký, který po prostudování odborné literatury můžeme označit za starší a důležitější z hlediska významu pro život středověkého města Brna. Oba kanály výrazně ovlivňovaly charakter městské zástavby a města samotného.

Pro svou disertační práci jsem si proto vybral právě náhon Svratecký, abych doplnil historické poznatky o současný stav a pokusil se vytvořit koncepci využití náhonu pro život obyvatel města Brna v současnosti. Při této koncepci jsem vycházel z plánů a podnětů životního prostředí Jihomoravského kraje a města Brna, neboť si myslím, že získání podpory těchto vládních orgánů by mohlo přispět k realizaci mnou navrženého řešení, čímž by práce nezapadla v knihovně a vešla by v život.

Svou práci rozděluji do 13 kapitol, které dále dělím do subkapitol, v nichž detailněji popisuji řešený problém. Snažil jsem se vycházet z dostupné literatury, kterou jsem srovnával, a kde to bylo možné, doplňoval dobovými fotografiemi.

2. Cíle práce a základní výzkumná otázka

Cílem mé disertační práce je:

1. Vypracovat analýzu současného stavu Svrateckého náhonu a vytipovat úseky náhonu, které by bylo možno znovu otevřít a využít je k pohledovým či rekreačním účelům.
2. Na základě dostupných informací o Svrateckém náhonu zjistit příčiny jeho zániku a dopad na život města Brna.
3. Nashromáždit dostupné informace o Svrateckém náhonu z hlediska historie i současnosti.
4. Získat historické a současné mapové podklady, obrazové podklady, které umožní lépe se orientovat v problematice Svrateckého náhonu.
5. Zaznamenat postřehy pamětníků, kteří žili v blízkosti náhonu (generace šedesátníků si jasně vzpomíná např. na část náhonu na Mendlově náměstí).
6. Návrh strategií obnovy Svrateckého náhonu pro dnešní život v městě Brně.

Cíli práce se chci pokusit odpovědět na základní výzkumnou otázku. Lze částečnou rekonstrukcí Svrateckého náhonu zlepšit městské prostředí ve městě Brně?

3. Definice základních pojmů

Náhon je lidskou rukou vytvořená vodní cesta. Většinou začínající nad vtokem rybníka a tam taktéž regulovaná stavidlem. Náhon se dříve zpravidla využíval pro přívod vody na mlýnské kolo, které bylo silou vody roztáčeno a jednoduchým převodem otáčelo mlýnskými kameny, které drtily obilí na mouku. Dnes jsou náhony obvykle využívány malými vodními elektrárnami.

Náhon je přivaděč vody s otevřenou hladinou, je typický pro derivační vodní dílo. Vede vodu od vzdouvacího zařízení (jezu) zcela mimo přírodní tok. Má menší měrný spád než křivolaké řečiště a tak se postupně dostává nad základní úroveň a získává rozdíl hladin potřebný pro funkci vodního motoru. Náhon může být řešen jako nadzemní dřevěný vantrok nebo plechový žlab. Častěji bývá vytvořen v úbočí svahu ve formě zděného, kamenného nebo betonového koryta nebo jako prostá strouha kopaná v hlíně, jílu či písčitém podloží**.** Má-li být veden pod terénem, řeší se jako podzemní štola a kanál (který však nikdy není vodou zcela vyplněn - v opačném případě hovoříme o potrubí).

3.1. Kamenný, cihelný nebo betonový náhon

Náhon ve tvaru obdélníkového koryta se používá pro vedení vody na kratší vzdálenosti. Vyskytuje se většinou v prvním úseku po odběru vody na jezu nebo naopak před turbínovou kašnou. Delší úseky se používají při vedení vody v náspu nebo na úbočí strmého svahu. Často je používán tehdy, teče-li voda mezi domy ve městě.

Náhon se vyzdívá z kvádrů lomového kamene, tvrdopálených cihel nebo se odlévá z betonu do předem připraveného bednění. Optimální je (stejně jako u vantroku), aby jeho šířka B byla dvojnásobkem výšky hladiny H. I v tomto případě se podle místních poměrů zachovává určitá rezerva mezi hladinou a okrajem náhonu. Stěny ani dno betonového náhonu by nemělo být tenčí než 15 cm. Stěny mohou být kolmé nebo (pro snadné vyjmutí bednění) se rozevírají pod úhlem 5°. Beton se používá co nejkvalitnější. Je ze směsi křemenného štěrku, několika druhů prosívek různé zrnitosti a pevnostního cementu. Nevhodně zvolené armování umístěné těsně pod povrchem může svou korozí betonové stěny po několika letech roztrhat. Nepřítelem náhonu není voda, ale mráz. Nejvíce trpí stěny u hladiny. Na frekventovaných místech musí být náhon opatřen zábradlím nebo zakrytý fošnami, betonovými deskami nebo cihelnou klenbou. Někdy se

krytí používá i proto, aby do náhonu nepadalo listí. Profil náhonu se řídí podle požadovaného průtoku stejně jako v případě dřevěného vantroku. Měrný spád dna však musí být větší, podle toho jak drsný je materiál, ze kterého jsou stěny postaveny. Příslušnou hodnotu měrného spádu zjistíme na základě profilu a požadované rychlosti. U krátkých náhonů se volívá rychlost 0,8 až 1 m/sec**.** Je-li však přivaděč značně dlouhý (např. vedený v cihelném klenutém kanále pod zemí), volí se s ohledem na nižší ztrátu spádu rychlost jen okolo 0,4 až 0,6 m/sec

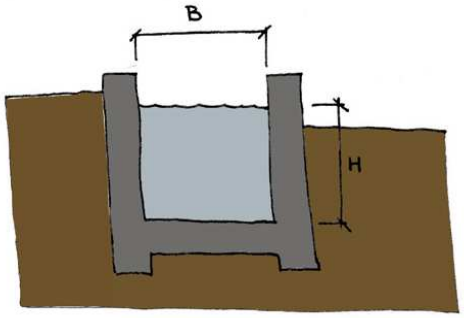

Obr. 1 Náhon

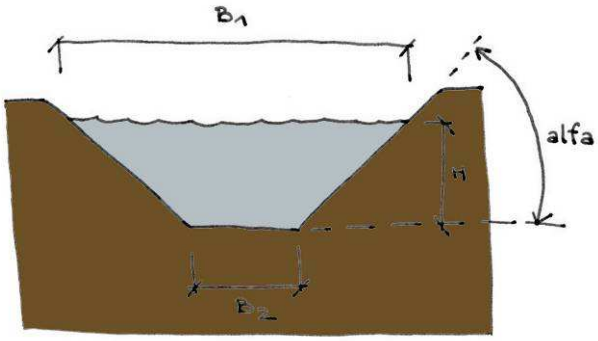

Obr. 2 Strouha

3.2. Strouha

Nekrytá strouha vykopaná v hlíně se používá všude tam, kde je pro vedení vody odpovídající výška terénu, případně tam, kde je zřízen násep. Tvar profilu nově budovaného náhonu bývá lichoběžníkový. Poměr výšky hladiny v korytě a jeho střední šířky se má blížit opět optimálnímu poměru, kdy je střední šířka **B** dvojnásobkem výšky hladiny **H.**

3.3. Vantrok

Vantrok je historické označení pro dřevěné koryto používané pro kratší náhony, v minulosti především k vodním kolům a někdy i turbínovým kašnám (např. 136m dlouhý vantrok k Čeňkově pile na Šumavě).

Na jeho výrobu se používá především borové, omezeně také dubové, řezivo. Desky jsou mezi sebou spojeny na pero. Těsnost v rozích je zabezpečena trojhrannou lištou. Koryto je po dvou metrech staženo svlaky a příčkami, které jsou staženy klíny

nebo šrouby. Je potřeba zajistit stabilní podepření, aby se koryto neprohýbalo. Životnost dobře provedeného koryta je přibližně 20 let.

Okraje koryta musí být samozřejmě vyšší, nejméně o 10 až 40 centimetrů. K této hodnotě je potřeba dále připočítat kolísáním hladiny podle výšky na jezu nebo plnění či vyprazdňování rybníku. Nebezpečnou situací pro vantrok je vlna vzniklá rychlým uzavřením regulačního stavidla vodního kola. Není-li použit zastaralý sklopec, řešívá se tato problematika instalací malého pomocného přepadu, který dočasně odvede přebytek bezpečnou cestou do té doby, než obsluha uzavře hlavní stavidlo na začátku celé soustavy.

Aby voda dosáhla požadovanou rychlost proudění, musí mít dno náhonu sklon. Potřebnou velikost tohoto sklonu na délce 1 metr nazýváme měrným spádem (jeho velikost se odvíjí od průřezu koryta, drsnosti stěn a s tím spojených ztrát, které musí voda překonávat).

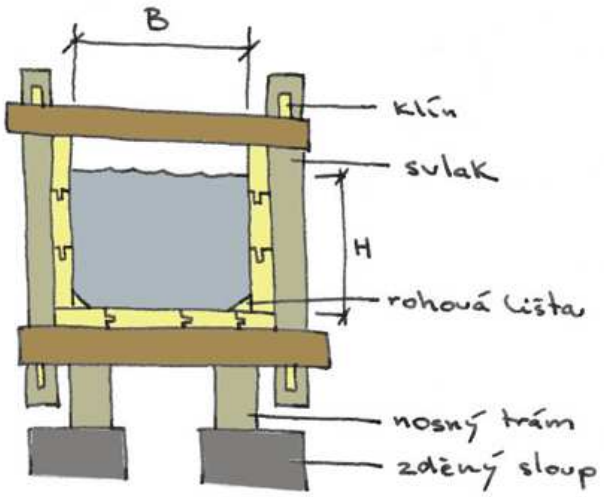

Obr. 3 Vantrok

4. Vodní toky ve městě Brně a jejich vývoj

4.1. Vývoj brněnských řek

V Brněnské kotlině, ležící na rozhraní úrodných úvalů a strmě vystupujícího pásma vrchovin, se odvíjely nejstarší dějiny brněnského osídlení. Vhodné přírodní podmínky, přítomnost vodních a surovinových zdrojů a strategická poloha nad soutokem řek Svratky a Svitavy vybízely k zakládání sídlišť již v pravěku.

Tradice osídlení Brněnské kotliny sahá až do starší doby kamenné. Již od 6. století lze sledovat vývoj osídlení v brněnské oblasti převážně slovanským etnikem. To potvrzují i nálezy velkomoravských hrobů u kostela Milosrdných bratří na Starém Brně. Od doby Velké Moravy tedy můžeme mluvit o kontinuálním osídlení, které bylo spjato s brodem přes řeku Svratku v návaznosti na obchodní cesty z Podunají do Čech a z Olomouce do Znojma. První bezpečný doklad o Brně a výslovně o brněnském hradu máme až z roku 1091 v Kosmově kronice české v souvislosti s vojenským tažením knížete Vratislava II. k Brnu. Brněnský raně středověký hrad je novější literaturou lokalizován mezi řeku Svratku a její umělý kanál – **Svratecký náhon**. Hrad se měl nacházet mezi ulicemi Křížovou, Václavskou a Křidlovickou. Z tohoto tvrzení plyne, že Svratecký náhon existoval již v 11. století.

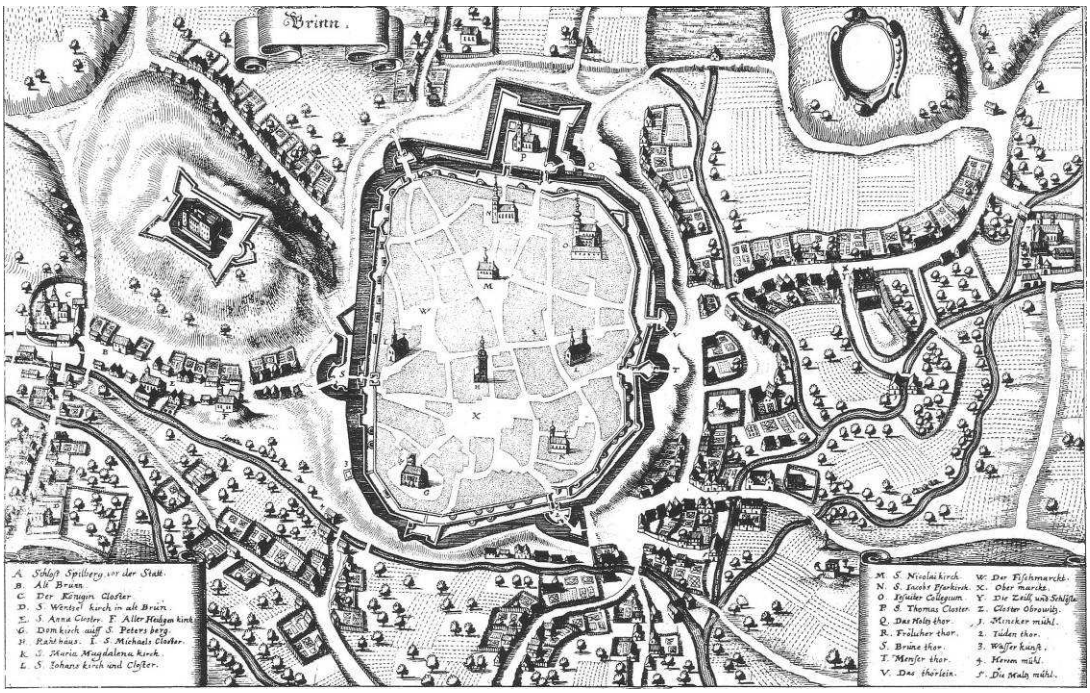

Obr. 4 Plán Brna s vodními toky

Voda, bláto, íl, kal, hlína, země, to všechno se skrývá v samotném názvu města Brna, který je odvozen od apelativa br´n. Brno je tak výstižným označením pro sídlištní aglomeraci s hradem v bažinaté údolní nivě řeky Svratky.

Prostor v Brněnské kotlině na březích řeky Svitavy byl strategický již od doby kamenné. Jeho výjimečnost dokazuje množství archeologických nalezišť z této doby i dob následujících. Za první prehistorickou metropoli na území dnešního Brna archeologové považují hradisko u Obřan, které vzniklo v blízkosti řeky Svitavy v pozdní době bronzové, což dokazuje množství nálezů. Opevněná střediska tohoto typu vznikala v místech, kde byly vhodné přírodní podmínky a jejichž poloha splňovala dobová strategická kritéria, tzn. dostatek vody, pevnostní charakter, vyvýšené místo, dostatek stavebního materiálu, dostatek potravy a zemědělské půdy, návaznost na obchodní cesty. Obřanské hradisko nepostrádalo žádný z těchto atributů. Rozkládalo se na vysoce položené ostrožně obtékané meandrující řekou Svitavou, nechyběly zde vodní ani surovinové zdroje, nedaleko vedla důležitá severojižní obchodní trasa navazující na hlavní směr jantarové stezky. Hradisko v pozdějších dobách sice ztratilo svůj význam a zaniklo, avšak osídlení podél řeky Svitavy pokračovalo kontinuálně dále. Díky řece Svitavě vznikla sídla, která se stala během historického vývoje města Brna jeho součástí: Obřany, Maloměřice, Cacovice, Husovice, Židenice, Zábrdovice, Komárov, Černovice a Přízřenice. Nejstarší písemné zmínky jsou o osadě Cacovice z roku 1101-1104, kdy byly Cacovice darovány moravským knížetem Oldřichem Brněnským třebíčskému klášteru. Všechna zmiňovaná sídla jsou písemně zaznamenána již do 1. pol. 13. století. Tyto obce měly v minulosti vesnický charakter, využívaly řeku pouze pro pohon mlýnů a hamrů. Jejich ekonomická síla měla teprve přijít. Tvář obcí a koryto řeky se začala výrazně měnit až na konci 18. století, kdy v Brně začíná průmyslová revoluce, jež výrazně ovlivnila urbanistickou podobu města.

Svratka a Svitava vytvářely ještě v 18. a první půli 19. století na své cestě Brněnskou kotlinou četné meandry, jejich vody se při větších srážkách vylévaly z břehů a při povodních zaplavovaly celou říční nivu. Vodní hladina pak připomínala velké jezero, které sahalo od Zábrdovic až po Modřice. Záměr upravit tok obou řek na jih od Brna posílila ještě průmyslová revoluce, rychlý růst města a rozvoj železnice. Tyto všechny výše jmenované faktory vyprovokovaly regulaci brněnských řek. Regulace řeky Svitavy se stala aktuálnější, jelikož obtékala Brno na východní straně, kde v její blízkosti ležely v 19. století největší brněnské továrny. Problém regulace se vynořil v roce 1827 a vyžádal

si dvacet let příprav. Na úpravu koryta vedle obce naléhala také Státní dráha, která se chystala stavět trať z Brna do Prahy. Roku 1843 dochází ke stavbě železnice z Brna do Blanska a dále do České Třebové a v témže období dochází k napřimování řeky Svitavy v úseku Obřan. Z počátku se pomýšlelo pouze na regulaci Svitavy, a to ještě jen v jejím úseku mezi Radlasem a ulici Olomouckou, kde vytvořila tři velké a nebezpečné zákruty. Dospělo se však k názoru, že její tok musí být regulován už od zábrdovického mostu a že její soutok se Svratkou – rovněž regulovanou – má být odsunut od původního soutoku nad Komárovem až k Dolním Heršpicím. Vlastní regulace obou řek si vyžádala asi tři roky (1848-1851).

Uspíšila ji výrobní krize v revolučním roce 1848 a nezaměstnanost dělnictva, která podnítila též stavbu státní dráhy z Brna údolím Svitavy do Prahy. S regulací se začalo 12. května 1848 od Olomoucké ulice. Do 5. června téhož roku na ní pracovalo už 1200 dělníků. Administrativní vedení regulace měl na starosti Christian d´Elvert, technické vedení stavební ředitel Seifert. Regulace skončila 3. dubna 1851, bylo za ni vydáno 366152 zl proti původně odhadnutých 160000 zl.

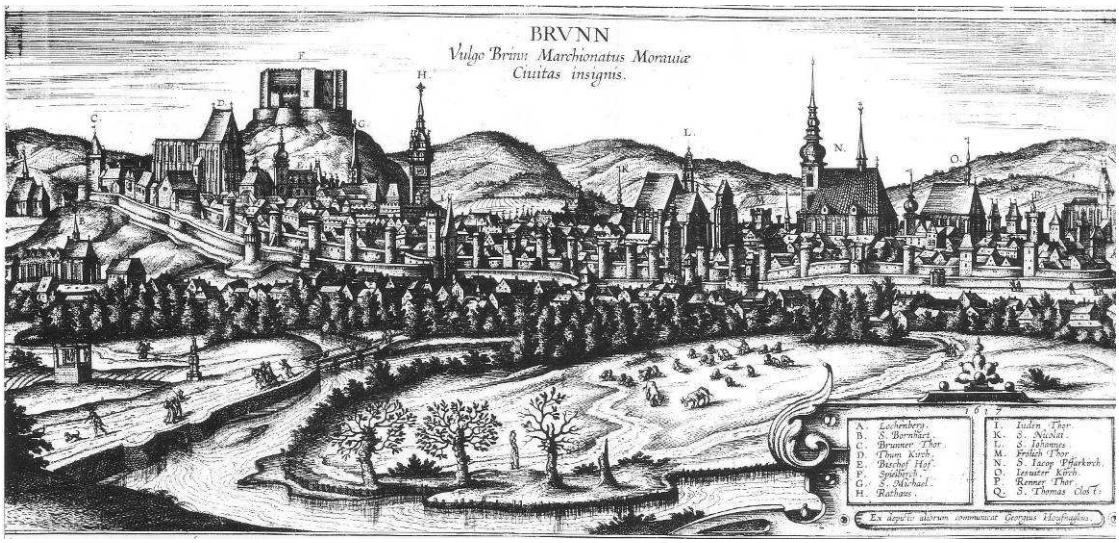

Obr. 5 Dornych, soutok Svrateckého náhonu a Ponávky

Přírodní silně zvlněné řečiště Svitavy bylo takřka lineárně napřímeno, přírodní záhyby a zákruty řečiště zcela zlikvidovány. Staré říční koryto bylo dočasně ponecháno jako „Stará Svitava“. Takže mezi lety 1851 – 1879 byly v Brně dvě Svitavy, jedna regulovaná a jedna původní. Roku 1879 bylo však již původní koryto zasypáno a v licitacích rozprodáno okolním obcím a jednotlivcům jako pole. Od toho se pak odvíjí podoba urbanistické osnovy Nových Černovic.

Dnešní koryto Svitavy je hluboké a úzké, se strmými břehy, nasypanými do výšky, aby se ušetřilo kopání do hloubky. Nevede už, jako kdysi, kus cesty podél ulice Křenové a přes Dornych ke Komárovu, před nímž původně splývalo se Svratkou. Po soudu odborníku je regulované koryto Svitavy pro odtok velkých vod nedostatečně dimenzované, jak dokázala povodeň v roce 1946 (8. února), kdy voda vystoupila z břehů obou řek na devíti místech a zaplavila celé okolí. Ohrožovala až spodní část Modřic.

Již roku 1835 byl napřímen tok Svratky mezi konventem Alžbětinek a Dlouhým mostem na Starém Brně. Most byl roku 1837 opraven a rozšířen. V Letech 1847 – 1850 byla zregulována Svratka od Komárova až po Židlochovice. V letech 1848 – 1860 byla Svratka zregulována od železničního viaduktu na Novosadech až po nový soutok se Svitavou u Přízřenic. Roku 1900 vypracovalo město projekt na regulaci jednoho z posledních úseků řeky a to mezi Dlouhým mostem na Starém Brně a železničním mostem na Novosadech. Práce na regulaci začaly až po roce 1914, byly přerušeny roku 1920 a znovu obnoveny až roku 1926. Poslední regulační práce na Svratce proběhly v 60. letech 20. století a to v úseku kolem Brněnského výstaviště v Pisárkách.

Obr. 6 Svratka, železniční most na Nových Sadech 2008

Od Přízřenic, soutoku se Svitavou, se pak řeka jmenuje Svratka a teče dále na jih Moravy, kde se vlévá a končí ve střední nádrži vodního díla Nové Mlýny vybudovaného v letech 1975-1988.

4.2. Brněnské náhony a menší vodní toky

Vedle těchto dvou řek však Brnem protékala v minulosti řada přírodních potoků, potůčků i uměle vybudovaných kanálů a náhonů.

Jedním z přírodních potoků, které byly využívány jak průmyslově, tak k oddechu, byla Ponávka. Ponávka přitékala k Brnu širokým povodím od Vranova přes Lelekovice a Řečkovice. Od Králova Pole protékala řetězem rybníků přes Lužánky, jež byly kdysi také rybníkem, a přes náměstí 28. října, do roku 1781 rovněž rybník, poté vysušený, pokračovala směrem dnešní ulice zvané Příkop, překročila na začátku Cejlu středověkou osadu Ponavu, o níž je zmínka v listině krále Václava III. z roku 1306. V této listině se praví, že osada Ponava je poddaná probožství na Petrově. Za osadou Ponava, v místech dnešní křižovatky Cejl - Vlhká, přijala Ponávka na svém pravém břehu Městský potok, který protékal historickým jádrem města, a pokračovala směrem na Dornych. V křížení dnešních ulic Vlhká a Křenová do Ponávky vtékal Svitavský náhon, což se projevilo na zvýšené průtočnosti potoka. Na Dornychu se do Ponávky vléval Svratecký náhon. Tento vodní tok se vléval pod názvem Ponávka do Svitavy. Kvůli vzrůstajícímu zápachu byla Ponávka kanalizována mezi lety 1882 – 1884 v úseku od Křenové po Lužáneckou ulici a v letech 1909 – 1913 v úseku od Lužánecké ulice přes park Lužánky až po Červený mlýn v Králově Poli. 0 několik let později byla pod dnešní Lesnou vybudována štola, která odvádí Ponávku již z Králova Pole do řeky Svitavy. Štola vyúsťuje u Cacovic v Brně Obřanech.

To, že voda neoddělitelně patří k rekreaci a relaxaci, dokazuje zbudování "falešného koryta" Ponávky v městském parku Lužánky v minulých letech. Vpravdě se jedná jen o velkou "kašnu", ačkoliv se většina Brňanů domnívá, že je zde obnovena původní Ponávka, a je to na to patřičně hrdá.

Jmenovaný Městský potok byl součástí města Brna již od jeho založení. Pramenil někde v úžlabině mezi Žlutým kopcem a Kraví horou, z nichž sbíral povrchové vody. Obtékal pak úpatí severního a část východního svahu Špilberku ve směru Údolní ulice, na jejímž konci zahnul podél podnoží kopce směrem dnešní třídy Husovy, pokračoval areálem nynějšího hotelu Internacionál, dal směr dnešní ulici Středově, protékal podél severní strany náměstí Svobody a ulicí Kobližnou, rovněž založenou podél tohoto potoka, ke zmíněné osadě Ponava, kde se vléval do Ponávky.

Asi v třicátých letech 13. století, když už bylo město obklíčeno hradbami, projevila se naléhavě nezbytná potřeba vody v jejich blízkosti. Jednak pro hradební příkop, ale i pro použití uvnitř hradeb, zejména při častých požárech, u dřevěných staveb nikoli vzácných. Vyžadovala ji také vzmáhající se výroba řemeslná, potřeba mlýnů, sladoven, porážek, lázní a jiných podniků v samé blízkosti města. Jediný potok, který tehdy územím městského jádra protékal, nestačil a voda v obou řekách byla od města příliš daleko. Bylo sice výhodné v čase povodní, avšak krajně nepříhodné pro zásobování města. Stalo se proto nezbytně nutným přiblížit vodu z řek k městu pomocí ***říčních náhonů****, jak bývalo tehdy u poříčních měst zvykem.* (Hálová – Jahodová, 1975, s. 25). Autorka impuls přiblížení vodních toků k Brnu klade až do 30. let 13. století, náznak prvního náhonu či přírodního ramene řeky Svratky, které tvořilo ostrov pro brněnský hrad v místech Starého Brna, je však zaznamenán, jak jsem již uvedl, v Kosmově kronice a to v souvislosti s vojenským tažením knížete Vratislava II. k Brnu roku 1091. Vodní toky a stará přírodní ramena řek zde byly zřejmě již v době předměstské. Avšak písemně podložená práce s umělými kanály a náhony spadá až do 13. století. Tato nákladná vodní díla (budování Svrateckého a Svitavského náhonu) byla pro středověké město jistě značně nelehkým úkolem. Při budování koryt se pravděpodobně využívalo slepých či vyschlých původních ramen brněnských řek, které měly samozřejmě potřebný směr. Plně se přitom využilo také přírodního koryta Ponávky v úseku od nynější Skořepky k ústí do Svitavy na Dornychu. Tímto novým vodním dílem vznikly dva říční náhony, po jednom od každé řeky. První z nich odbočoval od Svitavy na Radlasu u jezu, který v náhonu reguloval stav vody. Svitavský náhon ústil do Ponávky při křížení dnešních ulic Vlhká a Křenová. Tento náhon se intenzivně využíval až do 1. pol. 20. století, potom využití ztratilo na intenzitě a v současnosti můžeme říci, že se již nevyužívá. Posledním průmyslovým uživatelem náhonu byly Brněnské teplárny, ty tento náhon v malé míře používají ještě dnes, mají ho jako záložní zdroj užitkové vody v případě závažného výpadku vody. Svitavský náhon teče v otevřeném korytě, jen místy je zkanalizován či zatrubněn. Nevlévá se již do Ponávky, ale teče v jejím původním korytu a později na území Komárova i ve starém korytu Svitavy. Zde vtéká do řeky Svratky.

Svratecký náhon odbočoval od mateřského toku u jezu v nynějším Kamenném mlýně v Pisárkách (dle některých autorů odbočoval v Pisárkách v místech dnešního Velodromu, od Kamenného Mlýnu tekl až na přelomu 18. a 19. století), protékal kolem dnešního Výstaviště, Rybářskou ulicí. Na nynějším Mendlově náměstí učinil hluboký zákrut, pokračoval Pekařskou ulicí, areálem nemocnice sv. Anny na Pekařské ulici, zahnul Vodní

ulicí k úpatí Petrova, podtekl dnešní ulici Hybešovu a směřoval za hlavní nádraží na Dornych, kde ústil do Ponávky.

Ostatní brněnské mlýnské náhony se ve větším počtu vyskytovaly na řece Svitavě než na Svratce. Z četných brněnských náhonů se dochoval pouze již zmiňovaný Svitavský náhon a mlýnské náhony v Cacovicích a Obřanech na řece Svitavě. Ostatní náhony na Svitavě vzaly za své při regulaci a napřímení Svitavy v 19. století.

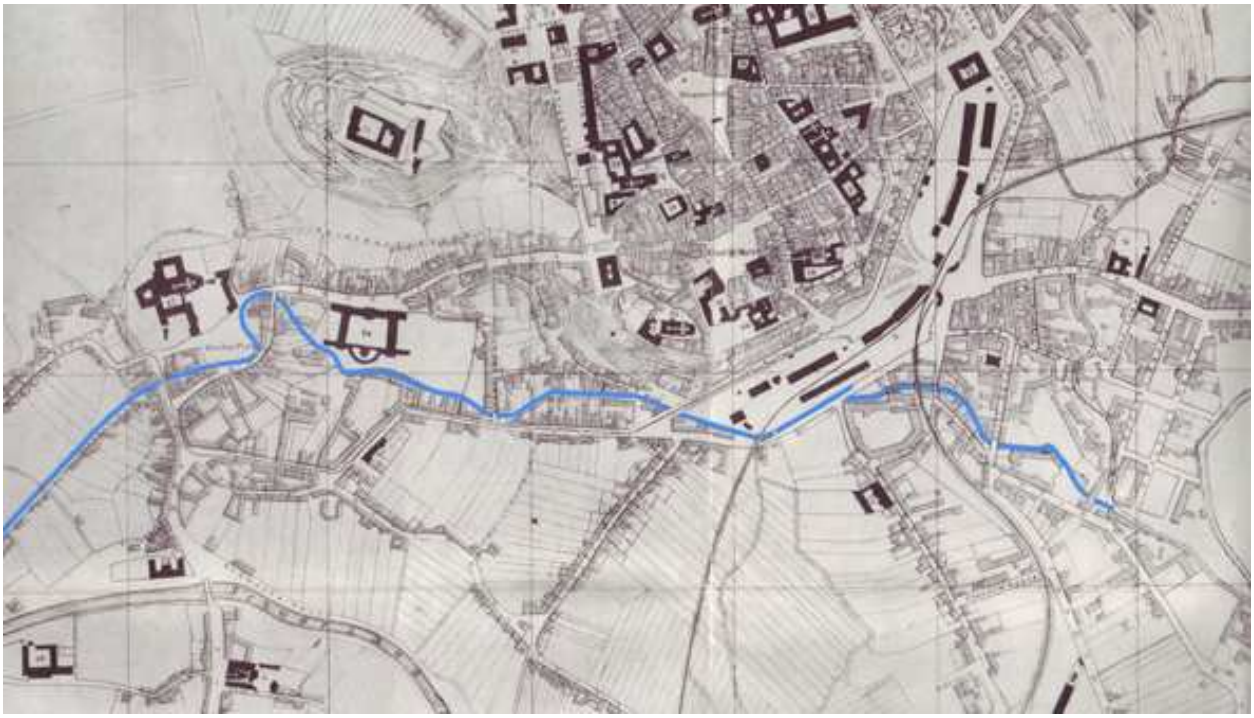

Obr. 7 Plán Brna z r. 1879 s vyznačeným Svrateckým náhonem

4. 2. 1. Údržba náhonů

Údržbu náhonů, tedy čištění koryt od naplavenin, opravování břehů, udržování dřevěného bednění, opravy kamenných a zděných částí koryta a mnohé jiné práce prováděli vždy lidé s vodu spjatí, tedy ti, co využívali vodního toku ke své obživě. Jsou to především mlynáři, rybáři, jircháři, koželužníci, barvíři, papírníci a mnoho jiných. Opravy náhonů probíhaly neustále, ale někdy bylo potřeba připomenout uživatelům náhonu jejich povinnosti. *V roce 1466 proběhla vizitace mlýnů v těsné blízkosti města Brna. Vizitaci prováděla skutečně úctyhodná delegace složená jek z několika vysokých zemských úředníků, tak i z 21 mlynářských mistrů, „aby spravedlivě učinili a ohledali všechny věci, které se týkají mlýnů a břehů na Švarcově (Svratce) a Svitavě.“ Vizitace trvala několik dní a listina sepsaná uvádí: „Na Starém Brně od mostu špitálu dolů až do mlýna Puhlíka, od*

mlýna pod Puhlíkem až do Házové mlýna a od mlýna až do mlýna Šmelcovny má každý na svém z obou stran vybrati lávky, spraviti škody na břehu, vysekati vrbí, kde visí do vody, vyramovati vše až po starý základ a více se nedopouštěti toho, co napraví.“ (Flódrová, Müller, 2007, s. 192) Tento text jasně ukazuje na ty, kteří se o náhon měli starat.

5. Historický vývoj Svrateckého náhonu v Brně

5.1. Kamenný Mlýn / Steinmühle

„Obec Kamenný Mlýn leží v romantickém údolí řeky Svratky pod Kraví horou 2km západně od Brna. Na jihu sousedí s Pisárkami, na severu s lučinami Žabovřesk, kde byla za starodávna obec Máničky. Obec tato jako samota patřila až do roku 1898 k obci Žabovřeskům.I bylo velkou chybou obce Žabovřesk, že tuto samotu ze svého svazku propustila a tak její obyvatelé, velkou většinou české, vydala na pospas germanisaci továrníka Karla Švába, který zde 2 tkalcovny a apretovnu, i jest zároveň obecním starostou a neomezeným pánem v obci. Proud výletníků z Brna jezdí elektrickou tranwayí až do Pisárek a část jich odbočuje na sever při Svratce do Kamenného Mlýna. Nyní jest v této malinké obci 5 hostinců a 3 půjčovny loděk.“

(Brodosser, 2003, s. 54) Takto seznamoval čtenáře s Kamenným Mlýnem autor publikace Německý ostrov brněnský z roku 1912.

Obr. 8 Katastrální mapa 1906

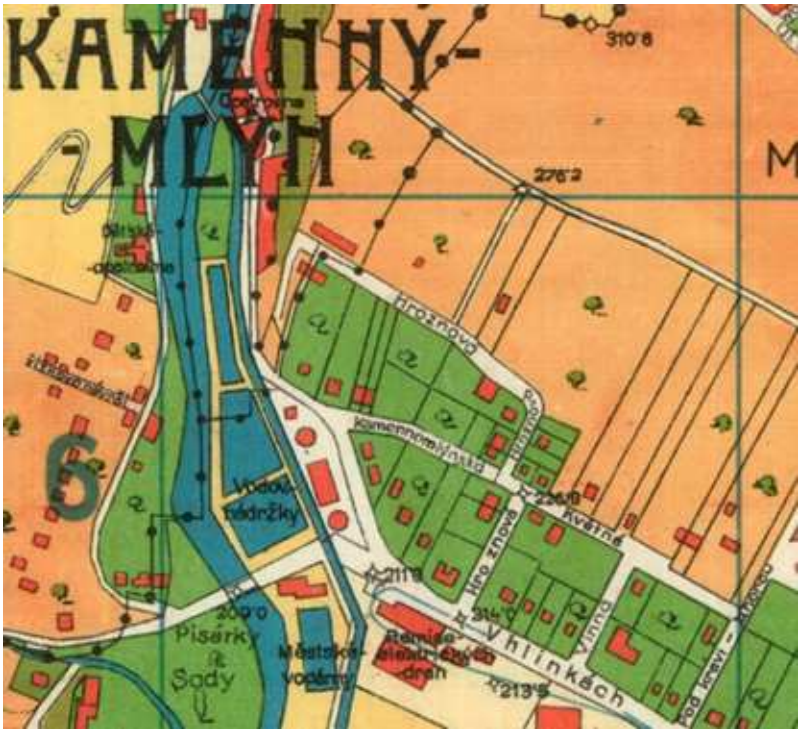

Obr. 9 Jančův plán Brna 1928

Můžeme zde doplnit, že mlýn zde byl již v polovině 14. století, vždy patřil Žabovřeskám a s nimi se roku 1468 dostal do vlastnictví kartuziánského kláštera v Králově Poli. Dvě chalupy, které v roce 1785 stály u mlýna, tvořily zárodek postupně se rozrůstající osady. Do konce 19. století vznikla osada s 30 domy, která měla výčepní právo, a proto byl zde postaven i hostinec. Roku 1860 zde vznikla textilní továrna A. Schwaba a synů, od roku 1911 se datuje i výroba lihovin. Výrobny přispěly k tomu, že osada měla spíše charakter dělnické kolonie. Kamenný Mlýn byl po roce 1919 jako osada připojen k Brnu, roku 1927 přestal být samostatným katastrálním územím a stal se součástí žabovřeského katastru. Zástavba Kamenného Mlýna zcela zanikla při budování nové levobřežní komunikace z Pisárek do Komína a Bystrce v 70. letech 20. století. Zachovala se jen drobná kaplička nad silnicí a tramvajovou tratí.

0br. 10 Budova mlýna, kolem roku 1905

O přesné časové dataci vzniku náhonu od jezu na Kamenném Mlýnu se vedou spory. Jedny historické prameny dávají vznik náhonu do středověku, jiné podklady ho časově zařazují někdy až na přelom 18. a 19. století. Náhon se napojil na již stávající Svratecký náhon v Pisárkách. Od této chvíle mluvíme o tomto novém úseku jako o Svrateckém náhonu. Náhon byl oddělen od hlavního toku řeky v místech splavu, který se i dnes nachází na téměř stejném úseku řeky jako při jeho vzniku. Tento umělý kanál byl otevřený a tekl podél levého břehu Svratky. Bok či břeh koryta byl tvořen přírodně, zpevněn byl výsadbou stromů, které svým kořenovým systémem držely hrany koryta. V některých místech, zvláště u domovní zástavby, bylo na vyztužení hran koryta použito dřevěné bednění. Náhon měl s největší pravděpodobností pozitivní vliv na růstu osady i na rozvoji drobného průmyslu v této kolonii.

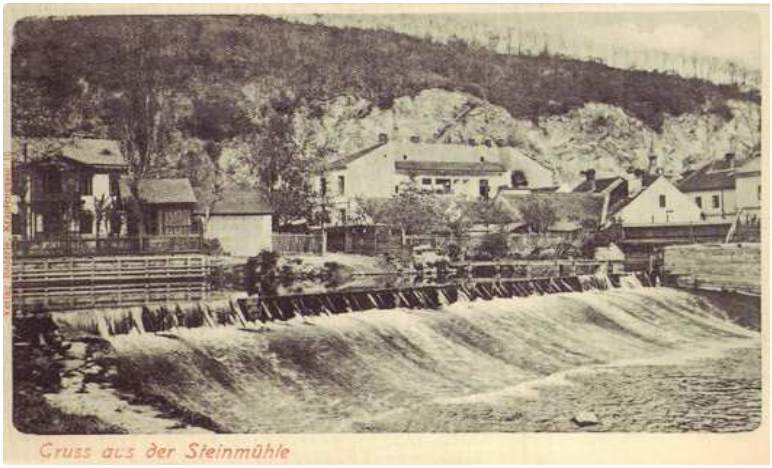

Obr. 11 Jez kolem roku 1900

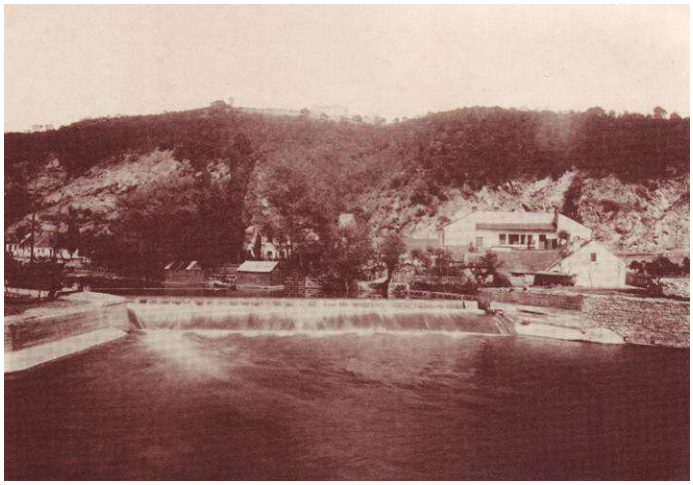

Obr. 12 Jez kolem roku 1920

Obr. 13 Jez kolem roku 1940

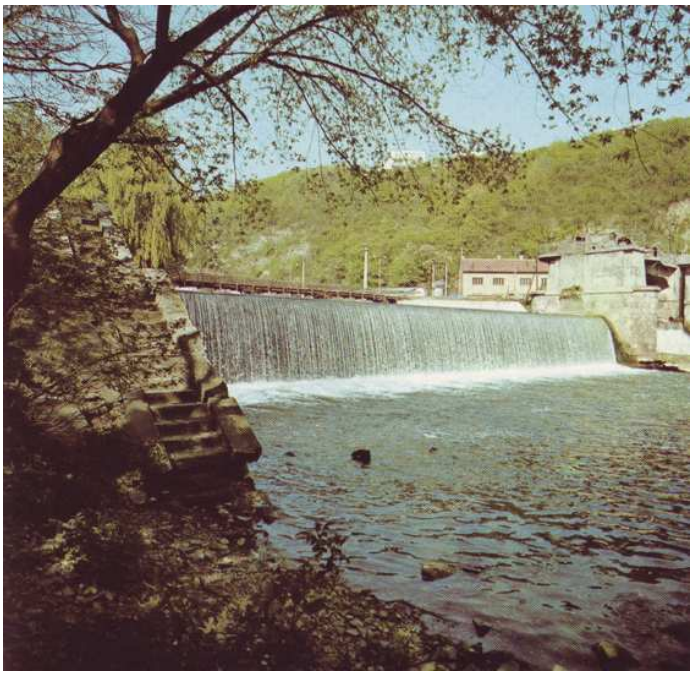

Obr. 14 Jez roku 1972

5.2. Pisárky

Území Pisárek bylo pro Brno důležité již ve středověku, neboť tudy vedla trasa prvního městského vodovodu směrem od Kamenného Mlýna.(Kuča, 2000, s.485). Jahodová-Hálová klade trasu prvního vodovodu od Pisárek přes Staré Brno k Lamplovu mlýnu, nezmiňuje se ve své práci o Kamenném Mlýnu. Autorský kolektiv, který napsal publikaci *Vodovody a kanalizace města Brna1872-1972,* lokalizuje začátek prvního brněnského vodovodu *„za výstaviště, kde dnes náhon končí“,* tedy do míst za dnešní plovárnu Riviéra. Toto tvrzení dokládají i nálezy kamenného potrubí v Rybářské ulici.

Obr. 15 Pohled na Pisárky s budovou vodárny a v dáli s cukrovarem, konec 19. stol.

Vodovod stavěl od roku 1416 Prokop z Písku s brněnským měšťanem Václavem Hazem. Voda byla vedena kamenným potrubím až k čerpadlu, které bylo umístěno u mlýna pod Puhlíkem (pod Petrovem) a odtud čerpána do vodojemu na Puhlíku (Františkov nebo li Denisovy sady. Tento vodovod se využíval až do roku 1883.

Ještě ve 2. polovině 18. století byla oblast dnešních Pisárek zcela bez zástavby. V zásadě šlo jen o říční nivu severně od řeky Svratky, jež byla svírána od severu svahy Žlutého kopce a Kraví hory s vinicemi, od jihu svahy Červeného kopce, které byly ve střední části úseku holé. Rovinou Pisárek procházela úpatnicová cesta ze Starého Brna do Kamenného Mlýna a Žabovřesk a souběžná cesta podél severního břehu meandrující Svratky. Tyto informace můžeme vyčíst z I. vojenského mapování, kde překvapivě není zakreslen Svratecký náhon v úseku od Kamenného mlýna po pozdější velodrom u

Výstaviště. Podle této mapy vycházel náhon ze Svratky až v místech meandru řeky (dnešní Velodrom Brno), což odporuje údajům z dochované literatury, podle níž je úsek od Kamenného mlýna středověkého stáří. Na mapě brněnských předměstí z roku 1815 je již náhon pod Kamenným mlýnem zakreslen, přičemž jeho přímý průběh by vzniku krátce před tímto datem odpovídal. Staré napojení náhonu na Svratku u velodromu ovšem tehdy již nesloužilo k přívodu vody do náhonu, ale naopak jako přepad do řeky.

Před rokem 1815 byl v meandru řeky Svratky i náhonu vystavěn klasicistní zámeček, ten byl první významnou stavbou pisárecké urbanizace. K objektu zámku patřil i přilehlý dvůr, později cukrovar. Ten byl zbořen až v roce 1954. Strategická výstavba cukrovaru dokazuje potřebu Svrateckého náhonu jako zdroje užitkové vody. Tento statek patřil továrníku Bauerovi, který roku 1889 nechal vystavět i cyklistickou dráhu. Ta je známá pod názvem Velodrom či Favál.

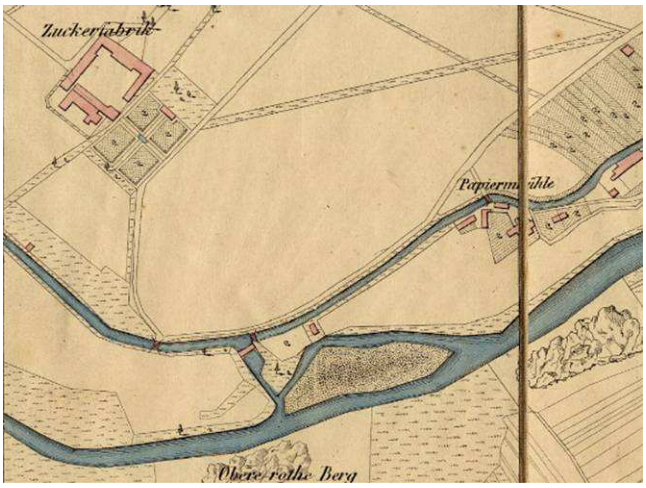

Obr. 16 Doležalův plán Brna 1858

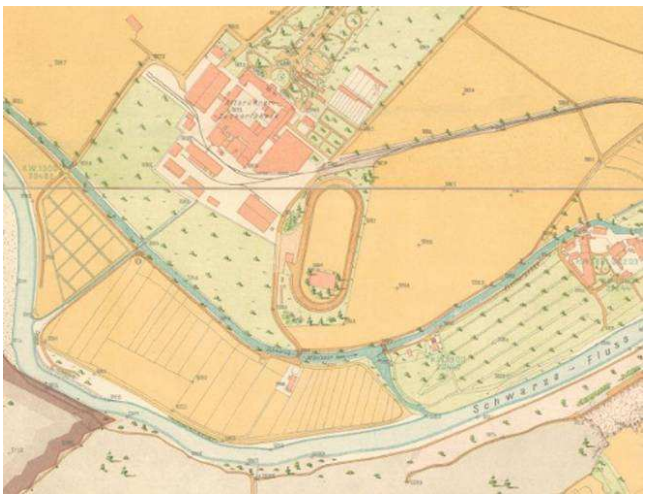

Obr. 17 Katastrální mapa 1906

Obr. 18 Bauerův statek s velodromem, poč. 20. století

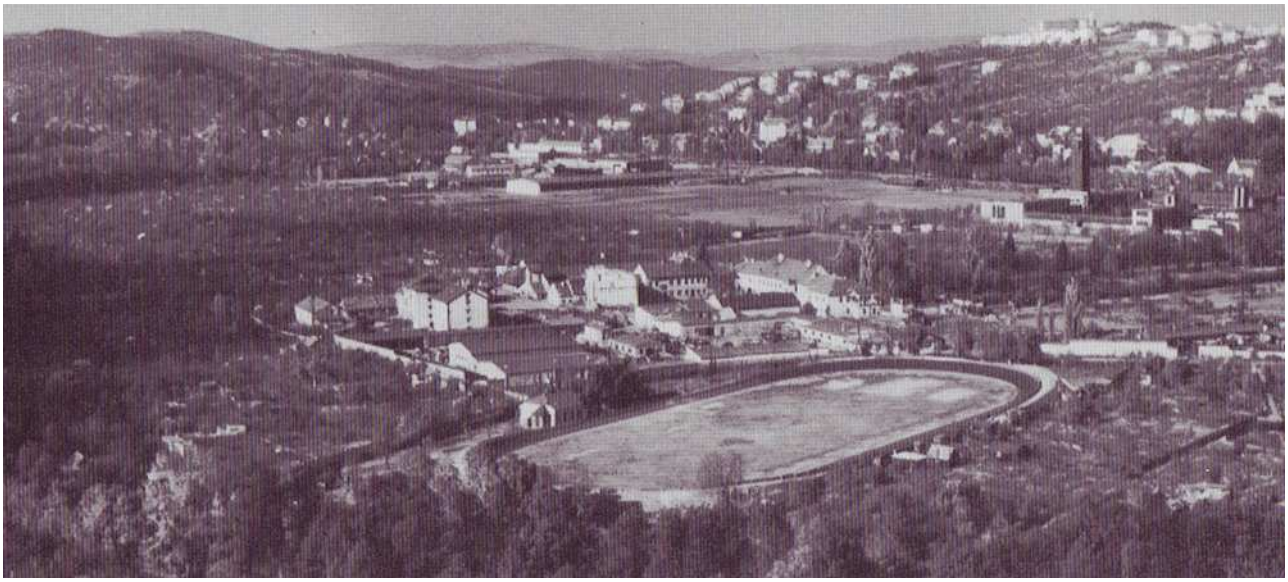

Obr. 19 Bauerův statek s velodromem, poč. 20. století

V 2. polovině 19. století byl v úseku Pisárek budován brněnský vodovod. Pro výstavbu nového kapacitního vodovodu zakoupilo město roku 1860 Kamenný mlýn s jezem na Svratce a roku 1869 uzavřelo smlouvu o stavbě vodovodu s parním pohonem a jeho koncesi s londýnským podnikatelem Thomasem Doowerem. Ten ji uskutečnil v letech 1869 – 1872 a od roku 1874 vodovod začal zásobovat město vodou. V roce 1902 převzalo vodovodní koncesi město Brno.

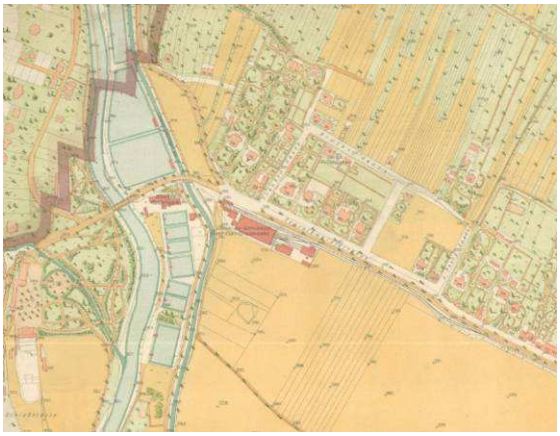

Obr. 20 Katastrální mapa 1906

Obr. 21 Pisárecká vodárna, kol. r. 1890

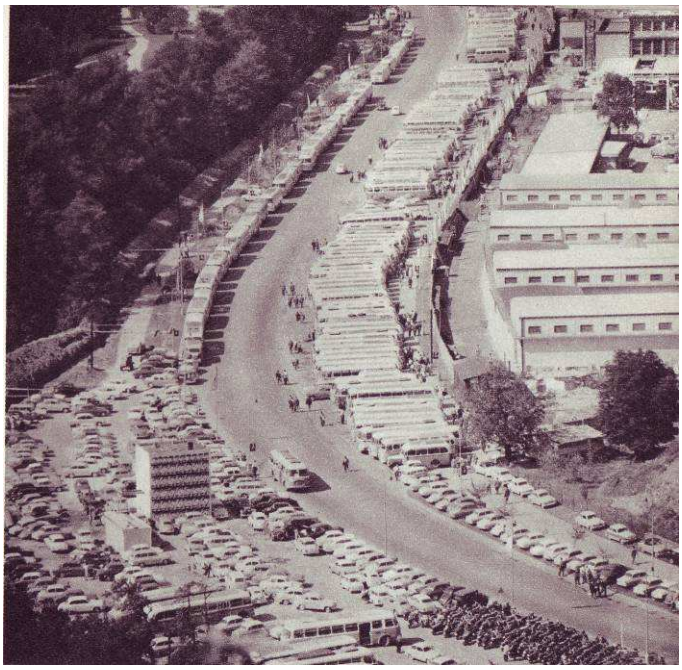

Obr. 22 Pisárky, vlevo Svratecký náhon, r. 1963

5.3. Staré Brno

Staré Brno, jak už plyne z názvu, patří k nejstarším částem města Brna. Území zde bylo bažinaté a vodní náhon, který zde procházel, dal vzniknout postupné zástavbě, která však byla neuspořádaná. Postupně však zástavba houstla, takže se začaly vymezovat ulice kolem starobrněnského kláštera na dnešním Mendlově náměstí.

V letech 1774-1776 došlo k významné komunikační změně vybudováním nové trasy silnice od Novosadů do Starého Brna (dnešní Hybešova, ústící do Křidlovické ulice), která otevřela cestu k urbanizaci dosavadního bažinatého území mezi Starým Brnem, Pekařskou, Novosady a Křidlovicemi. Zde záhy vznikla magistrální předměstí Jircháře a Silniční ulice (Hybešova).

Již roku 1835 byl napřímen tok Svratky mezi konventem Alžbětinek a Dlouhým mostem na Starém Brně, most byl roku 1837 opraven a rozšířen. Ve 2. polovině 19. století se rozšiřovala zejména zástavba na Rybářské ulici (**vedoucí podél náhonu**), kde vznikaly četné továrny, napojené z Poříčí na tramvajové vlečky.

Roku 1872 byl západně od kláštera založen na místě klášterního pivovaru nový Starobrněnský pivovar, který se do počátku 20. století vyvinul v rozsáhlý secesně – historizující areál. Roku 1896 byl **zasypán** Svratecký náhon v prostoru Mendlova náměstí a byl sveden do nové přímé trasy přes areál nemocnice u sv. Anny, která nahradila zbořený klášter dominikánek. Koncem 19. století zbýval jen nezregulovaný úsek Svratky mezi Dlouhým a železničním mostem, pro nějž dalo vypracovat město Brno roku 1900 projektovou dokumentaci, avšak práce začaly až po roce 1914, nakonec pod vlivem 1. světové války byly přerušeny a pokračovaly od roku 1920 do roku 1926.

Obr. 23 Pohled na Staré Brno z Červeného kopce, 1. pol. 20. století

Nejdůležitější urbanistickou změnou za tzv. 1. republiky bylo vybudování Zemského výstaviště v letech 1926 -1928 západně od Rybářské ulice.

Urbanistická katastrofa zasáhla Staré Brno v letech 1962-1965, kdy byla podle projektu architekta F. Kočího zbořena východní část ulice Rybářské, včetně domovních bloků jižně od kláštera. Spolu s blokem, který existoval uvnitř dnešního Mendlova náměstí, byla roku 1965 zbořena i starobrněnská radnice na nároží Křížové ulice, jejíž poslední podoba byla klasicistní. Současně byl v Rybářské ulici zasypán Svratecký náhon a tímto počinem končí náhon v novodobé historii města Brna.

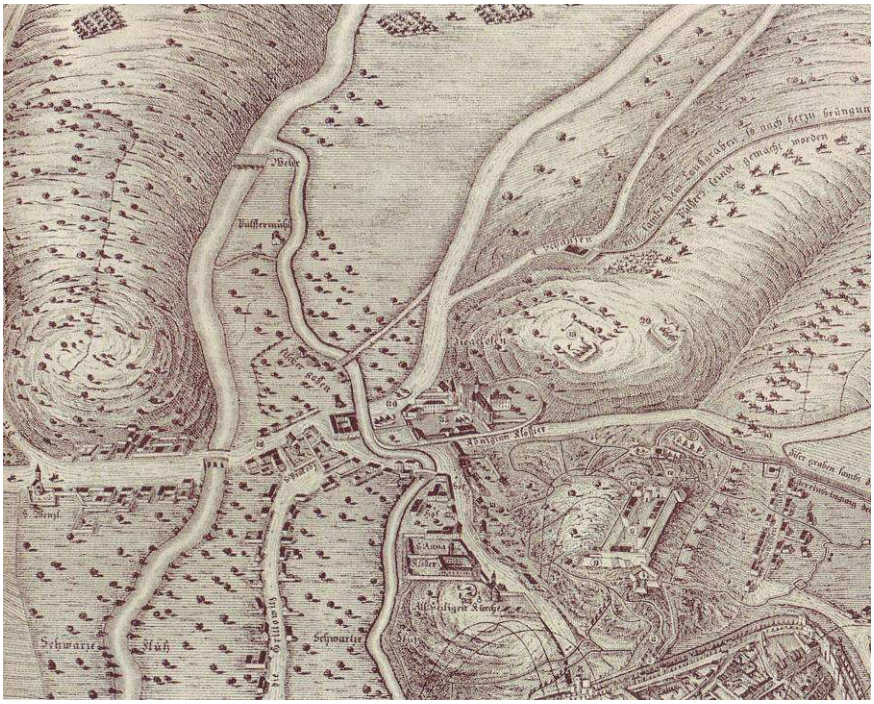

Obr. 24 Vojenský plán Brna, výřez, 17. století

5.3.1. Rybářská ulice

Až do 19. století bychom měli spíše mluvit o cestě podél náhonu než o ulici. Náhon však urychlil urbanistický rozvoj toho území v 19. století, díky němu se již od středověku v těchto místech usazují podnikatelé, kteří mají s vodou co dočinění. Roku 1698 je založena soukromá papírna poblíž splavu, při počátku mlýnského náhonu na dnešní Rybářské ulici. Její zakladatel Jáchym Fetschker si jejího provozu moc neužil, protože krátce po založení umírá. Papírna se však udržela na původním místě přes 200 let, kdy byla v rukou bezmála deseti nájemců. Papírně se již v 18.století začíná říkat „starobrněnská horní papírna“, jelikož již několik desetiletí stála na Starém Brně papírna druhá. V 70. letech 19. století se z ní stala chemická továrna bratří Schneiderů.

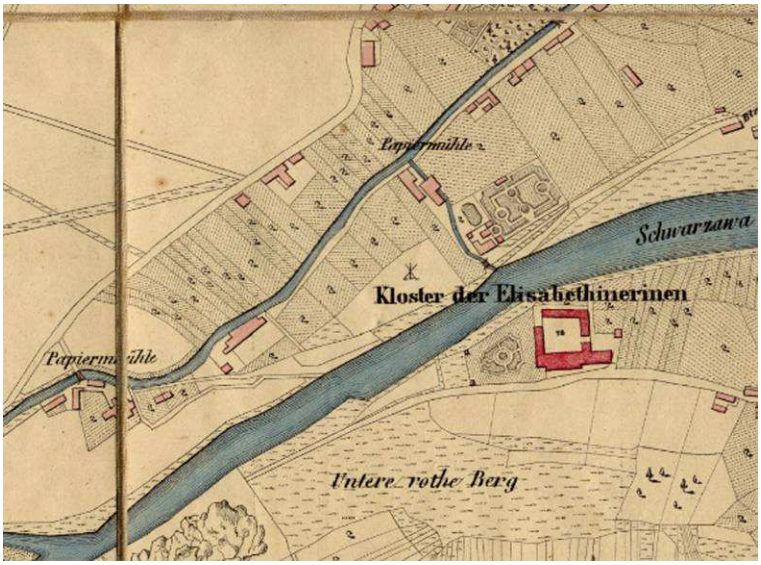

Obr. 25 Papírny na Svrateckém náhonu, Doležalův plán Brna r.1858

Druhá papírna je zaznamenána v adresáři z roku 1787, její založení však spadá do první dekády 18. století. Jejím iniciátorem je Pavel Smetan, který se snažil získat Fetschkerovu papírnu, bez úspěchu, proto založil o několik desítek metrů svoji vlastní papírnu též na Rybářské ulici.

Náhon na Rybářské ulici dal zřejmě impuls na konci 19. století ke vzniku plovárny, která využívala vodu z náhonu již ve 2. polovině 19. století. Říční lázně byly moderně přestavěny v roce 1929 podle návrhu B. Fuchse, k plovárně patřil i biograf. Tento komplex byl ve druhé světové válce značně poškozen, k jeho kvalitní opravě se po 2. světové válce již nepřistoupilo. Zanikl při asanaci Starého Brna v 60. letech 20. století.

Náhon měl tedy prokazatelný vliv na osudy tohoto území, které bylo na něm existenčně závislé. O koryto náhonu se v této části starali jeho hlavní uživatelé – papírny, později ostatní uživatelé, kteří náhon čistili od naplavenin, zajišťovali dostatečnou průtočnost vody a dělali nezbytné udržovací práce. Náhon již v tomto úseku nabíral první znečištění od papíren i ostatních uživatelů.

Podobu Svrateckého náhonu na Rybářské ulici ve 30. letech 20. století nám zachycuje jedna z mála dochovaných fotografií tohoto území. Je zde zachycen úsek náhonu, který má více přírodní než městský charakter. Z hlediska technické definice se jedná spíše o strouhu než o náhon. V dolní části fotografie má koryto přírodní břehy. Svratecký náhon zde dělá mírný zákrut. V horní polovině je však vidět dřevěné zpevnění koryta, které dále pokračuje. V místech, kde začíná toto zpevnění břehů, je vidět i

jednoduché zábradlí tvořené kamennými sloupky s dřevěným pažením. Na fotografii je dále zachycen břeh s přístupem k vodě, který je tvořen jednoduchým dřevěným schodištěm o pěti stupních. Břehy v popředí jsou zpevněny kořenovým systémem stromů, které rostou na hraně koryta. V pravé části fotografie je zřetelná zástavba, která má od náhonu odstup o velikosti cesty pro povozy.

Obr. 26 Rybářská ulice kol. r. 1930

Obr. 27 Rybářská ulice kol. r.1950

5.3.2. Mendlovo náměstí

Mendlovo náměstí bylo vždy úzce spjato s náhonem. Ten rozděloval náměstí či spíše významný prostor Starého Brna na několik částí. Vytvářel zde silný, výrazný meandr, který definoval přilehlou domovní zástavbu až do roku 1896. Náhon přitékal do prostoru současného náměstí ulicí Rybářskou. V těsné blízkosti náměstí z něj ještě roku 1858 vychází menší náhon, který je využíván klášterem cisterciaček k zásobování vodou, tento menší náhon pak ústil zpět do Svrateckého náhonu v meandru na Mendlově náměstí. Z tohoto náhonu se v pozdějších letech bere voda pro městskou plovárnu. Hlavní Svratecký náhon vtékal do prostoru náměstí uzavřeným blokem budov, vtékal na ulici V Hlinkách, zde byl překlenut mostkem a vtéká do areálu starobrněnského mlýna, později přebudovaného na kultovní kavárnu a restauraci Oltec.

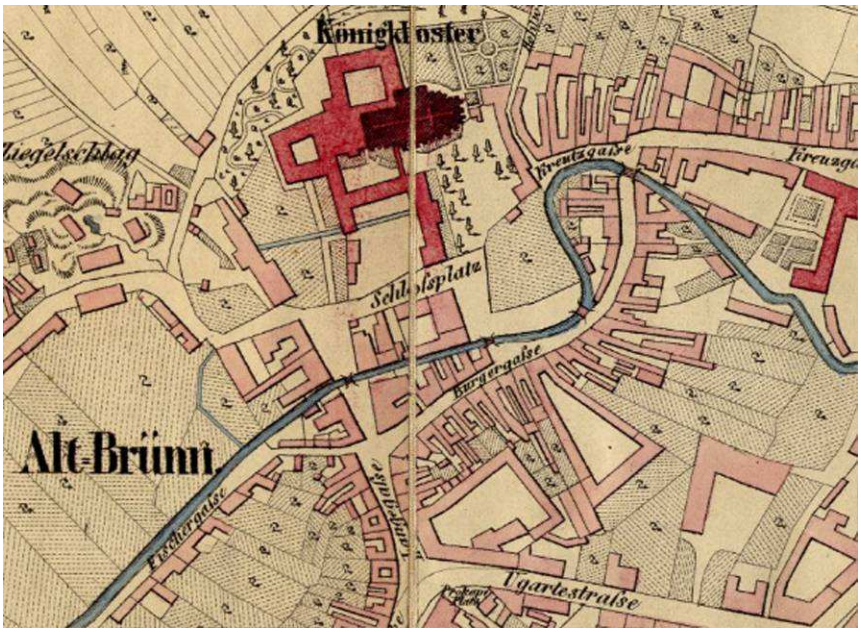

Obr. 28 Staré Brno, Doležalův plán Brna r. 1858

Obr. 29 Starobrněnský mlýn

Obr. 30 Klasicistní budova radnice

Z mlýna vytékal otevřeným korytem na Mendlovo náměstí (Klášterní náměstí), kde vytvářel meandr. Kolem tohoto meandru byly vystavěny přímo na hranu vodního toku koželužny, barvírny a domky chudších vrstev. Na konci dnešní Pekařské ulice, při jejím vyústění do Mendelova náměstí, tedy v meandru náhonu stával Špitálský most. Ten zajišťoval spojení mezi Starým Brnem a Územím svaté Anny. Toto prostorové řešení hlavního prostoru Starého Brna trvá až do roku 1896, kdy je náhon v úseku starobrněnského mlýna a nemocnice sv. Anny zatrubněn. Meandr náhonu je zasypán, koželužny a ostatní budovy srovnány se zemí. Náměstí bylo upraveno v park dle dobových zvyklostí. Roku 1910 byla na náměstí vztyčena Mendlova socha od T.

Charlemonta. V místech koželužen byla postavena neorenesanční školní budova, v jejímž půdorysu se odráží tvar meandru Svrateckého náhonu. Budova slouží svému účelu dodnes.

Obr. 31, 32 Mendlovo náměstí po zasypání meandru, kolem r. 1910

5.3.3. Klášter cisterciaček na Starém Brně

Klášter cisterciaček byl založen v roce 1323. Český král Jan Lucemburský postoupil Elišce Rejčce „...*svůj dům vedle kaple královské v městě Brně umístěný se všemi k němu náležejícími užitky…*“ (Brodesser, 2003, s 27) v roce 1322, Eliška se v tomto roce rozhodla natrvalo usadit v Brně, o rok později založila zmíněný klášter. Díky svým politickým vazbám k českým králům (Eliška již roku 1307 byla dvojitou vdovou) a k církvi, získala během následujících let pro klášter řadu výhod, které zajišťovaly prosperitu a bohatství řádu samotného. Klášter i po smrti své patronky si svá nadstandardní práva udržel až do jeho zrušení Josefem II. Cisterciačky si již od založení kláštera vedly velmi zdatně a během několika desítek let se staly téměř jediným vlastníkem Starého Brna, byly nejbohatším ženským řádem na Moravě.

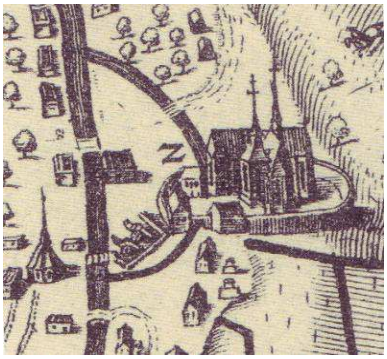

Obr. 33 Svratecký náhon – odbočka ke klášteru Obr. 34, 35 Ilustrační fotgrafie náhonu z kláštera Porta coeli, Předklášteří u Tišnova

A svým postavením zvýšily prestiž Starého Brna. První problémy začaly klášteru během husitských válek, kdy bylo roku 1429 Staré Brno vypáleno. Cisterciačky byly v té době přestěhovány do svého domu na Dominikánském náměstí v Brně. Klášter byl opraven, avšak roku 1467 byl opět silně poškozen královským vojskem Jiřího z Poděbrad. Řád ovšem klášter i celé Staré Brno opravil a jeho oprava trvala až do konce 15. století. Cisterciačky byly dobrými obchodnicemi, jak nám prozrazují notářské knihy, a roku 1481 se snaží pronajmout klášterní lázně na Starém Brně soukromému provozovateli. Tento zápis je pro nás velmi důležitý, protože ukazuje na **spojitost** kláštera se Svrateckým náhonem. Není zcela jasné, kde se lázně tehdy nacházely, zda v areálu kláštera či v jiném domě na Starém Brně, nebo se jedná o lázeň pod Puhlíkem, ale toto území nebylo ve středověku součástí Starého Brna. **Informace** je to přesto důležitá, jelikož nám dokazuje přímé spojení kláštera a náhonu. Na mapě z roku 1645, která zachycuje švédské obléhání Brna, je zakreslen výběžek ze Svrateckého náhonu v místech, kde budoucí ulice Rybářská ústí do ulice V hlinkách (v současnosti prostor Mendlova náměstí). Vodní tok teče do areálu kláštera, protéká jím a vrací se zpět do náhonu v místě jeho meandru na Mendlově náměstí. Cisterciačky potřebovaly přísun dostatku vody pro svoje potřeby i pro potřeby svého pivovaru. Velikost náhonu byla malá, ale dostačující. Pro ilustraci klášterního náhonu nám může sloužit zachovalý náhon v klášteře Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, který byl vybudován stejným řádem. Cisterciačky z Předklášteří se během husitských válek na Moravě schovávaly právě v klášteře na Starém Brně a v Brně. Starobrněnský klášterní náhon byl ještě v polovině 19. století částečně funkční, jeho voda se používála však pouze jako užitková, jelikož byla již značně znečištěna dvěma papírnami a domovními splašky z Rybářské ulice. Klášterní náhon definitivně zaniká spolu se zasypáním meandru na Mendlově náměstí roku 1896.

5.3.4. Detailní popis Svrateckého náhonu podle dobových fotografií

Podobu vodního náhonu ze Starého Brna máme zachycenou až z konce 19. století, kdy byly pořízeny první fotografie Mendlova náměstí (Klášterní náměstí) a ulic Starého Brna. Z fotografií je patrné, že vodní tok hrál důležitou roli pro tuto část dnešního Brna.

5.3.4.1. Foto meandru na Klášterním náměstí od J. Kunzfelda z roku 1893

Fotografie zachycuje most přes Svratecký náhon, přilehlou zástavbu náhonu, v pozadí je zřetelný kostel Nanebevzetí P. Marie na Starém Brně. Z fotografie můžeme postřehnout detaily řešení náhonu a jeho okolí. Vodní tok je ohrazen jednoduchým kovovým zábradlím na pravém břehu náhonu. Na levé straně je patrný dřevěný laťkový plot. Tyto zábrany sloužily samozřejmě proti pádu do vodního živlu. Již středověké kroniky popisují časté pády a utonutí v brněnských vodách. Na pravém břehu náhonu je ulice Křížová, které je vydlážděna kamennou dlažbou včetně mostku. Za mostem je již mlatový povrch. V pravé části fotografie je vidět zástavba koželužen, barvíren a dělnických domků. Tyto stavby jsou vystavěny na hraně vodního koryta, protože vodu ke svému provozu životně potřebovaly. V této části náhonu docházelo též k dalšímu znečištění, kdy do toku byla vracena znehodnocená a špinavá voda z koželužen a barvíren. Do náhonu byly samozřejmě vylévány veškeré splašky z obytných domů. Fotografie nám dále prozrazuje, jakým způsobem byly řešeny hrany koryta. Jednalo se o dřevěné bednění, o které se, jak se dočítáme v kronikách, starali jednotliví uživatelé náhonu.

Další fotografie vždy ukazují z jiného úhlu pohled na můstek přes náhon na dnešním Mendlově náměstí, autory fotografií neznáme.

Obr. 36 Foto meandru na Klášterním náměstí od J. Kunzfelda z roku 1893

Obr.37, 38 Dokreslující fotografie okolí meandru na Mendlově náměstí (Kloster platz)

5.3.4.2. Foto Svrateckého náhonu ve spodní části dnešní Pekařské od J. Kunzfelda z roku 1896

Fotografie zachycuje vstup do areálu cisterciáckého kláštera na Starém Brně ve spodní části dnešní ulice Pekařské (křižovatka Pekařská Úvoz). V popředí vidíme kousek Špitálského mostu, ten je vydlážděn a opatřen kovaným zábradlím. Je zde zřetelně vidět vodní náhon, jeho vodní hladina je vůči povrchu ulice o něco níž než v prostoru Mendlova náměstí. Hladina je zhruba o 160 cm níže než povrch ulice, tato míra je odvozena od kamenného schodiště směřujícího k vodní hladině náhonu. Náhon je tak nízko zřejmě z důvodů silných navážek ve spodní části Pekařské ulice.

0br. 39 Foto Svrateckého náhonu ve spodní části dnešní Pekařské od J. Kunzfelda z roku 1896

Tok se nachází v kamenném či cihlovém korytu, dno koryta je však pravděpodobně přírodní, nikoli kamenné. Boční zdi koryta po levé straně toku jsou vystavěny nad povrch ulice a tvoří zděné zábradlí náhonu. Pravá strana náhonu v těchto místech není zcela čitelná, ale jedná se o pokračování a stejný typ zástavby jako na výše popisované fotografii z roku 1893. Šířka náhonu nemá podle mě více než deset metrů. Ve střední části fotografie je zřetelný přístup k vodě pomocí dvou jednoduchých schodišť. Tento přístup sloužil k nabírání vody i k praní prádla v městském náhonu. Veškerá zástavba zachycená na fotografii se nedochovala do dnešních dnů, samozřejmě kromě kostela Nanebevzetí P. Marie na Starém Brně v zadním plánu fotografie.

5.3.4.3. Foto mlýnského náhonu ve středu dnešního Mendlova náměstí, počátek 20. století

Obr. 40 Foto mlýnského náhonu ve středu dnešního Mendlova náměstí počátek 20. století Obr. 41 Dokreslující foto náhonu na Mendlově náměstí počátek 20. století

Fotografie zachycuje pohled do „špalíčku“ na dnešním Mendlově náměstí, jedná se o pohled z Klášterního náměstí (Kloster platz) ke starobrněnskému mlýnu. Náhon teče uprostřed shluku domů, ty jsou postaveny na hranu koryta. Mezi domy je tudíž prostor jen o šířce náhonu. V popředí na pravé straně fotografie vidíme dřevěnou podlahu visuté konstrukce nad vodní tok. Je zde zřetelně vidět i poklop, který umožňoval přístup k tekoucí vodě z této dřevěné platformy. K čemu přesně poklop sloužil, nemůžeme s jistotou tvrdit. Zřetelné je dřevěné zábradlí s drátovou výplní, které mělo bezpečnostní

funkci. Na druhé straně Svrateckého náhonu je vidět konzolovitá malá platforma, na které je vědro na vodu. Tato platforma dokazuje, že obyvatelé domu používali vodu z umělého kanálu každodenně. Při podrobnějším zkoumání fotografie si můžeme všimnout, že každý dům na pravém břehu náhonu má stejnou platformu. V pozadí obrázku je vidět mlýnské kolo, které čeří vodní hladinu. Na domech kolem náhonu jsou na omítce jasně vidět vlhkostní mapy a můžeme zde vidět i opadanou omítku. To jsou evidentní důsledky přítomnosti vodního toku v těsné blízkosti staveb, vodní vlhkost vzlínala až do prvního patra domů. Z fotografie můžeme odhadnout i značnou rychlost vodního toku za mlýnským kolem, která se snížila až v meandru na Klášterním náměstí (Kloster platz).

Obr. 42 Mendlovo náměstí po roce 1900, Svratecký náhon tekl mezi budovami (na pravo)

5.3.5. Přestavba Starého Brna, asanace, zánik Svrateckého náhonu

Po 2. světové válce bylo Staré Brno silně zničeno, peníze na jeho opravu nebyly poskytnuty. Tato nejstarší část Velkého Brna chátrala. Deset let po válce nebyla vůle zlepšit tuto situaci. Některé části Starého Brna se staly téměř chudinskou „slumovou“ periférií. Vedení města se rozhodlo pro radikální přestavbu (likvidaci) Starého Brna. Přestavba byla plánována v duchu socialistického totalitního plánování, kdy se nebral zřetel na stávající strukturu historické zástavby.

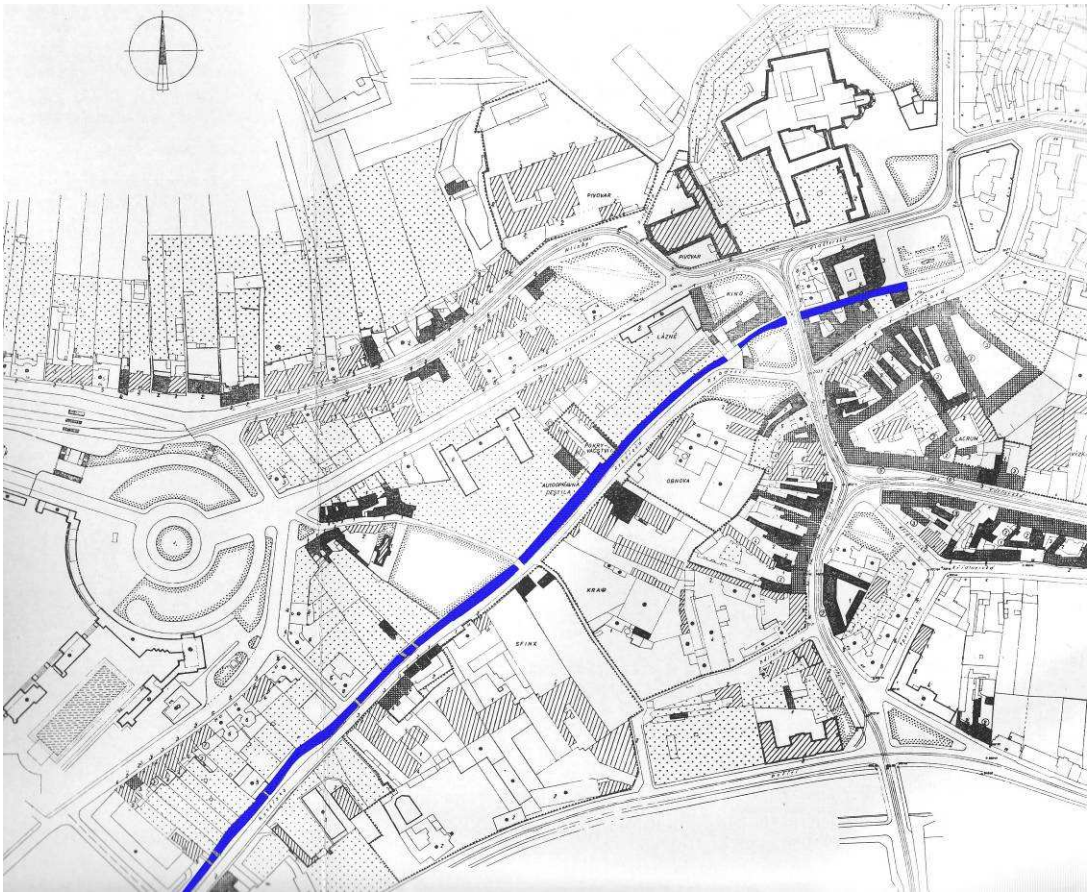

Obr. 43 Plán Starého Brna s vyznačeným náhonem, podklady pro asanaci, F. Kočí, r. 1958

V letech 1958 – 1959 začíná nastupovat sídlištní provádění bytové výstavby s plným uplatněním zásad socialistického urbanismu. V roce 1959 byl vypracován plán organizace a rajonizace bytové a občanské výstavby v návaznosti na směrný plán města Brna. Plán organizace a rajonizace přesně vymezoval výstavbu budoucích sídlišť a určoval postup hlavních proudů stavební činnosti. Tímto plánem byla řešena výstavba plánovaného počtu bytů do roku 1970. Za první rajón bylo určeno Staré Brno zřejmě kvůli pisáreckému výstavišti, které se mělo stát a stalo chloubou socialistické výstavby a propagandy.

Zpracováním projektu a řízením výstavby byl pověřen ateliér pod vedením Ing.arch. Františka Kočího. Tým pojal návrh velmi razantně a z dnešního hlediska necitlivě. Navrhli asanaci rozsáhlých historických ploch. Vytvořili koncepci hlavního nástupního bulváru, který měl spojit veletržní areál průrazem přes nemocnici U sv. Anny s nádražím a městským centrem. Tato osa měla být i hlavní příjezdovou komunikací pro městskou hromadnou dopravu i pro individuální automobilovou dopravu. Vedoucím

motivem měla být alej jedenáctipodlažních věžových obytných domů (paneláků) od nově pojatého Mendlova náměstí až k hlavní bráně výstaviště.

Obr. 44 Perspektivní pohled do Veletržní ulice – návrh, F. Kočí

Tento koncept se uskutečnil mezi lety 1960 - 1965 jen zčásti. Byla vystavěna „alej“ věžových obytných domů od hlavního vstupu výstaviště až po současné Mendlovo náměstí, byla provedena výstavba na ulici Rybářské, postaven tramvajový most z předpjatého betonu. Zbytek monumentální příjezdové trasy se neuskutečnil. Tato polovičatá výstavba si však vyžádala až příliš mnoho obětí. Za výstavbu torza monumentální trasy padla památkově chráněná klasicistní budova Starobrněnské radnice, bývalý starobrněnský mlýn v tehdejší době kultovní kavárna Oltec, funkcionalistický komplex lázní a kina a další objekty. Při této asanaci byl roku 1961 též zrušen, zasypán Svratecký náhon v ulici Rybářské. A tímto zasypáním skončila více než 900letitá kontinuita vodního náhonu na Starém Brně, ale nejen tam. Tato likvidace Svrateckého náhonu ovlivnila všechny ulice, zákoutí i čtvrtě, kterými náhon protékal.

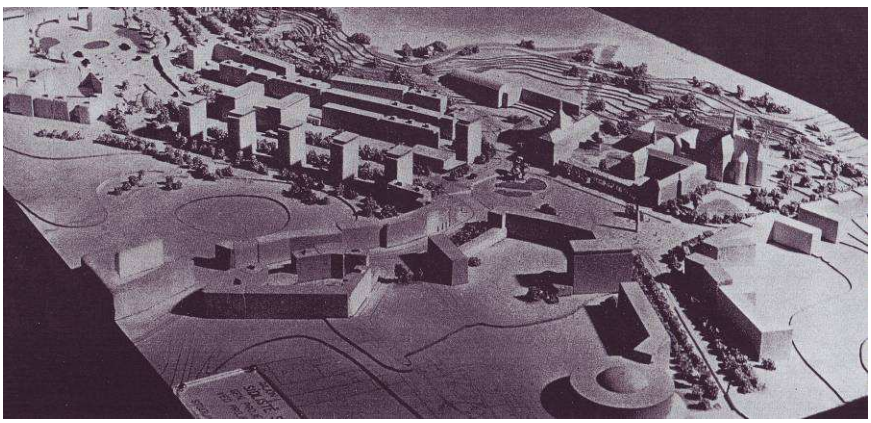

Obr. 45 Model návrhu F. Kočího

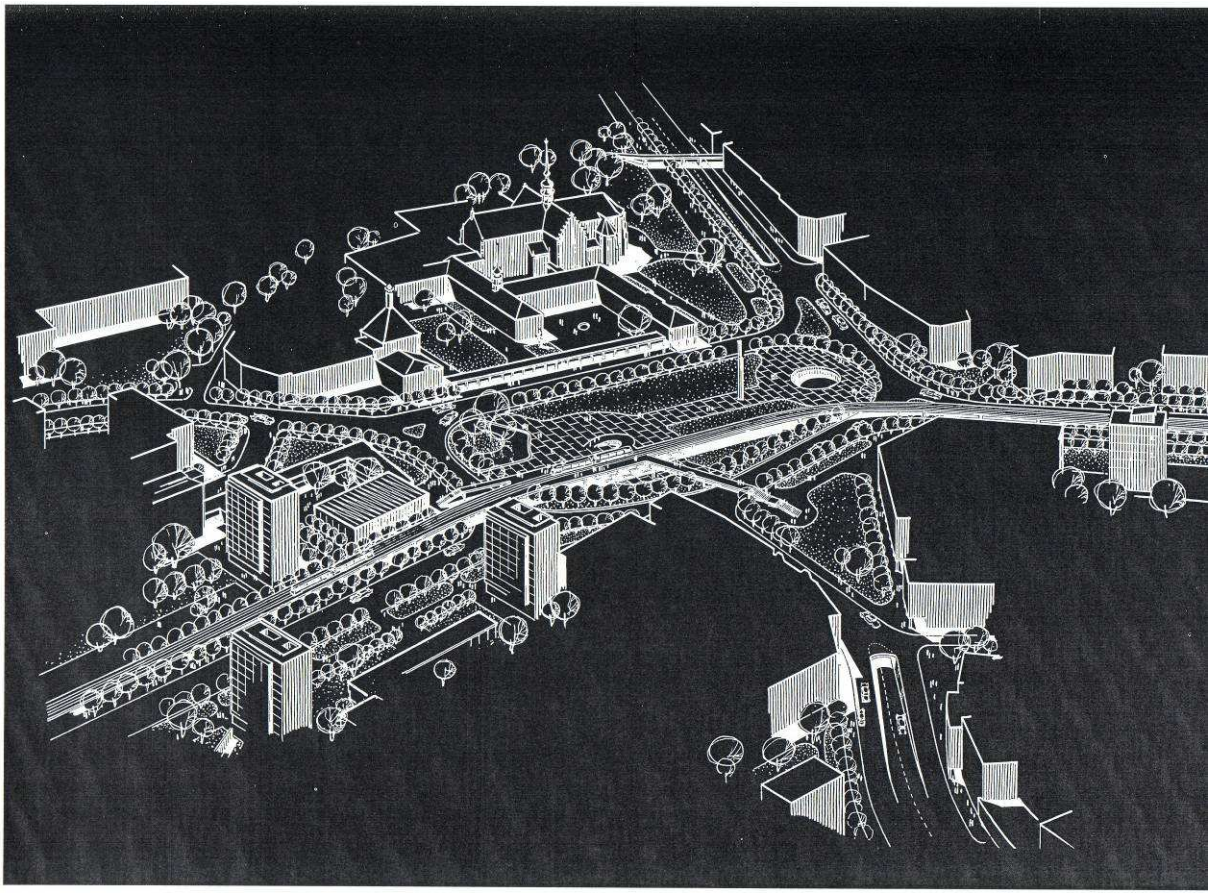

Obr. 46 Axonometrie Mendlova náměstí, návrh

„Ilustrací nové přívětivé tvářnosti města je například nová výstavba podél nábřeží Svratky. Podobnou proměnu lze pozorovat na celém území sídliště Staré Brno, kde jak Koněvova ulice, tak Rybářská ulice se přetvářejí v široké bulváry, vhodně uvádějící do prostoru výstaviště. K zlepšení obrazu města došlo i při rekonstrukci a úpravách památkového fondu." (Kol., 1965, s.106) Tento text můžeme najít v brožuře Dvacet let města Brna 1945 – 1965, kterou vydala rada Městského národního výboru v Brně roku 1965. Z dnešního hlediska se nám text jeví jako naprosto bizardní až zvrácený. Obhajuje necitlivé, likvidační kroky, které byly na Starém Brně provedeny v 60. letech 20. století. Autorský kolektiv textu se nestyděl napsat tyto lživé informace, v poslední větě úryvku, paradoxně píše o rekonstrukci památek na Starém Brně. O jakékoli asanaci památkově chráněných objektů se nezmiňuje.

Obr. 47, 48 Zasypávání Svrateckého náhonu na Rybářské ulici r. 1961 - 1962

Obr. 49 Zasypávání Svrateckého náhonu na Rybářské ulici r. 1961 - 1962

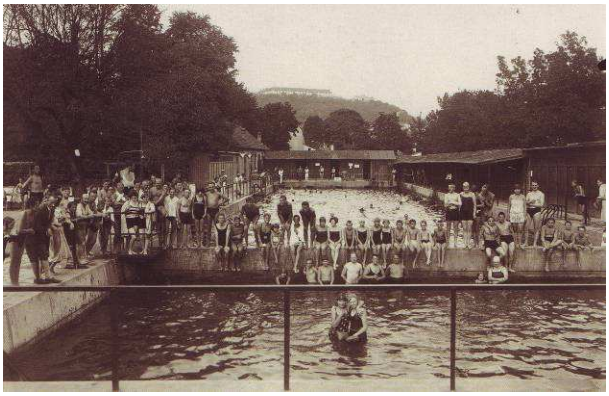

Obr. 50 Zaniklá plovárna kolem roku 1920

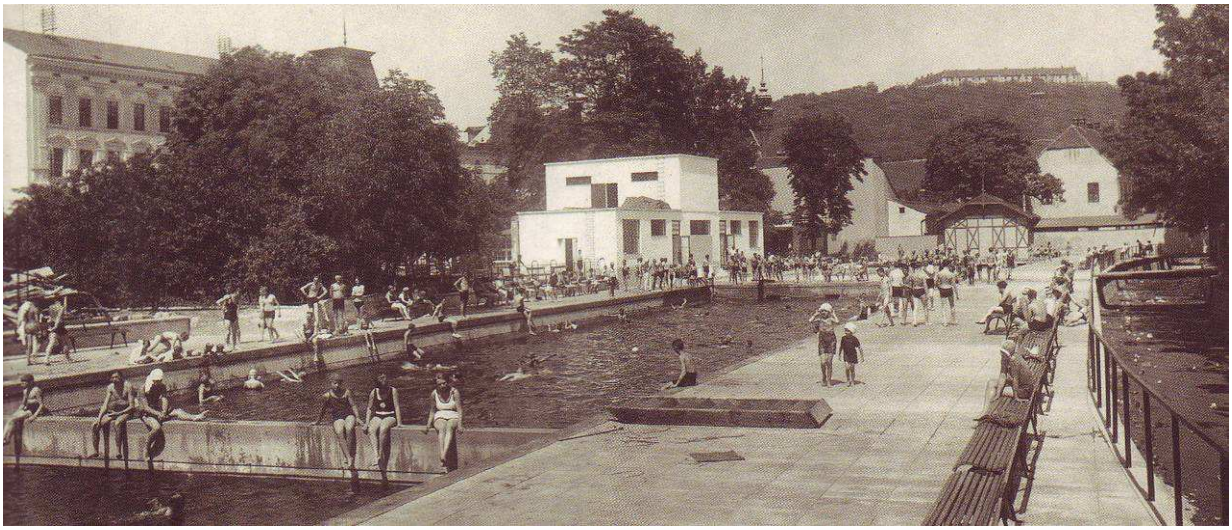

0br. 51 Zaniklá plovárna po rekonstrukci roku 1928, vpravo Svratecký náhon

5.4. Kostel sv. Jana Křtitele, špitál sv. Ducha, Křížovnická komenda, Území Svaté Anny

5.4.1. Kostel sv. Jana Křtitele, špitál sv. Ducha, Křížovnická komenda

Kostel sv. Jana Křtitele vystavěli maltézští rytíři, k němu později přibyl i špitál sv. Ducha se hřbitovem, který byl zrušen až za Josefa II. Tento komplex se nacházel ve spodní části Pekařské ulice pod Územím sv. Anny, v místech kolem domu čp. 64 v těsné blízkosti meandru Svrateckého náhonu. Naproti němu se nacházela Křížovnická komenda – hospodářský dvorec, ale také klášter s duchovní, špitální a charitativní činností.

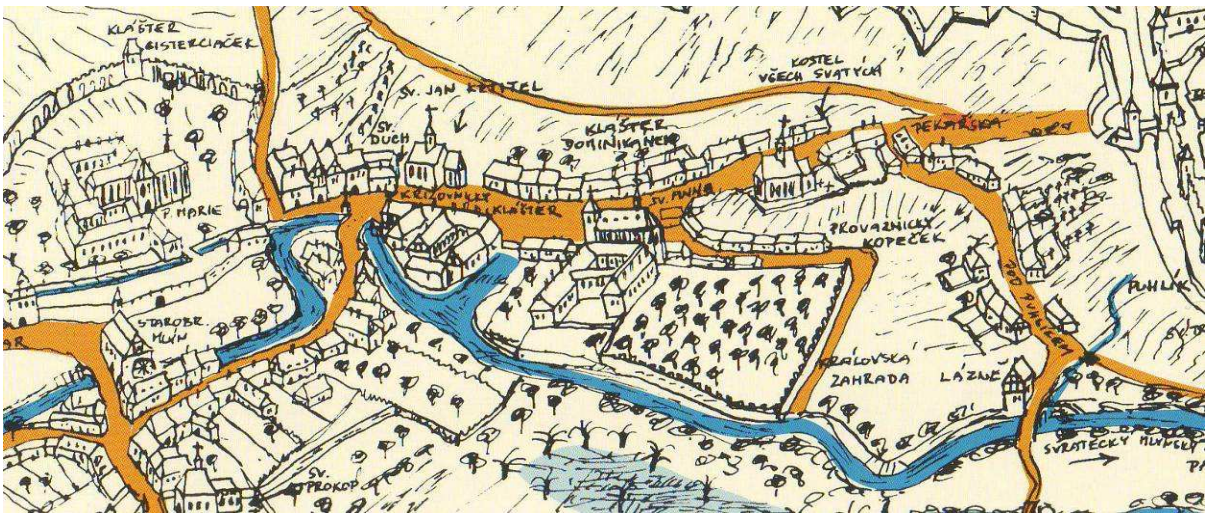

Obr. 52 Axonometrie středověkého původu, autor neznámý, převzato z knihy Staré, Staré Brno.

Tento dvůr již s náhonem přímo sousedil a náhon jasně vymezoval spodní hranici území komendy. Johanité jistě využívali vody náhonu k hospodářským účelům a s velkou pravděpodobností přístup k vodnímu toku podpořil založení komendy na tomto místě. Písemný záznam o ní je z roku 1243. První silný otřes zaznamenala komenda během Třicetileté války, kdy byla silně poškozena. Z tohoto poškození se již zcela nevzpamatovala. Dvorec zaniká až díky reformě Josefa II. z roku 1784. Po tomto roce komenda rozprodává svůj majetek a ztrácí se v toku dějin.

V době předlokační byla založena v dolní části dnešní ulice Pekařské tzv. Královská zahrada, jednalo se o hospodářské středisko zeměpanského dvora na Starém Brně. Středisko bylo tvořeno ovocným sadem, tvrzí, dvorem a zahradou sahající až ke špitálu sv. Jana Křtitele a Křížovnické komendy.

5.4.2. Území Svaté Anny

Jan Lucemburský založil roku 1312 klášter dominikánek a veškerý zdejší majetek mu věnoval. Klášter si zde pak postavil kostel sv. Anny. V polovině 14. století se areál kláštera rozšířil o dvůr se zahradou, který věnovala Kateřina z Lomnice. Z tohoto celku již vznikl samostatný útvar nazývaný Území sv. Anny. Areál sv. Anny sahal až k Svrateckému náhonu, jeho zahrada zasahovala dokonce až za náhon. Nová silnice z Brna na Staré Brno, jež byla vystavěna mezi lety 1774 – 1776 (dnešní Hybešova ulice), zasáhla do nejvzdálenějšího cípu zahrady a zabrala její malou část. Tato silnice dala vzniknout nové frontě domů klasicistního řádu na Území sv. Anny. Budovy kláštera i s kostelem sv. Anny byly roku 1864 zbořeny, nahradily je již neorenesanční budovy nové nemocnice sv. Anny dle projektu T. Hanbena.

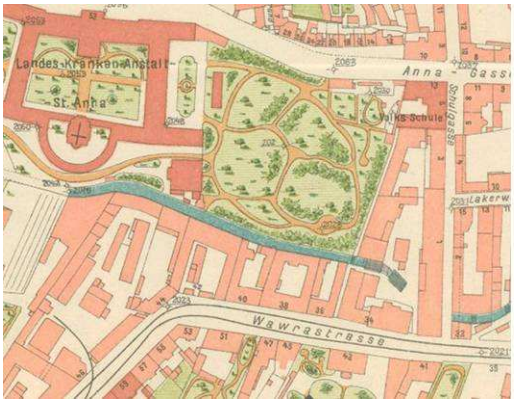

Obr. 53 Katastrální mapa 1906

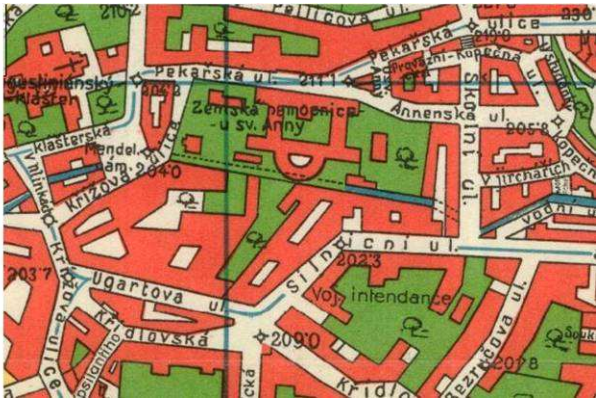

Obr. 54 Jančův plán Brna 1928

Svratecký mlýnský náhon Územím sv. Anny od jeho vzniku až do roku 1896 bez větších změn. Protékal *„ …velkým obloukem nemocniční zahradou a působil stálé potíže. Pravidelné čištění koryta, odstraňování škod po záplavách, neustálé opravy ochranných náspů a úpravy břehů znamenaly pro vedení nemocnice značné výdaje. Proto koryto náhonu asi v délce 150 metrů bylo vyrovnáno a svedeno pod domy na Měšťanské ulici.“* (Kol., 1986, s. 64)

Roku 1896 byl náhon zatrubněn v části mezi Mendlovým náměstím a hlavní budovou nemocnice sv. Anny, ve spodní části nemocniční zahrady byl ponechán v otevřené podobě. Za nemocniční zahradou se pak náhon na nádvoří ponořil pod budovy a vytékal až v Jirchářích. Zbytky náhonu v areálu sv. Anny byly k vidění ještě v 60. letech 20. století, ale po zasypání náhonu na ulici Rybářské byl též náhon zrušen i v nemocnici.

Obr. 55 Nemocnice u sv. Anny, kol. r. 1890

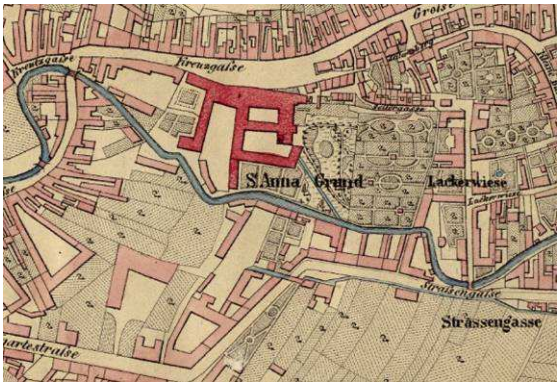

Obr. 56 Doležalův plán Brna 1858

Klášterní komplex u sv. Anny vznikal postupně mezi ulicí Pekařskou a Svrateckým náhonem. Jednoposchoďové budovy, pouze východní trakt měl dvě poschodí, byly postaveny do nepravidelného obdélníku o délce stran asi 230 a 130 metrů. Uprostřed vznikl obdélníkový dvůr velikosti asi 15x30 metrů. Od Pekařské ulice budovu oddělovala kaple sv. Anny. Svratecký náhon se stal důležitou hranicí komplexu, zároveň však byl i důležitou zásobárnou vody.

Jedním ze závažných problémů, které se v nemocnici objevily, byla dodávka nezávadné pitné vody. Původní návrh předpokládal, že vedle pitné vody ze samostatné studny v nemocnici bude vyžívána užitková voda z mlýnského náhonu v nemocniční zahradě pro prádelnu, koupelny a na čištění prostorů. Problémem tohoto návrhu bylo, že jeho řešení bylo finančně nákladné (zakoupení tlakových pump, vybudování speciálních rezervoárů na půdách, zabudování nových potrubí z půdy do koupelen, záchodů a dalších místností). Přesto tento návrh byl zrealizován, ale praxe ukázala na jeho

nedostatky. *Z archivních záznamů vyplývá, že primář MUDr. Katholický v roce 1873 soustavně a ostře vystupoval proti objevujícím se nešvarům a nedostatkům v nemocnici. Tvrdě vyžadoval nápravu. Zdrojem stálých a oprávněných stížností byla nekvalitní voda a pronikavý zápach ze záchodů a jímek v budově i v okolí. Obsah jímek se tehdy totiž vyvážel na nemocniční zahradu a na dvůr. Tam se míchal s duběnkovým práškem a po usušení se odvážel do koželužen jako cenná surovina. Bylo nařízeno tekutou část žump čerpat do beček, pevné části pak ukládat do plechových barelů s pevným uzávěrem a odvážet z areálu nemocnice. Návrh, aby se jímky čistily převážně v noci, neobstál, byl zamítnut s odůvodněním, že „voní stejně v noci jako ve dne".* (Kol., 1986, s. 58) V době řešení otázky zavedení vodovodu do areálu nemocnice pitnou vodu pro nemocniční vodovod čerpal parní stroj ze studny přímo v nemocniční budově pod vstupním vestibulem. Užitkovou vodu pro koupelny, prádelnu a kuchyni poskytoval Svratecký náhon v nemocniční zahradě. Voda procházela úpravou ve filtrační stanici. A odtud ji čerpadlo dopravovalo do velkých rezervoárů na půdě administrativní budovy.

Kapacita nemocnice se stále zvětšovala. Problém vody musel být řešen. Objevuje se návrh, aby vodovodní nemocniční řád byl připojen k městskému vodovodu na tehdy nejbližší vodovodní potrubí na Františkově (dnešní Denisovy sady v blízkosti Šilingrova náměstí). Tento návrh však neobstál. Výhodnější alternativou byla vlastní nemocniční vodárna, poněvadž městská vodovodní síť trpěla častými poruchami. Zavedení vodovodu si nakonec vyžádalo několik dalších let.

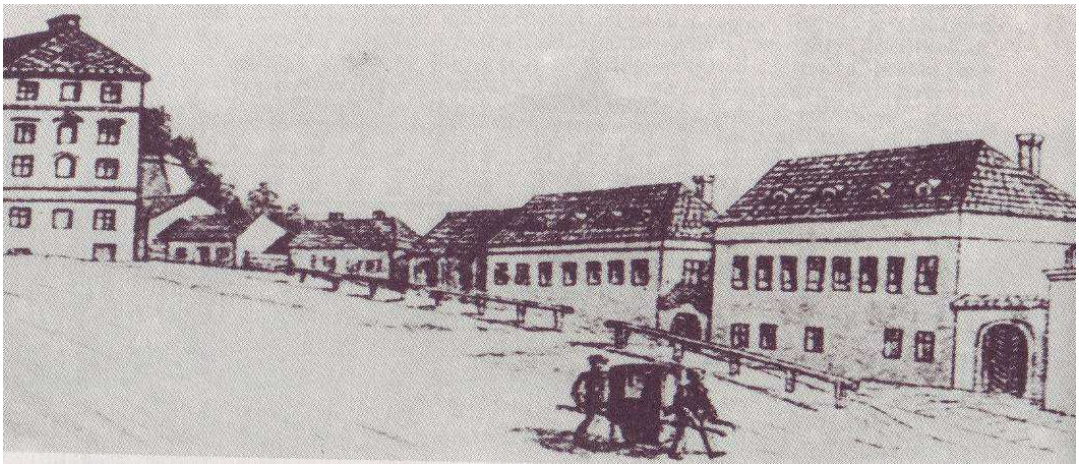

Obr. 57 Mědirytina zachycující areál nemocnice před r. 1865

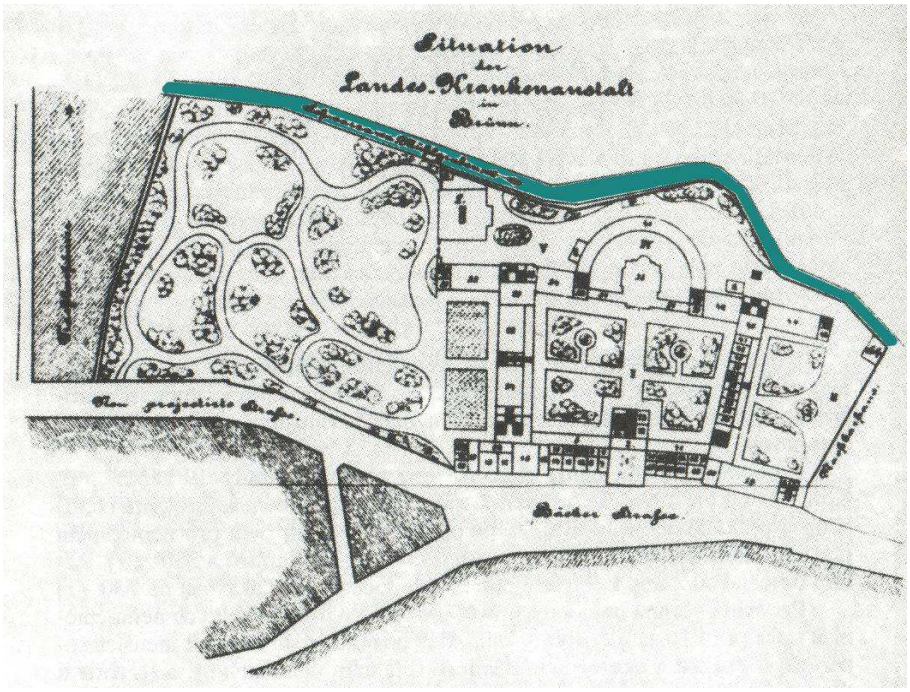

Obr. 58 Plán nemocnice u sv. Anny s mlýnským náhonem, kol. r. 1867

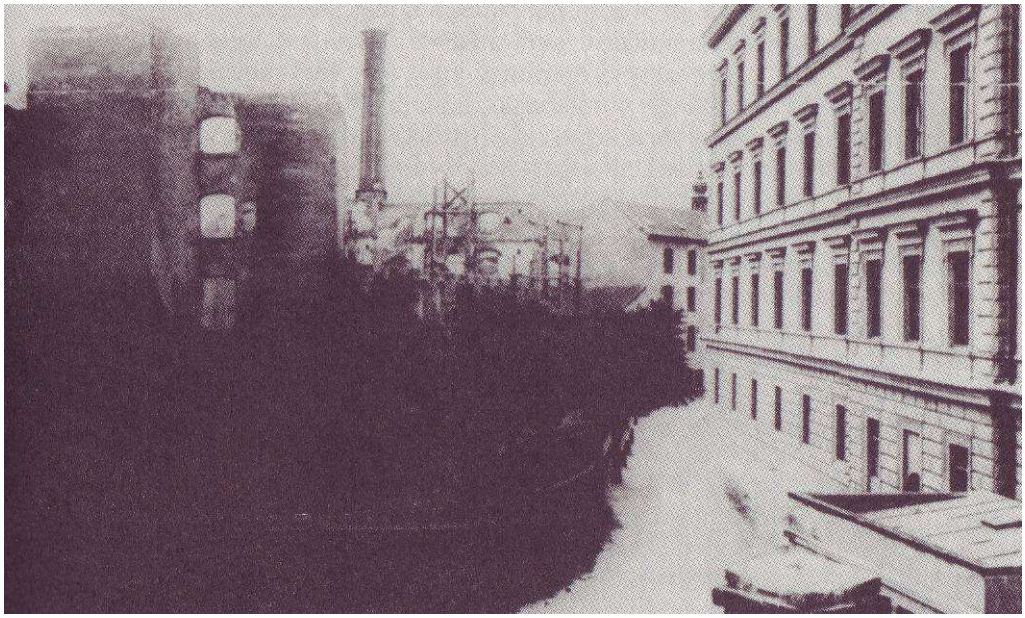

0br. 59 Fotografie mlýnského náhonu v areálu nemocnice, přelom 19. a 20. století

5.5. Statek kostela Všech svatých

Ve 2. polovině 13. století se vytvořilo osídlení, konstituované jako samostatný statek, kolem kostela Všech svatých na Provaznickém kopečku západně od ústí dnešní Kopečné ulice až po ulici Pekařskou. Ke statku patřilo území kolem Kopečné ulice až ke **Svrateckému náhonu**, kde kostel vlastnil svou lázeň pod Puhlíkem (Františkovem).

Tato lázeň je písemně doložená již roku 1278. *Tehdy měl Erklinus, správce kostela Všech svatých na Provaznickém kopečku, z rozkazu biskupa dle nálezu smírčího soudu vykoupit od Žida Nathana za 30 hřiven stříbra dotaci svého kostela v podobě zahradnických domků v okolí a někde tamtéž, ale blíže neurčené, lázně.* (Flódrová, Müller, 2007, s. 193) S největší pravděpodobností se skutečně jednalo o výše jmenované lázně pod Puhlíkem, o nich je zmínka v berní knize z roku 1343.

Statek (ves) měl svého rychtáře a konšely, jeho vrchností byl farář u Všech svatých a vrchní pravomoc patřila od roku 1260 klášteru cisterciaček v Oslavanech. V 17. století byl zničen při švédském obléhání Brna a již nebyl obnoven. Na jeho základech dnes stojí moderní obytná budova, která svou výškou převyšuje okolní zástavbu a narušuje pohledy na brněnské dominanty.

5.6. Jircháře

Byly založeny při Svrateckém náhonu pod Františkovem na bažinaté městské louce zvané původně (od 15. století) Žabí louže, která nebyla nikdy v minulosti zastavěna, pouze se datuje, že zhruba od 1. poloviny 18. století zde existovalo několik objektů. Nejsou tedy místně totožné se středověkým předměstím Jircháře, které se rozkládalo před Měnínskou branou. Pojmenování nového předměstí Jircháře však není původní. Německy se vždy nazývalo Lackerwiese, tedy „loužová louka“, zatímco pojmenování V Jirchářích se objevilo až roku 1919.

0br. 60 Pohled na Jircháře a ulici Vodní s náhonem poč. 20. století

Počátek osídlení spadá do 70. let 18. století. Ve větší míře se však začalo rozvíjet až po roce 1782, kdy začalo zasypávání zamokřeného terénu, který byl postupně navážkami zvýšen o 3-5 metrů. Roku 1782 se Jircháře také konstituovaly jako obec pod jurisdikcí magistrátu. Zahrnovaly dnešní ulice Jircháře, Leitnerovu od Annenské po Hybešovu a větší část Vodní ulice. Západní **hranici vytvářel Svratecký náhon** a stály zde lázně, jejichž původ sahal do středověku. Obyvateli byli zejména dělníci. Mapa z roku 1784 již Jircháře zachycuje ve značně rozvinuté podobě, pouze západní strana Leitnerovy ulice je zmapována zcela bez zástavby.

Obr.61 Ulice Vodní (pohled od Petrova)

0br. 62 Ulice Vodní

Trasa vlastní Leitnerovy ulice, spojky od Provaznického kopečku ke Svrateckému náhonu, existovala již na počátku 18. století. Při vlastní lokaci tedy vznikla ulice Jircháře, která však byla téměř bez zástavby, tvořilo ji jen několik málo menších domků a pár domů pavlačových.

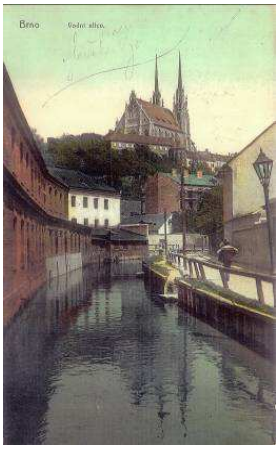

Obr. 63, 64 Ulice Vodní – vývoj (počátek 20. století – 30. léta 20. stol.)

Roku 1850 byla obec Jircháře připojena k Brnu. Od 2. poloviny 19. století nabyla značného významu továrna firmy Skene a spol. na vlněná sukna. Obytná zástavba byla v této době výrazně vytlačována továrnami. *V rámci katastrální reformy v letech 1940/1942 byla plocha Jirchářů rozdělena mezi katastry Brno město a Staré Brno a Vídeňka, přičemž hranice procházela Leitnerovou ulicí. Po roce 1945 byl Svratecký náhon zkanalizován a blok přehuštěné zástavby mezi ním, ulicí Jircháře a Leitnerovou ulicí zcela zbořen a ponechán bez zástavby, pouze při jižní straně ulice Jircháře vyrostl moderní obytný blok. V rámci reformy 1966/1969 byly celé někdejší Jircháře začleněny do katastru Starého Brna.* (Kuča, 2000, s. 374)

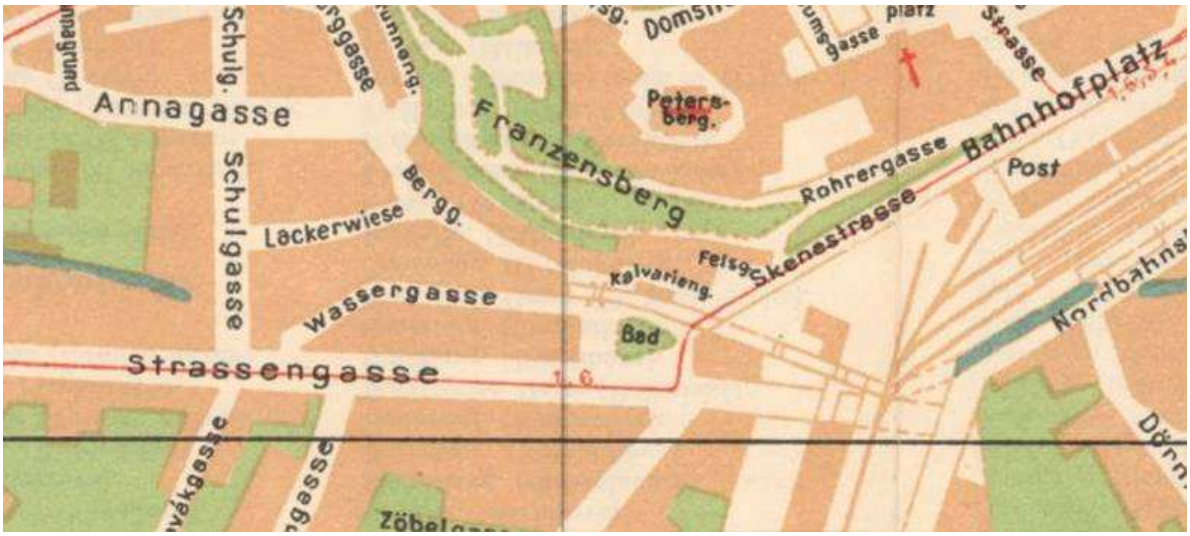

Obr. 65 Plán Brna rok 1943

5.7. Františkov

Františkovým bylo nazýváno území dnešních Denisových sadů (Puhlík) a části současných Nových Sadů. Toto území bylo pro město Brno strategicky významné díky prvnímu městskému vodovodu, který vznikl v roce 1416 se svolením krále Václava IV. Byl vybudován Prokopem z Písku, dříve měšťanem v Kutné Hoře. Voda se čerpala ze Svratky v Pisárkách přímo z řeky, ještě však před místem, odkud z ní vycházel Svratecký náhon.

Obr. 66 Františkov, F. Richter, 1826

Voda byla přiváděna jednoduchým kamenným potrubým dlouhým 1200 sáhů do Lamplova mlýna na Františkovu. Potrubí podle archeologických nálezů bylo kamenné, šlo o kamenné čtyřhranné roury 50x50, dlouhé 80 až 100 cm, uvnitř hladce vrtané s otvorem o průměru 9 palců. Toto potrubí bylo nalezeno v ulicích Hybešově (Silniční), Václavské a Rybářské v hloubce 2,5 metrů pod úrovní současného terénu. Z mlýna či vodárny byla voda čerpána do vodojemu na Petrově, z kterého pak byla rozváděna do městských kašen na Zelném trhu a na dnešním náměstí Svobody. Bylo výslovně zakázáno čerpat vodu ze Svrateckého náhonu, který byl již v místech Lamplova mlýna značně znečištěn především lázněmi.

Lamplův mlýn stál na místě dnešních lázní na Kopečné ulici dříve, než se začal budovat brněnský vodovod. Jeho historie sahá až do 14. století, kdy první dochovaná zmínka o něm je z roku 1351, jistý mlýn stojí “sub monte dicto Purzpuhil”, tedy mlýn pod Puhlíkem. Roku 1355 tento mlýn koupil Ditlin Mauricus, to dokazuje, že se nemohlo jednat o žádný malý nevýnosný mlýn. Rodina Mauriciusů byla totiž značně zámožná a rozhodně by neměla zájem o nevýnosnou investici. Na konci 18. století získalo Brno mlýn s čerpadlem do svého vlastnictví.

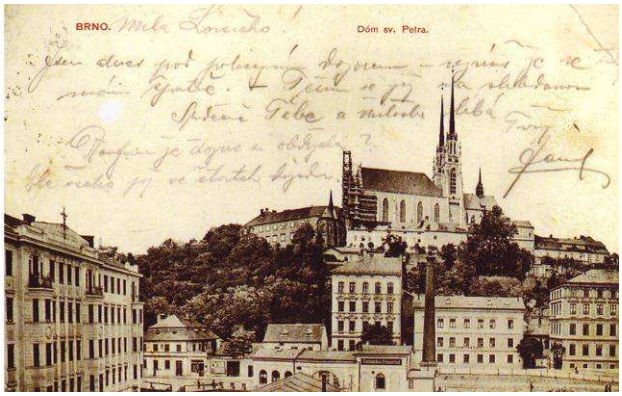

Obr. 67, 68, 69, 70 Vývoj Lamplova mlýna s vodním čerpadlem, r. 1850 - 1940

Z roku 1799 pocházejí nejstarší doložené plány vodárny (mlýna s čerpadlem), které vznikly díky návrhu modernizace čerpadla Josefem Zeiselem. Ten nakreslil původní mlýn. Vodní dílo se skládalo ze stavidlového jezu, žlabu s vodními koly a vlastní budovy. Voda z řeky Svratky byla vedena potrubím do nádrže o rozměrech 5x3 stopy, odtud sacím potrubím do vedlejší místnosti k prvnímu čerpadlu. Zvláštní potrubí vedoucí z první nádrže napájelo druhou nádrž 2x3 stopy velkou a bylo určeno pro druhé čerpadlo. Město mlýn pronajímalo až do roku 1800, kdy mlýn prodalo na úrok a od roku 1806 zůstal mlýn v rukou Procházkových. V roce 1853 je na místě Lamplova mlýnu postavena moderní čerpací stanice pro brněnský vodovod. Vodárna již využívá parní kotel “Bouiller” od firmy Gilain z Belgie, využívá železné vodní kolo o šířce 9 stop a vnějším průměrem 14 stop a 3 soustavy čerpadel, každé o dvou pumpách. V roce 1860 byl přistaven kotel pražské firmy Ruston. Vodovod ze Svratky i přes jeho modernizaci nestačil rostoucí spotřebě vody ve městě. Roku 1872 byl zprovozněn nový brněnský vodovod s hlavní centrálou v Pisárkách. Vodní dílo u Lamplova mlýna však sloužilo dále jako rezerva nového vodovodu. Lamplův mlýn svému účelu sloužil až do roku 1883. Během následujících let byly budovy vodárny přebudovány na lidové sprchové lázně. Ty byly přestavěny ve

funkcionalstickém stylu mezi lety 1927 – 1928 dle projektu Bohuslava Fuchse. Lázně svému účelu slouží dodnes, jejich návštěvnost je však velmi malá v porovnání s návštěvností na počátku 20. století. Svratecký náhon zde ještě protékal ve 30. letech 20. století, ale již v okleštěné podobě. Během 2. světové války je zatrubněn od úseku Jirchářů, ve Vodní ulici a na Františkově, to nám dokazuje i městský plán z roku 1943.

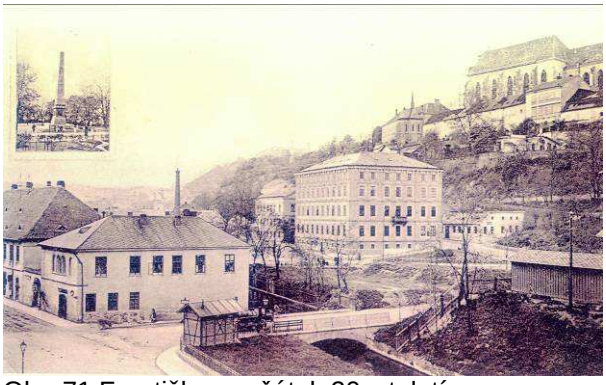
Obr. 71 Františkov počátek 20. století

Obr. 72 Františkov počátek 20. století

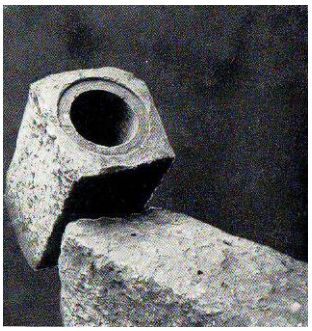
Obr. 73 Kamenné vodovodní potrubí

5.8. Novosady (Nové sady)

Novosady vznikly snad již ve 13. století na spojovací cestě z Brna do Křidlovic. Ves měla podobu ulicovky. Na domy navazovaly po obou stranách rozsáhlé zahrady. Až do výstavby barokního opevnění Brna vycházela cesta do Novosad z cesty z Brna na Staré Brno, ta vedla po severní straně Svrateckého náhonu těsně pod Petrovem. Náhon cesta překonala po Novosadském mostě jižně pod Petrovem. Za mostem se zleva připojovala další cesta, která překonávala náhon jižně od Židovské brány. Obě tyto cesty se spojovaly před potokem, který tekl souběžně s náhonem. Za ním začínala zástavba Novosadů. Novosady byly ze severu vymezeny dnes již zaniklým potokem, který pramenil z bažin v místech severně od dnešní Václavské ulice. Tento potok též vymezil založení Silniční ulice v letech 1774 – 1776 (dnešní Hybešova).

Novosady či Nové Sady byly v roce 1645 vypáleny v rámci příprav na švédské obléhání, zástavba však byla po skončení válečného stavu opětovně vystavěna. Ke konci 18. století začaly na Novosadech vznikat nové průmyslové podniky. Nové Sady se začaly měnit na dělnické předměstí. Městská čtvrť se nadále rozvíjela a to i přes to, že ji přetnul roku 1839 železniční viadukt, který ji prakticky rozdělil na dvě části.

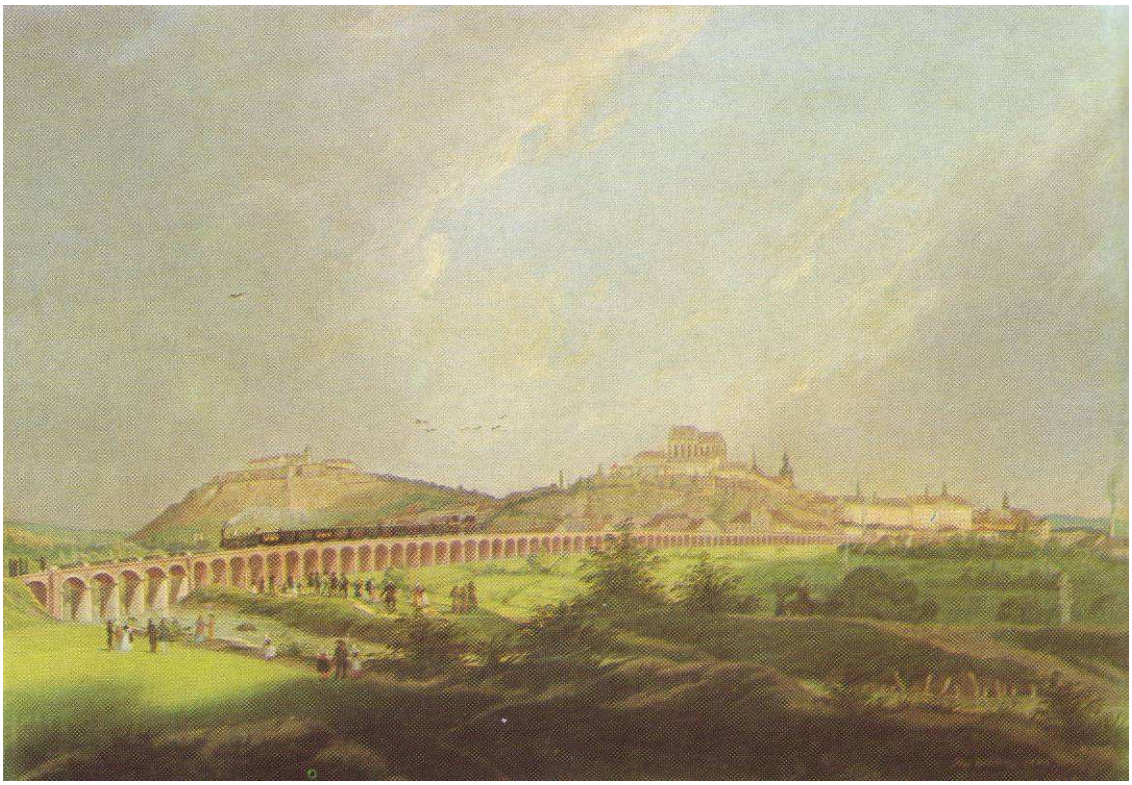

Obr. 74 Pohled na Brno s železničním viaduktem pol. 19. století

Monumentální železniční viadukt na Severní dráze císaře Ferdinanda z roku 1838, po němž přijel do Brna z Vídně první vlak, přiváděl trať na Hlavní nádraží v centru Brna přes řeku Svratku a její záplavové území. Tvořily ho vlastně tři na sebe navazující části: pětiobloukový most překonávající Svratku, vlastní viadukt se 72 oblouky o celkové délce 637 metrů s cihelnými eliptickými klenbami a most se třemi šikmými segmentovými klenbami přes silnici a **svratecký mlýnský náhon**. V původním stavu se zachoval jen v nevelkých úsecích. Zhoubný vliv na Novosady mělo rozšiřování kolejiště nádraží v 90. letech 19. století. Viadukt byl z větší části zasypán, takže je skryt v mohutném náspu. Patnáct cihelných oblouků, zachovaných pod kolejemi, je přístupných z budovy nádražního skladiště "Amerika". Toto mohutné skladiště zabralo téměř polovinu délky zahradních parcel Novosadů. Snížilo atraktivitu pro bytovou výstavbu, a tím byla

zmařena snaha o vybudování reprezentační městské čtvrti. Zničující vliv na Nové Sady měla však až výstavba nákladního nádraží s velkou skladištní budovou. Novosady se z této pohromy již nevzpamatovaly. Po roce 1945 začal postupný zánik neudržované zástavby jihovýchodní strany Novosadů. V 80. letech 20. století byla tato strana prakticky bez zástavby, kromě skladištních a utilitárních budov. V polovině 90. let 20. století význam Nových Sadů vzrostl a to díky nově vybudované tramvajové spojnici, rychlodráze, mezi hlavním nádražím a Bohunicemi. Tento význam je však pouze dopravního charakteru, nikoliv co se týká života v této městské části.

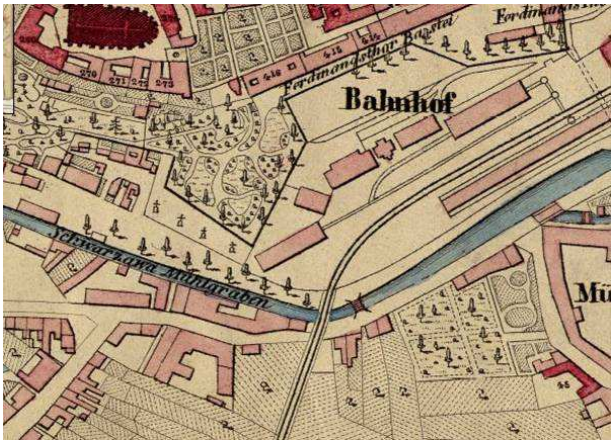

Obr. 75 Doležalův plán Brna 1858

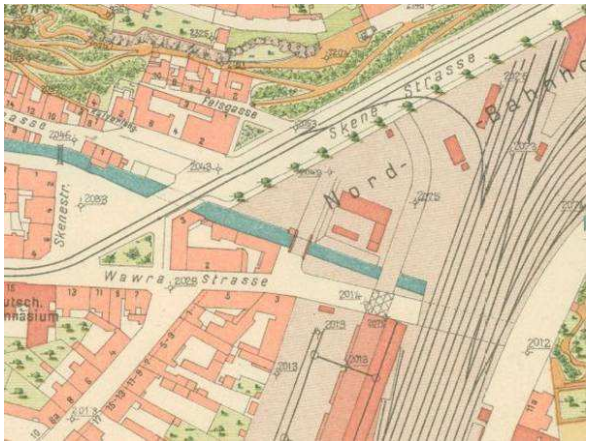

Obr. 76 Katastrální mapa 1906

5.9. Náhon

Katastr Náhonu zahrnoval území po levé straně **Svrateckého náhonu** od nového (hlavního) nádraží za Přízovou ulici a po pravé straně náhonu rovněž od drážního tělesa, ale jen po Sladovnický most vedoucí na Dornych.

Území Náhonu bylo ve středověku součástí I. předměstské čtvrti. Komunikační osnova Náhonu včetně vztahů k Dornychu a Trnité má středověký původ. Z cesty ze Starého Brna do Brna (k Židovské bráně) pod petrskou ostrožnou, která vedla kolem severní strany náhonu, bylo území jihovýchodně od města přístupné dvěma mosty. Západnější most (jižně od Židovské brány) vedl do Trnité (s odbočkou za mostem na Novosady), Sladovnický most byl na cestě na Dornych a do Komárova. Přímá spojka za mostem pak tvořila spojku do Trnité (pozdější Úzká ulice). Právě tato cesta spolu s cestou do Trnité ze druhého mostu vymezila pravobřežní území pozdějšího Náhonu.

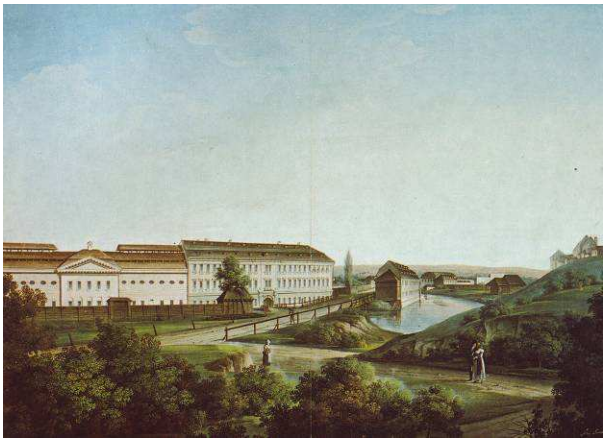

Obr. 77 Offermannova továrna

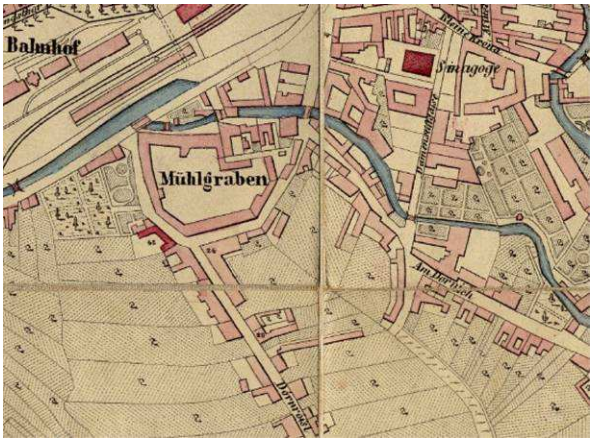

Obr. 78 Doležalův plán Brna 1858

Také v polovině 17. století i později spadalo zdejší částečně zastavěné území pod pravomoc městské rady. Předměstská zástavba prostoru Náhonu byla až do počátku 18. století velmi proměnlivá a byla postihována mnoha válečnými destrukcemi. Její pevnou součástí byl pouze mlýn (později Hazův) při severní straně náhonu v polovině vzdálenosti mezi oběma mosty. V jeho sousedství existovala rozvolněná zástavba, podobně jako na východní straně tehdejší Malé ulice (dnes Dornych, od někdejšího náhonu po Malou Křenovou = Mlýnskou, obr. 77). Pravobřežní jižní část Náhonu zastavěna nebyla.

Vybudování barokního bastionového opevnění přerušilo průběh starobrněnské cesty, která musela po zmíněném západním mostě přejít na druhou stranu náhonu a zpět se vracela až za Novosady, procházejíc vnějším bastionem a vodárnou. Zástavba Náhonu nebyla fortifikací ovšem dotčena, naopak, v polovině 18. století existovala již souvislá jednostranná ulicová zástavba při pravém břehu náhonu (na místě severního křídla, pozdější Offermannovy továrny).

Jako „Mehlgraben“ se Náhon uvádí před rokem 1771 v předhradebním okruhu na území patřící městu Brnu. Nová vlna urbanizace území v 80. letech 18. století již prakticky nevedla k rozšíření obytné zástavby, naopak, nová továrna na vojenská sukna Johanna Heinricha Offermanna, tehdy největší svého druhu v Brně, založená roku 1786, jejíž obvodová zástavba vyplnila téměř celou pravobřežní část předměstí, vedla k zániku západní poloviny zástavby při náhonu, zůstaly jen domy mezi Mlýnským a Sladovnickým mostem. Domy a továrny vyrostly také na levém břehu. Ve východnější části levobřežního území byla na východní straně Sladovnického mostu postavena roku 1794 továrna na hedvábné látky T. Leninského a další objekty, podél nichž byla vytýčena dnešní Spálená ulice. Krátce před rokem 1843 bylo urbanizováno i území východně odtud (směrem k soutoku Svrateckého náhonu a Ponávky), když zde byla vytyčena

Přízová ulice (Stiftgasse) tvořící spojku z Malé Křenové (Mlýnská) na Dornych po novém mostě. Na katastrální mapě z roku 1843 je již po obou stranách rozparcelována, zastavěny však zatím jen 4 parcely – zejména nový mlýn při mostě.

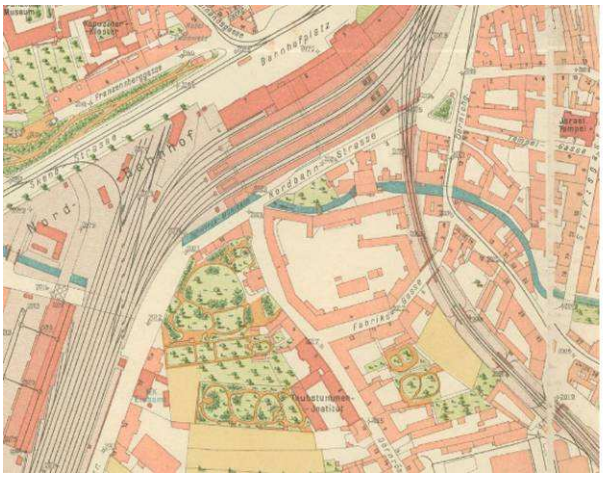

0br. 79 Katastrální mapa 1906

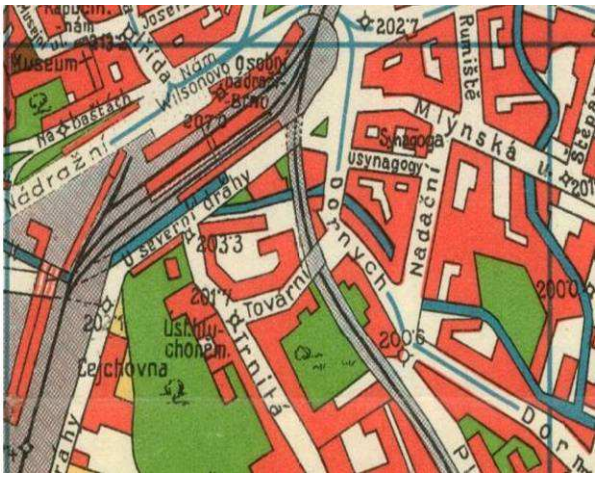

Obr. 80 Jančův plán Brna 1928

V letech 1868-1870 proťala území Náhonu železniční spojka Rosického a hlavního nádraží, vybudovaná na vysokém náspu. Již na konci 19. století bylo celé území Náhonu kompaktně zastavěno.

Novodobá devastace a rozrušování urbanistické struktury začala již roku 1939, kdy němečtí nacisté vypálili synagogu, jejíž místo nebylo dodnes řádně zastavěno. Do poloviny 50. let 20. století byl zbořen celý komplex Offermannovy továrny. Železniční spojka byla zrušena a její těleso sneseno. V 80. letech byl na místě prázdné plochy po továrně vystavěn obchodní dům Prior (nyní Tesco).

5.10. Ulice Petrovská

Území pozdější Petrovské ulice ani ve středověku nebylo součástí I. předměstské čtvrti. Leželo mezi předměstskou Větší ulicí (Maior platea) a Dornychem a zřejmě nebylo osídleno. Z map můžeme vyčíst, že zde procházela cesta od Židovské brány překračující Svratecký náhon (Sladovnický most na úrovni Úzké ulice). Za ní se větvila jednak do vsi Trnité, jednak podél náhonu do Větší ulice a Dornychu. Tato druhá větev přibližně odpovídá nynější ulici Dornych. V první čtvrtině 19. století již stojí kompaktní, oboustranná zástavba v Petrovské ulici, jednalo se především o textilní továrny. Od roku 1825 zaniká název Petrovská ulice, avšak až roku 1867 splynula s ulicí Dornych. Území

bývalé Petrovské ulice se nyní nachází v severní části ulice Dornych při ústí ulic Přízová a Plotní.

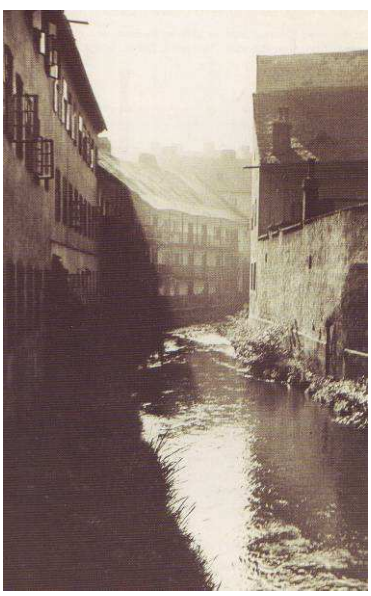

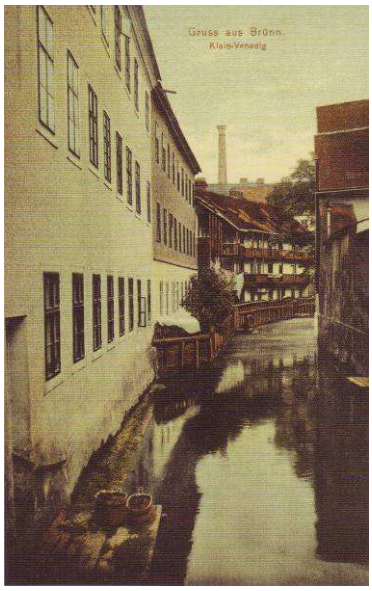

Obr. 81, 82, 83 Ulice Petrovská, Brněnské Benátky, počátek 20. století

5.11. Dornych

Území podél Svrateckého náhonu od dnešní ulice Přízové patřilo před vznikem města panovníkovi, ten ji daroval neznámému brněnskému měšťanovi. A tento neznámý založil na soutoku Svrateckého náhonu a Ponávky mlýn zvaný Dornych. Jméno je odvozeno z německého názvu pro trní. U mlýná vznikla osada stejného názvu, která byla spravována vlastním rychtářem a nepodléhala pravomoci městské jurisdikce. Mlýn Dornych během staletí vystřídal řadu majitelů, po husitských válkách koupili mlýn a jeho nejbližší okolí augustiáni u sv. Tomáše, ale ves Dornych náležela kartuziánům. Od této doby se Dornych dělí mezi dvě vrchnosti. Roku 1850 se stává součástí Brna a podivná dualita se vytrácí.

Středověký Dornych se rozkládal po pravé starně náhonu, a to v úseku před stejnojmenným mlýnem na soutoku Svrateckého náhonu a Ponávky. O mlýnu Dornych a jeho poloze se nám dochovala zpráva z roku1378. *Ta vyjadřuje polohu mlýna přímo slovy: "... supra Eswittaviam et Swarczaviam rivos", užívá termínu "rivos" a nikoliv "flumina" nebo "fluvios". Slovem "rivos" možno rozumět jedině toky odpovídající potokům, nikoliv řekám. Šlo by zde podle toho o soutok náhonů svrateckého a svitavského, nikoliv*

o soutok řek Svratky a Svitavy, což je rovněž ve shodě se stabilním katastrem. (Jahodová – Hálová, 1975, s. 26)

Obr. 84 Rekonstrukce krytého mostu přes Svratecký náhon, středověk

Středověká zástavba Dornychu zaujímala plochu mezi pozdější ulicí Petrovskou a pozdějším Dornychem. Ten dle mapy z roku 1784 ležel převážně až za mlýnem Dornych, přesněji v úseku mezi mlýnem a soutokem Ponávky se starou Svitavou. Na konci 18. století měl Dornych pouze 6 domů, seřazených s jedinou výjimkou podél západní strany ulice kolem náhonu. Patřil sem též mlýn a protáhlá okrasná zahrada podél vody naproti Petrovské ulici.

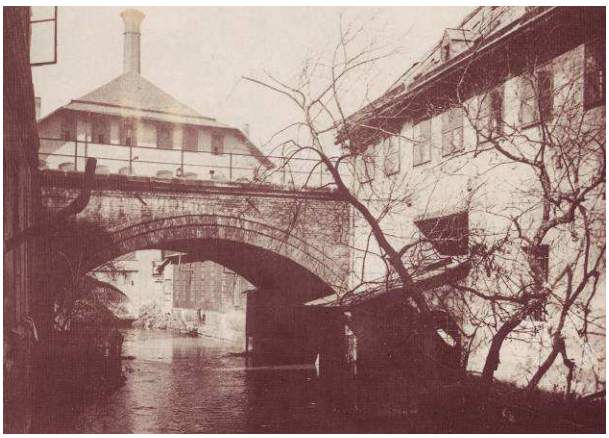

Obr. 85 Svratecký náhon na Dornychu r. 1900, foto Wirwas

Obr. 86 Svratecký náhon na Dornychu

Charakter vsi se nezměnil ani na počátku 19. století, Dornych nadále tvořily pouze jednotlivé usedlosti. V druhé polovině 19. století se zástavba na Dornychu začala zhušťovat, pohltila Petrovskou ulici. Začínají se stavět průmyslové továrny, železniční přípojka a další domy. Tyto elementy lokalitu ještě více zahustily. Situace se stala téměř neúnosnou, paradoxně na tomto území vznikají zákoutí tvořené Svrateckým náhonem, které dostávají romantický název Brněnské Benátky. Toto zákoutí se stalo vyhledávaným

motivem pro fotografování a malování. Z této lokality se nám zachovalo relativně dost materiálu. Fotografie jsou vesměs pořízeny v v letech 1896 - 1940, rozdíl a vývoj místa je při jejich srovnání minimální. Brněnskými Benátkami jsou později označovány i ostatní pitoreskní zákoutí náhonu.

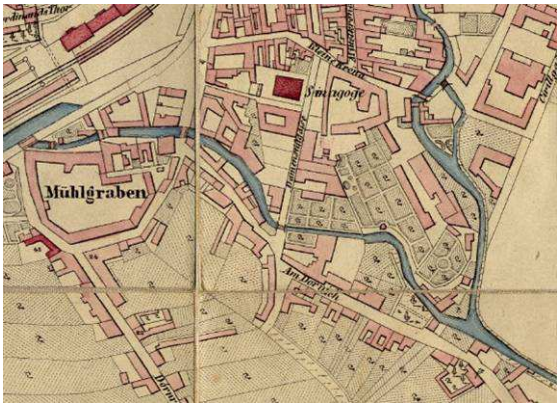

Obr. 87 Doležalův plán Brna 1858

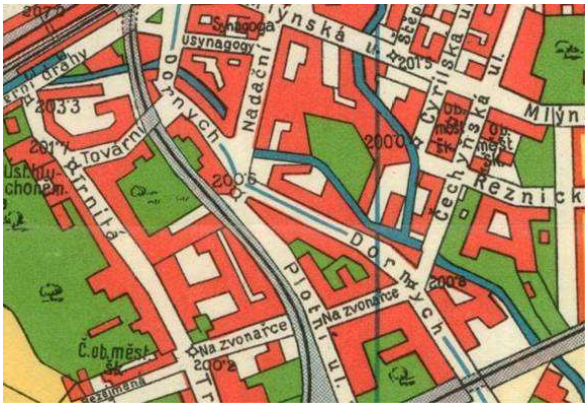

Obr. 88 Jančův plán Brna 1928

O důležitosti i sporech kvůli Dornychu pro Brno píše Hálová-Jahodová (1972, s.40) následovně:

"Dornych ležel na strategické cestě vycházející od Židovské brány a překračující Svratecký náhon, přes Sladovnický most na úrovni dnešní ulice Úzké. Za ním se cesta větvila jednak do vsi Trnité, jednak podél náhonu do předměstské Větší ulice (Maior platea), odtud pokračovala podél pravého břehu Svrateckého náhonu na Dornych a dále do Komárova a Rajhradu. Později toto pokračovaní cesty do Komárova bylo zrušeno a cesta přecházela pod soutokem vodní tok a pokračovala jako pěšina přes luka do Černovic. Na počátku14. století se o část této cesty vedl vleklý spor. Cesta odbočovala na počátku Křenové směrem na Dornych, kde překračovala Svratecký náhon mostem Sladovnickým a pokračovala kolem sladovnického mlýna k soutoku Svrateckého náhonu s Ponávkou a dál k proboští sv. Benedikta v dnešním Komárově (eciam ponte brasiatorum per quem transitur ad sv. Benedictum) a přes Modřice k Rajhradu. Byla to cesta pro město důležitá, proto snad zvláště udržovaná, zejména v úseku po obou stranách Sladovnického mostu. Z notářských záznamů z roku 1350 je cesta popisována jako vydlážděná (ad pavimentacionem, que posita fuit a Georgio braseatore per Parvam plateam usque ad pontem Swarczauie et iterum a ponte sursum per Maiorem plateam usque ad brasiatorum Henslini braseatoris). Její část při soutoku obou náhonů se stala od roku 1304 až do roku 1318, tedy na čtrnáct let, předmětem sporu asi nikoliv

ojedinělého, jak u přístupových cest bývalo. V roce 1304 koupil při této cestě florentský měšťan Ruenher mlýn nad soutokem jmenovaných náhonů i se vsí Dornychem, se zahradami a poli, které k mlýnu přiléhaly, s podsedkem, rybolovem i se všemi cestami, jež do mlýna vedly, tedy s veřejnou komunikací, která tudy procházela od Židovské brány do Komárova. Jeho nástupce řezník Jan Wyffo zakázal jiným užívat této veřejné cesty přes mlýn, nevyjímaje ani komárovského probošta Benedikta, který se zákazu vzpíral. Jeho klášter se však nakonec práva na tuto cestu za jisté odškodnění přece jenom vzdal, takže zůstala v soukromých rukou."

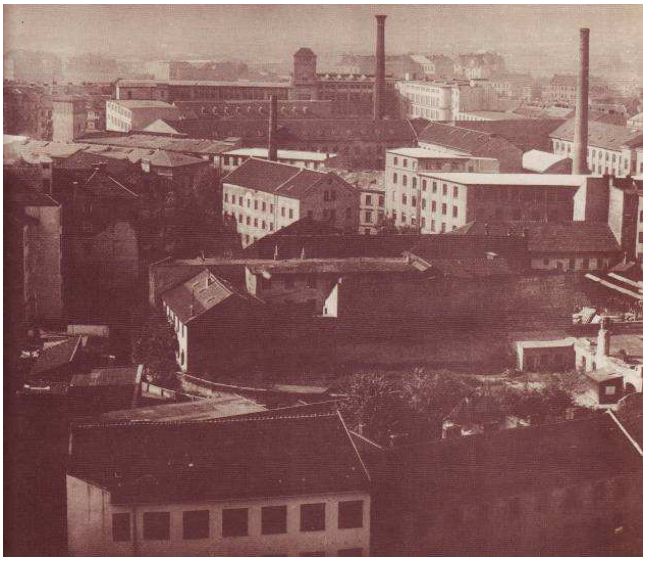

Obr. 89 Pohled na Dornych poč. 20. století

Obr. 90 Svratecký náhon 30. léta 20. století

5.12. Komárov

Komárov vznikl v samém geografickém těžišti Brněnské kotliny, tvořené soutokem obou řek – Svratky a Svitavy. Obě řeky, které před regulací tvořily velké zákruty a meandry, se původně spojovaly již na samém počátku široké říční nivy, která začínala právě v prostoru Komárova. Severním ramenem Svitavy byl dnešní úsek Ponávky podél Konopné ulice a Komárovského nábřeží. Svitava totiž nad Komárovem přijímala Ponávku, do ní ústil jak Svitavský, tak Svratecký náhon, po novodobém napřímení toku Svitavy a pozdějším opuštění starého koryta se zachovaný úsek Svitavy od soutoku s Ponávkou stal pouhým pokračováním Ponávky. Hlavní tok Svitavy ale pokračoval dále k jihu a do Svratky ústil až u Dolních Heršpic, existoval zde tedy velký "ostrov" obtékaný z jihozápadní strany Svratkou. Úpravami vodního režimu mlýnů bylo někdy na přelomu 18. a 19. století hlavní rameno Svitavy zčásti potlačeno ve prospěch severního ramene, které

bylo dle mapy z roku 1815 několikanásobně širší. Alespoň tak se jeví na katastrální mapě z roku 1825. Mimo to zřejmě Svitava původně vytvářela ještě východní rameno, které pod Komárovem směřovalo k jihovýchodu podél úpatí černovického srázu, obtékalo les Ráječek a tvořilo východní okraj svratecké nivy a do Svratky se vlévalo až těsně nad Rebešovicemi. Pozůstatkem tohoto toku jsou dnešní Jezera, Splavisko a Ivanovický potok.

Obr. 91 1.vojenské mapování – Komárov

Již počátkem 30. let 19. století byla projektována celková regulace vodních toků na jih od Brna. Řečiště Svratky bylo v letech 1848 – 1860 v úseku od mostu břeclavské trati a zejména pod Komárovem radikálně napřímeno, a to až do Modřic. Ještě větší zásah představovalo lineární napřímení Svitavy pod radlaským jezem v letech 1847 – 1851. Stará Svitava sice ještě roku 1879 v úseku od olomoucké silnice po Komárov existovala souběžně, před rokem 1909 však byla až po ústí Ponávky zasypána. Dolní část staré Svitavy od Dornychu se tak stala součástí Ponávky. Kromě zmenšení průtoku a prudkému poklesu čistoty vody se však ve vedení vodních toků přímo v prostoru Komárova nic nezměnilo až do 70. let 20. století, kdy bylo zasypáno někdejší hlavní rameno Svitavy kolem kostela. Ponávka (stará Svitava) tak zůstala zachována jen v trase někdejšího severního ramene.

Obr. 92 Katastrální mapa 1906

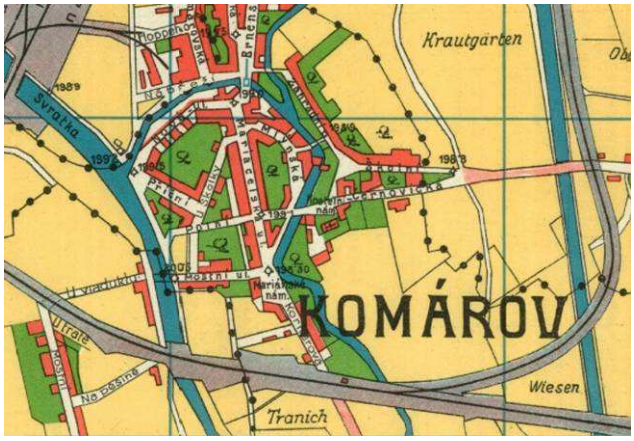

Obr. 93 Jančův plán Brna 1928

Samotná zástavba Komárova byla značně chaotická. Neměla pevnější struktury. Samotnou zástavbu lze studovat jen z historických map, zejména I. vojenského mapování (1763) a na mapě stabilního katastru z roku 1825. Z těchto podkladů lze však jen ztěží určit původní zástavbu od nové. Komárov ve 2. polovině 19. století stagnuje, je částečně poznamenán velkými stavebními úpravami a přesuny vodních toků. Nový impuls výstavby je zaznamenán až po vzniku samostatného Československého státu, tato nová výstavba trvá do začátku 2. světové války. V 70. letech 20. století začala plošná demolice starého Komárova. Jeho velké území bylo srovnáno se zemí, aby mohl vzniknout čtyřproudý přivaděč a panelové sídliště. Toto řešení se z dnešního hlediska zdá poněkud kruté a nešťastné.

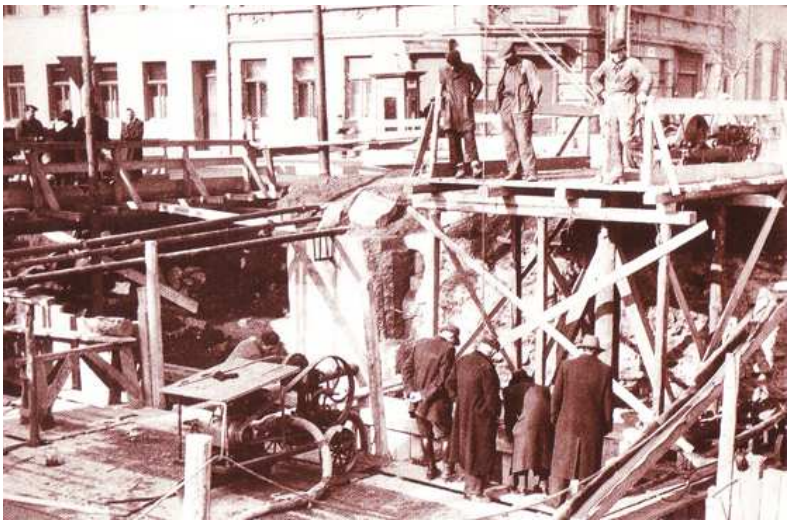

Obr. 94 Překlenutí Ponávky

Území Komárova vždy v historii hrálo velkou roli, co se brněnských vodních toků, potoků a náhonů týče. Všechny toky se zde vzájemně proplétaly a mísily. Vodní toky hrály v

tomto předměstkém prostředí zásadní roli pro život obce. Až v 19. a 20. století člověk zasáhl do brněnských toků příliš, a tím vzal Komárovu a celému Brnu genius loci brněnských řek a náhonů.

Obr. 95 Most přes Ponávku či Starou Svitavu

6. Současný stav Svrateckého náhonu a jeho zmapování

Svratecký náhon byl v 60. letech téměř celý zničen, zasypán, zdemolován. V dnešní době z něj zbývá již jen malé torzo v Kamenném Mlýně a Pisárkách, o jehož exitenci většina Brňanů vůbec neví.

6.1. Kamenný Mlýn

Osada Kamenný Mlýn zanikla v 70. letech 20. století při budování tramvajového spojení mezi Pisárkami a Bystrcím. Z osady zbyla jen kaplička, díky ní můžeme identifikovat místo, kde osada v minulosti byla. Jez na řece Svratce je též v místě historického splavu. Svratecký náhon v těchto místech není patrný, ale existuje, je kanalizován a teče jako v minulosti podél řeky Svratky. Kamenný Mlýn ztratil na své důležitosti jak z hlediska vodohospodářského, jelikož vodárna v blízkých Pisárkách neplní již svoji prvotní funkci výroby vody, ale převážně slouží jako centrála pro řízení městského vodovodu v Brně, tak i společenského.

Obr. 96 Kaplička

Obr. 97 Jez na Svratce r. 2009

6.2. Pisárky

Život i vzhled Pisárek se za posledních 10 let velmi změnil vybudováním mimoúrovňové křižovatky, která zastínila hlavní budovu vodárny z 30. let 20. století. Výstavba křižovatky dala impuls ke zrušení části vodárenských nádrží, které již ztratily svůj význam. Vodárna si ponechla pouze technologie na výrobu pitné vody pro případ výpadku Březovského vodovodu, pitnou vodu však v současnosti nevyrábí. Svratecký

náhon se vynořuje za vodárnou, za mimoúrovňovou křižovatkou v místech, kde začínají lázně Riviéra. Náhon zde teče v přírodním korytu, které není viditelně opravováno či čištěno. Teče podél čtyřproudé rychlostní silnice, není kolem něj žádný chodník ani pěšinka, jelikož na ně není místo. Náhon přežil do dnešních dnů jen díky pisárecké vodárně, která si ho drží pro “strýčka příhodu”. Náhon se ostře točí za areálem Lázní Riviéra zpět do řeky. Tento úsek náhonu je přemostěn několika můstky, díky nim se mohou dostat lidé do “ostrovní” polohy Riviéry a ostatních areálů.

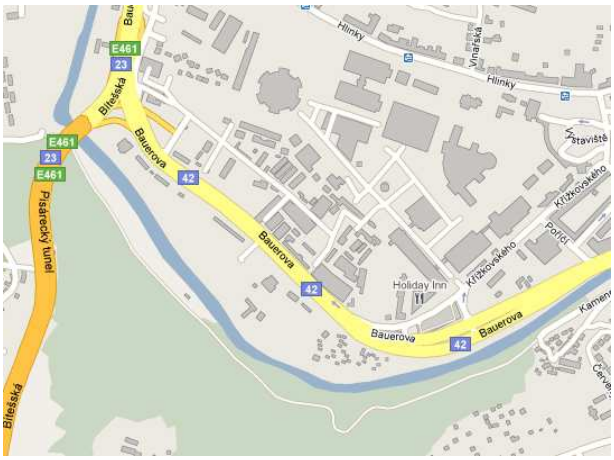

Obr. 98 Plán Brna r. 2009 – náhon není zakreslen

Obr. 99 Zakreslený náhon - schéma

Je paradoxní, že náhon byl zachován v úseku, o kterém se historici přou, především o jeho dataci a možné zástavbě kolem něj.

Zde v Pisárkách Svratecký náhon dnešních dnů začíná i končí v otevřené podobě. Nemá zde funkci městotvorného prvku, ani zde nevytváří žádný genius loci. Náhon je zde zachován pro svůj primární účel potřeby vody v daném území.

Obr. 100 Náhon mezi Riviérou a BVV

Obr. 101 Náhon mezi Riviérou a BVV

Obr. 102 Splav na náhonu v areálu kempu

Obr. 103 Konec náhonu s přepadem do Svratky

6.3. Rybářská ulice

Rybářská ulice se změnila v 60. letech minulého století k nepoznání, v současnosti již jen ztěží lze určit, kudy tekl náhon. Původní domy na Rybářské náhon pamatují, nová výstavba z druhé poloviny 20. století však vzala ulici její původní charakter a genius loci již nelze obnovit.

Obr. 104 Veletržní ulice

Obr. 105 Rybářská ulice

6.4. Mendlovo náměstí

Asanace v šedesátých letech 20. století vzala Medlovu náměstí vše, co mohla – náhon, radnici, lázně, budovu starého mlýna, romantiku Starého Brna. Staré Brno se nikdy ze své “kruté” přestavby nevzpamatovalo. Na místě, kde byl starobrněnský mlýn, je křižovatka tramvají. Celé náměstí působí neutěšeným dojmem díky chátrajícímu bytovému domu uprostřed náměstí, neupravené zeleni a spletité dopravní situaci. Situaci nezlepšilo natření panelové “aleje” na křiklavé barvy, spíše dokázalo, že o Staré Brno není zájem a stále je na okraji zájmů brněnských “konšelů”.

Obr. 106 Mendlovo náměstí

Obr. 107 Mendlovo náměstí

6.5. Nemocnice sv. Anny

V jedné části areálu byl náhon již zaklenut v roce 1896, v druhé části tekl v otevřené podobě až do začátku šedesátých let minulého století. Tehdy bylo rozhodnuto, že voda z areálu zmizí. Náhon byl zasypán. V současnosti nemocnice u sv. Anny vyvíjí stavební činnost v místech středověké zahrady, kudy tekl náhon. Bohužel návrh nepočítá s použitím liniového vodního prvku, který by připomenul tisíciletou tradici Svrateckého náhonu a zároveň by sloužil jako uklidňující prvek pro pacienty.

Obr. 108 Nemocnice u sv. Anny

Obr. 109 Bývalá trasa náhonu v areálu nemocnice

6.6. Jircháře a ulice Vodní

V těchto místech byl náhon kanalizován již ve 40. letech 2. světové války. Ulice Vodní si však zachovala svoje proporce a částečně i svoji pravoboční zástavbu. Začátek Vodní směrem od Starého Brna stále tvoří svůj specifický klín, a to i nyní, když se na tomto místě staví nová budova, která již nezachovává proporce původní zástavby. Zachovává však zmíněný klín, tedy půdorysnou stopu.

Obr. 110 Vodní ulice

Obr. 111 Jircháře

6.7. Františkov, nyní část Nových Sadů

Tento prostor přišel o svoji vodní plochu stejně jako ulice Vodní v roce 1943. Stojí zde budova lázní od B. Fuchse, která byla v minulosti necitlivě rekonstruována. Prostor před lázněmi je pojat jako veřejný park francouzského typu s velkým skleněným památníkem uprostřed od architekta a sochaře Z. Makovského. Není zde jakákoliv připomínka náhonu, ani žádný vodní prvek, který by oživil alespoň park. V 90. letech minulého století se Nové Sady staly důležitou dopravní křižovatkou jak veřejné dopravy – tramvají, tak i osobní. Zbytky po Svrateckém náhonu nejsou téměř identifikovatelné, jen pozorný pozorovatel si všimne dvou řad vzrostlých stromů před viaduktem. Ty nám ukazují cestu náhonu pod železničním mostem. Tento malý úsek náhonu byl k vidění ještě v 50. letech 20. století.

Obr. 112 Nové Sady

Obr. 113 Pod viaduktem, Nové Sady

6.8. Náhon

Název Náhon označoval prostor mezi tělesem hlavního vlakového nádraží a obdchodním domem Tesco (dříve Prior). V tomto prostoru však již nenajdeme žádné patrné stopy po Svrateckém náhonu. Prostor byl celý přestavěn při budování obchodního domu Prior. Název Náhon pro tuto oblast můžeme najít pouze v historické literatuře, nyní je tento prostor označen jako ulice Uhelná.

Obr. 114 Ulice Uhelná

6.9. Petrovská ulice, Dornych

Toto území je v současnosti značně degradováno. Náhon zde v minulosti tekl hustou domovní zástabou a vytvářel zákoutí, kterým se říkalo brněnské Benátky. Ty se nacházely přibližně v místech dnešního parkoviště na ulici Dornych naproti Tescu a v přilehlých domovních dvorech.

Soutok na Dornychu je patrný ještě dnes a to díky zachování Svitavského náhonu. V jeho korytě lze rozpoznat místo, kde Svratecký náhon vtékal do Ponávky, později do Svitavského náhonu. Místo soutoku můžeme spatřit těsně před mostem na ulici Olomoucké.

Obr. 115 Ulice Dornych

Obr. 116 Stromy lemují bývalou trasu náhonu, Dornych

Svitavský náhon přežil do dnešních dnů, teče dále svým korytem či korytem Ponávky. Na území Komárova teče původním korytem Svitavy až po soutok se Svratkou v Komárově.

Stopy po Svrateckém náhonu již téměř neexistují, nepočítáme-li torzo náhonu v Pisárkách. Poslední viditelné stopy šlo najít v oblasti Dornychu ještě v roce 1975. Hálová – Jahodová píše (1972, s. 26): *"Jeho trasu lze zde sledovat dosud podle zbylých můstků nad zasypaným korytem."* Po můstcích na Svrateckém náhonu nezůstalo ani památky. Jediný zachovalý most, pod kterým protékal Svratecký náhon, je železniční viadukt na Nových Sadech. O existenci náhonu nám podávají důkazy jen staré fotografie a historické mapy.

7. Vzpomínky pamětníků

Říká se, že čas je jediná spravedlivá věc na světě, každému plyne stejně, ačkoliv s věkem se nám zdá, že plyne rychleji. My jsme se pokusili vrátit čas pomocí vzpomínek pamětníků, kteří v 50. a 60. letech žili na Starém Brně. Ti nám popisovali dobu před 50 lety s přehledem, detaily, jako by popisovali, co se stalo včera, mnohokrát při nich ožili, neboť se vraceli do svého mládí či dětství. Tyto vzpomínky, hluboko uložené v paměti, nám pomohly zmapovat místa Svrateckého náhonu, nejen kudy protékal a jak vypadalo okolí, ale především jak se u náhonu žilo, jak náhon ovlivňoval jejich život. Oslovili jsme různé generace pamětníků, kteří na Starém Brně žili a kteří se s námi o své vzpomínky byli ochotni podělit.

Pamětníky jsme oslovili na základě doporučení známých, oslovili jsme pamětníky různého věku, ale v disertační práci uvádíme vyprávění pouze několika z nich. Vybrali jsme ty, které ukazují různý pohled na daný problém. Zvolili jsme **metodu volného vyprávění** na téma Vaše vzpomínky na Svratecký náhon, které jsme přerušili pouze tehdy, kdy se pamětníci diametrálně odklonili od tématu nebo když jsme chtěli znát detaily, které se přímo týkají disertační práce. Vyprávění jsme zaznamenávali jednak **písemně**, jednak formou **videozáznamu.** Pro potřeby disertační práce jsme vybrali pouze ty vzpomínky, které se vztahují k Svrateckému náhonu. Vzpomínky pamětníků uvádíme podle věku sestupně, nejstarší pamětnici je 85 let, nejmladšímu pamětníkovi 57 let. Pamětníci souhlasili s uvedením celého jména.

7.1. Mgr. Vlasta Pavlovská, středoškolská profesorka, 85 let

Na Staré Brno jsme se z centra přestěhovali po válce. Lázně, které zde byly, jsem trochu znala, ale do kanálu, který protékal Mendlákem, jsem se přímo zamilovala. Ráda jsem chodila kolem něj, seděla na lavičce a pozorovala plynoucí vodu. Když se mi narodily děti, kanál se stal součástí dennodenních procházek, které končily v parku pod zámečkem Mitrovských. Obavy z řeky jsem měla, až se děti chtěly přímo u kanálu hrát, nosit si z něj vodu na pískoviště apod. Já jsem z parku přímo na řeku neviděla, protože byl hodně hluboký a ještě ho překrývaly velké keře, které rostly přímo nad vodou. Voda byla sice čistá, že by z ní něco chytly, toho jsem se nebála, ale spíše jsem se bála hloubky, aby neuklouzly a nespadly do kanálu a neutopily se. Musela jsem za nimi

neustále běhat a u řeky je hlídat. No já teď nevím, jestli to nazvat řekou nebo kanálem. Řeka Svratka tekla kus dál, tam nechodily, ale sem ano. Kousek dál už bylo kolem vody zábradlí, to bylo dobré. Tak, jak jsem měla kanál ráda, začala jsem se ho bát. Nakonec jsem přivítala, že ho zasypali, protože syn stále častěji k němu s kamarády chodili. Já jsem vždy sledovala hodiny, tzn. dobu, kdy měl přijít domů. I když sliboval, že ke kanálu nepůjde, stejně tam šel. Voda děti přitahovala, úplně je fascinovala. Když to tak vezmu kolem dokola, stejně ten Mendlák byl hezčí s protékající vodou, bylo to romantické a zároveň takové živější. Protože jsem učívala zeměpis, tak jsem studentům zdůrazňovala, že voda – řeka, která protéká městem, vytváří jeden z hlavních rysů města. Líbí se mi, jak některá města dokázala využít nábřeží řek, různá zákoutí s potoky apod., a je mi líto, že Brno se chová ke své vodě přímo macešsky, vždyť voda je život!

Obr. 117 Letohrádek Mitrovských s parkem, r. 2009

7.2. Matylda Janková, dělnice, 79 let

No, já nejsem z Brna, přistěhovala jsem se, ale už jako mladé děvče jsem do Brna jezdila k sestřenici a právě s ní a jejími malými dětmi jsme se chodily na Staré Brno koupat. No nevím jak to nazvat, tenkrát jsme říkali řeka, ale dnes bych řekla, že to byl spíše potok. Deku jsme si dali do parku, který byl kolem zámečku, a s dětmi jsme se vykoupali, spíše vyčvachtali a potom odpočívali v parku. Bylo tam veselo, nikdy jsme tam nebyli sami, bylo nás tam na dekách víc. V parku byla pískoviště a průlezky, děti se tam vyžily. Mohly i samy zaběhnout ke kraji řeky, vždycky tam byl nějaký dospělý. Já sama

jsem si tam ráda chladila nohy. Člověk musel dávat pozor, aby nedošel k úrazu, protože vedle bláta tam bylo i kamení, … Ale bylo to velmi příjemné, člověk byl ve městě a zároveň v přírodě s protékající vodou. Ty paneláky tam tehdy ještě nebyly. Když si tak vzpomínám, musím říct, že to tam vůbec nesmrdělo. Za nádražím, tam tekly dva potoky a smrděly oba dva. Tam jsme se už koupat nechodili. Ten potok blíž nádraží, tak ten byl snad kanál. (Zde jsem paní Jankové řekl, že jde o stejnou **řeku/potok** jako na Starém Brně.) Dodneška mě vůbec nenapadlo, že to byl ten stejný jako u toho zámečku. To snad není ani možné! Tam do toho pouštěly ty textilky všechno. Z ulice on nebyl vidět, tekl ve dvorech, člověk ho vůbec neregistroval. Pak to tam zbourali a vypadá to tam strašně do teďka, teď je tam to parkoviště naproti Prioru (Tescu). Jó, voda, to by mělo ve městě být, teď jsou jen koupaliště nebo přehrada. Vzít si deku a jít si ve městě lehnout k vodě jen tak, to nejde, není kam.

7.3. Ing. Josef Knápek, elektroinženýr, 63 let

Já jsem Brňák od Zvonařky, tam jsem bydlel do svých 17 let. Jako dítě jsem si chodil s kamarády hrát k řece u domu, protože řeka tekla těsně kolem domů ve dvorech a to byl pro nás kluky ráj, sice to tam smrdělo a nic hezkého to nebylo, ale potkanů tam bylo hodně a my jsme na ně pořádali lovecké výpravy. Potkanů jsme tam zabili dost. V zimě obyčejně řeka zamrzla při okrajích a my jsme jednou udělali výpravu proti proudu, kam až dojdeme. Nedošli jsme daleko, řeka byla oplocena, zahrazena, aby nešlo chodit potokem a vlézat do dvorů. My jsme se dostali jen kousek, pak se pod námi prolomil led a my jsme měli promočené tepláky. Byla taková zima, že tepláky byly hned zmrzlé na kost. Doma nám dali ještě co proto. Koupat jsme se chodili do Svratky pod viadukt, tam byla taková pláž, jak se dnes říká. V řece, náhonu jak říkáte, jsme se nekoupali, to byla spíš stoka, smradlavá stoka. Nakonec se všechno zbouralo.

V roce 1963 nám přidělili byt na Starém Brně a celá rodina se přestěhovala na Rybářskou ulici do nových činžáků. Když jsme se to dozvěděli, tak jsme se tam chodili dívat, jak se náš dům staví. Náš dům měl podloubí, sloupy, které ho tvořily, by byly postaveny přímo na místě koryta Svrateckého náhonu. Ale ten zasypali ještě před stavbou.

Mendlák jsem znal, protože jsem jezdíval šalinou a právě tady jsem přestupoval. Úplně si vybavuju ten příjemný pocit, když jsem se díval na tekoucí vodu na Mendláku.

To šalina jezdila po Hlinkách a na Mendláku byla zastávka na mostě přes řeku. Vždycky, když jsem čekal na tramvaj, tak jsem se díval, jak teče, měla celkem sílu. Byla široká tak 2 – 3 metry. Koryto bylo přírodní. Sice mluvím o řece, ale byla to spíše strouha nebo tak. Tekla rychle a nesmrděla jako na Zvonařce. Řeka tekla, jak jsou dnes koleje směr výstaviště, vedle byly lázně a koupaliště s kinem. Vodu to koupaliště bralo z řeky. Já jsem tam nechodil, bylo to spíše pro malé děti, ale jako ostatní mládež jsem chodil na Riviéru, kde byla hřiště na volejbal.

Ještě si pamatuju na park kolem zámečku, kam chodívaly maminky s dětmi. Vidíval jsem je na dekách a také, jak se čvachtají v řece. Voda tam tekla po povrchu, pak se nějak zanořila a vynořila se až na zastávce.

Nepamatuji se, že bychom té řece nějak říkali. Ani ten mostek neměl žádný název, to ne.

O Vánocích byly v parku umístěny sádky na kapry, protože vodu do sádek brali přímo z řeky. Byla postavena dřevěná stavba, nějak komunikovala s řekou, ale teď si neuvědomuji jak. Když to tak zvážím, tak všechny mé vzpomínky z dětství se nějak vážou k vodě. Bylo to s tou vodou dobré.

7.4. RNDr. Jiří Vykoupil, 59 let

V roce 1959 jsme se nastěhovali do bytu na Křižkovského. To mi bylo devět a dobře se pamatuji, jak jsem byl rád, když jsem uviděl vodu. Dokonce se do domu chodilo přes lávku. No takový mostek to byl. Voda, to bylo něco pro nás, pro kluky. V létě jsme vzali necky a už jsme se plavili. Nasedli jsme u Kamenného mlýna a tradááá. Byli z nás hned piráti. V Kamenném mlýně byl koloniál a hospoda. Ta měla dřevěné pódium nad řekou a tam vlastně začínal Pisárecký kanál, náhon, nevím, jak to nazvat. Když jsme se přestěhovali na Kamenomlýnskou, tak jsem chodil 1,5 km na tramvaj. Co si pamatuji, tak náhon začínal pod Pisáreckým splavem, teď je v trubkách podél vodárny. Od křižovatky Hlinky – Bavorová dřív Křižkovského, v trojúhelníku silnic je venku, před Riviérou je také venku až k hřišti Rudá hvězda, potom se na chvíli schoval, tekl kolem Bavorova cukrovaru podél Moravské chalupy-Voroněž 2-Rybářská. No a tam jsme se chodili koupat. Tam byla úplně čistá voda. Kosárna už totiž nefungovala. Na koupaliště jsme nechodili, to se muselo platit. No a tam jsme řádili na těch neckách. Voda tekla dál, přes Mendlák až do nemocnice, tam vlastně pod ní – koryto bylo přikryté, vytékala až za nemocnicí a také se tehdy říkalo části u dnešního Tesca Malé Benátky. Tam to bylo

opravdu moc pěkné. No a potom všechno začali zasypávat a stavět vysoké domy na Rybářské a my jsme to těžko nesli, protože jsme měli po výpravách.

7.5. Ing. Michael Pavlovský, výtvarník, 57 let

Jako dítě jsem velmi rád chodil do parku, který se rozléhal kolem letohrádku Mitrovských. Bylo tam velké pískoviště a já jsem stavěl z písku hrady, mosty, tunely a jiné stavby. K tomu jsem potřeboval vodu a tu jsem nabíral do kýblíčku právě v řece (tenkrát se nepoužíval termín náhon), která protékala hned v sousedství parku. Očima dítěte jsem ji viděl jako velkou řeku, když se podívám na ni dnešníma očima, byla asi jen 3 metry široká a 2 metry pod úrovní okolí. Maminka nerada viděla, když jsem šel k řece. Pro mě to bylo dobrodružství, tajně se ztratit z dohledu hlídajících očí a máchat se v řece, přinést si vodu a začít se stavbou. Řeka vytékala u školy na Mendlově náměstí a tekla podél Rybářské ulice. Pro nás, děti, to byla obrovská délka, trvalo i dvě hodiny, než jsme kolem ní prošly, protože jsme se na každém kousku zastavovaly, hledaly různé věci, poznávaly rostliny, máchaly si ruce, objevovaly neznámé. Také se mi vybavují mostky a lávky, které jsme přecházeli a které byly velkým zpestřením našich procházek. K vodě mě to táhlo a vím, že jsem byl nešťastný, když začaly práce se zahrnováním řeky. Chodil jsem se na to dívat, mnohokrát jsem ani boty nemohl unést, protože byly obaleny bahnem. Vždy jsem se z těchto procházek vracel domů plný smutku.

A také nemohu nevzpomenout lázně na Starém Brně, které byly součástí našeho života. Léto si bez nich neumím představit. Jako vzpomínka z 1. třídy se mi vybavuje právě návštěva lázní, kdy jsme se šli společně koupat. Cítím tu atmosféru léta, vody, kamarádů. Lázně také byly zrušeny, musely ustoupit nové výstavbě a nám ze Staráku zůstala jen Riviéra a přehrada.

Voda by se podle mého názoru ve městě měla zachovat, protože je to prvek, který slouží člověku k odreagování, k odpočinku, k relaxaci, jedním slovem slouží k rekreaci, ale i k setkávání, navazování kontaktů apod. Co já měl u vody kamarádů!

7.6. Komparace vzpomínek

Srovnáme-li vzpomínky pamětníků, do určité míry se jejich pohled na význam náhonu liší. Pohled matky, která má strach o dítě, aby nespadlo do náhonu, pohled mladé dívky, které náhon posloužil k rekreaci a navazování sociálních kontaktů, či pohled mladého muže a dítěte, kteří zde zažívali různá dobrodružství. Také nikdo z nich nepoužil termín náhon, užívali pojmu řeka, potok či kanál. Na čem se však všichni shodli, je význam tekoucí vody - náhonu jako prvku, který obohacoval jejich život jak po stránce relaxační, tak sociální. Řeka, jak náhon nazývali, všem významně obohatila život a zanechala hluboké vzpomínky, a kdyby mohli ovlivnit jeho znovuotevření, určitě by to udělali.

8. Příklady obnovy náhonů a přírodních potoků u nás i v zahraničí

V této kapitole si ukážeme několik řešení malých vodních toků ve městech, které jsou srovnatelné se situací města Brna a jeho Svrateckým náhonem. Příklady obnovených či revitalizovaných náhonů a městských potoků mají se Svrateckým náhonem vždy nějakou podobnost. Především je nutno hledat příklady v historicky a geograficky podobném ne-li stejném prostředí. Mám tím na mysli, aby se revitalizovaný náhon nacházel na území se stejnými či podobnými klimatickými podmínkami, tzn. nacházel se ve středním mírném pásmu. Druhým zásadním faktorem je historická podobnost, kdy náhon byl vystavěn z podobných pohnutek jako Svratecký, tedy pro výrobu a středověké zemědělství. Tato dvě hlavní měřítka srovnání nám již téměř jasně definují oblast hledání příkladů.
Je to oblast střední Evropy, tzn. bývalé Rakousko-Uhersko a Německo. Z této vymezené oblasti uvádím tři příklady obnovy náhonů.

8.1. „Obnova" Ponávky v brněnském parku Lužánky

V letech 2004 až 2005 byla provedena výstavba liniového vodního díla "Ponávky" v Brně v Lužánkách. Jedná se o vytvoření umělého koryta, které zde simuluje původní přírodní potok Ponávku. Ta byla na začátku 20. století na území parku kanalizována, později v místech Červeného mlýna odvedena (Královo Pole, místo dnešní teplárny) vybudovanou podzemní štolou pod Lesnou do řeky Svitavy v Brně Obřanech.

"Falešná" Ponávka se nedrží zcela přesně původního koryta ze začátku minulého století, nesnaží se být přesnou kopií z minulého století se všemi můstky a detaily. To však není vůbec na škodu, spíše naopak, autoři projektu pod vedením profesora Ivara Otruby vytvořili moderní dynamický umělý tok, který dodává parku na atraktivitě a přitažlivosti. Posouvá park Lužánky zase o něco výš. Ponávka, ač falešná, vytváří most mezi minulostí parku a přítomností a snad i budoucností pravé Ponávky. Právě výstavba tohoto vodního díla vyvolala mnoho diskuzí o obnově původní Ponávky a s největší pravděpodobností nezůstane jen u diskuze, ale na projektu obnovení přírodní Ponávky v Lužánkách a dále na její původní trase městem se začíná reálně uvažovat.

Obr. 118 “Falešná” Ponávka, Lužánky

Obr. 119 Most přes Ponávku, Lužánky

Před třemi lety, po čerstvém otevření falešné Ponávky v Lužánkách, jsem napsal text, který projekt zcela neschvaloval a to proto, že se jedná ve své podstatě o velkou kašnu. Neřeší nám to problém obnovy vodních toků ve městech. Autoři projektu se tehdy nezmiňovali o možnosti obnovy přírodní Ponávky na základě výstavby falešného toku. To po dokončení vodního díla nikdo nepředpokládal, ale změna je život a já jsem se přesvědčil, že “velká kašna” přináší lidem radost, rádi se do parku vracejí a právě tento motiv vytvoření falešného úseku vodního toku mě inspiroval k možnosti obnovy Svrateckého náhonu v Brně, který by se mohl stát živou součástí města.

Obr. 120 Meandr v Lužánkách

8.2. Obnova náhonů ve městě Lipsku, Německo

Lipsko (Leipzig) je městem založeným na vodě, jeho jméno pochází ze slova lípa. Město bylo totiž založeno Slovany, kteří se na uzemí města usazovali již od 6. století. Jeho založení je však doloženo až roku 1015, kdy se mluví o vzniku stálého tržiště. Městská práva získalo Lipsko roku 1165. Sídlo se dále rozvíjelo a v roce 1409 byla založena Lipská univerzita, ta zvýšila prestiž města a urychlila jeho rozvoj i rozvoj celého regionu.

Město bylo strategicky založeno mezi řekami Elster, Luppe a Pleiße, které tvořily přirozenou přírodní obranu. Díky množství přírodních toků bylo možné vybudovat systém umělých koryt a náhonů, které sloužily již od středověku k výrobním, zemědělským i ochranným aktivitám města. V 19. století počet obyvatel rychle rostl díky průmyslové revoluci, která dala vzniknout dalším umělým kanálům ve městě a jeho okolí. Ve 20. letech minulého století mělo Lipsko již 500 000 obyvatel a bylo jedním z nejrychleji se rozvíjejících měst Německa. Při růstu obyvatel samozřejmě dochází i k zhuštění dopravní situace, otevřené toky v ulicích města začínají překážet. Proto se na začátku 20. století některé náhony a vodní toky v Lipsku kanalizují, nevýrobní dokonce zasypávají. Město Lipsko bylo během 2. světové války silně poškozeno, po válce zde byl uplatňován socialistický urbanismus a jeho výstavba. S vodními toky se v něm nepočítalo. V 50. letech vodní toky mizí z centra města úplně, staly se kanalizačními stokami jižní průmyslové části města. Náhony řeky Pleiße a řeky Elster byly překlenuty betonovou klenbou a schovány pod povrch. Díky tomtu překlenutí se však dochovaly do současnosti.

Obr. 121 Mlýnský náhon mezi budovami

Obr. 122 Dětské hřiště u náhonu

Obr. 123 Obnovený náhon na okružní třídě

Na konci 80. let minulého století byly uskutečněny první akce, které upozornily na existenci zakrytých náhonů. Byla to zvláště urbanistická soutěž na rozvoj města, na které se objevil motiv vodních toků ve městě, dále na to navazovaly veřejné akce jako “Pochod Pleiße 1988“, čištění náhonu řeky Elster. Tyto všechny akce vyprovokovaly občany Lipska, aby se o své vodní toky více zajímali a angažovali v rámci jejich obnovení. Po roce 1989 je situace pozitivnější, lidé jsou naladěni na změny a chtějí je. Roku 1991 se pořádá velký seminář o vodních tocích, na kterém se předkládají návrhy revitalizace náhonů v Lipsku. Vše bylo diskutováno a výsledky veřejně prezentovány. Smyslem semináře bylo jednak zabránit rekonstrukci poškozených betonových kleneb nad náhony, jednak obnovit toky náhonů. Následujícího roku zastupitelstvo města rozhodlo revitalizovat vodní toky v Lipsku.

Obr 124, 125 Místa budoucí obnovy náhonů, Lipsko

V následujících letech byly vypracovány urbanistické studie na rehabilitaci náhonů, vše bylo diskutováno s veřejností, která se intenzivně zapojovala do přípravných fází. V roce 1995 bylo vydáno stavební povolení na první pilotní úsek náhonu. Ten byl vytipován tak, aby splňoval požadavky rozvoje jižní části města. Prvotní projekt se zdařil, ohlasy byly velmi pozitivní a to přesvědčilo zastupitele města i soukromé investory pokračovat v odkrývání dalších částí náhonů.

Odkrývání a rekonstrukce náhonů stále pokračuje, nejedná se však o odkrývání náhonů v navazujících úsecích toku. Úsek náhonu se vždy zrekonstruuje v místech, kde má zájem jak město, tak soukromý investor, který na odkrytí náhonu přispívá poměrnou finanční částkou. Toto řešení financování se jeví jako nejoptimálnější způsob, časem by se tak měl obnovit celý úsek náhonu. Z architektonického hlediska je tento způsob též příznivý, jelikož obnova toku nebude ve všech místech stejně řešena. Budou a jsou použity jiné materiály, jiný design, vše tím dostává větší pravdivost. V historii také nebyl náhon a jeho koryto všude stejné.

Jestliže město Lipsko nepoleví ve svých snahách o revitalizaci vodních toků na svém území, tak za pár let bude mít stejný počet toků jako v 19. století. Vytvoří se tudíž opět město založené na vodě.

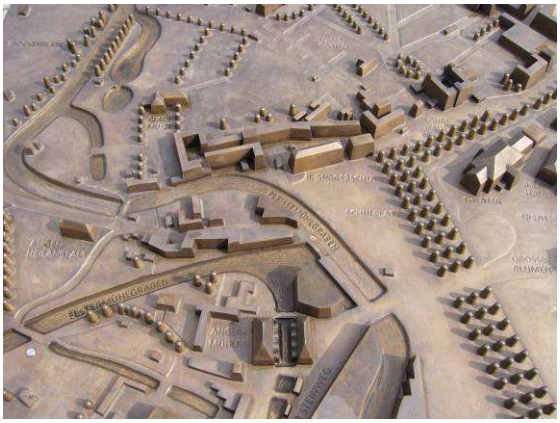

Obr. 126 Bronzový model náhonů, umístěno na ulici

8.3. Přístup Štýrského Hradce (Grazu) k rozvoji města a k jeho vodním plochám

Štýrský Hradec, německy Graz, je druhé největší město Rakouska, se svými 287 000 obyvateli je též hlavním městem Štýrska. Městem protéká řeka Mur, která dělí město na dvě části - kopec Schlossberg a nížinnou část dnešního Kunsthausu. První známky osídlení jsou již z 8. století, písemný doklad existence města je až z roku 1128. Název Graz se odvozuje ze slovanského názvu pro malý hrad – gra dec. Město patřilo rodu Traungau, Babenbergům, od roku 1233 Habsburkům. Městská privilegia získal Graz od krále Rudolfa I. na konci 13. století.

Hradec měl ve středověku především pevnostní funkci, měl zajišťovat ochranu celého Štýrska i Rakouska před nájezdy Turků. Svou pevnostní funkci zvládl velmi dobře díky již zmíněnému kopci, nebo-li Zámeckému vrchu, na kterém byla vybudována vojenská pevnost chránící celý region. Staré město se nachází pod svahy Zámeckého vrchu. Díky zachovalosti středověkých uliček i historických domů v nejstarší části města byl střed Grazu vyhlášen roku 1999 za památkovou rezervaci Unesco. Město se však rozvíjelo a rozvíjí dál, městské zastupitelstvo zvolilo jednoduchou, ale účinnou politiku rozvoje města, kdy na svém území podporuje růst moderní architektury, která s sebou nese neotřelá a oživující řešení. Tento impuls nové architektury ve starobylém městě způsobuje přísun turistů zaměřených ne na starou, ale právě novou architekturu. Novodobými symboly se stávají právě dvě zásadní stavby spojené s řekou Mur. Je to Kunsthaus, městský dům umění na nábřeží, a Mur island project, plovoucí restaurace a amfiteátr na řece Mur v blízkosti Kunsthausu. Obě stavby vznikly na objednávku města

Graz. Byly postaveny ve stejných letech 2002 – 2003. Tyto dva projekty dále inspirují a posilují vliv moderní architektury a urbanismu v řešení otázek rozvoje Grazu.

Obr. 127 Kunsthaus

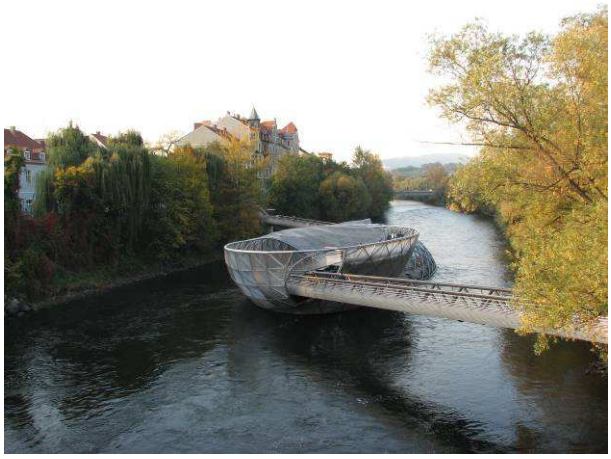

Obr. 128 Mur Island project

Štýrský Hradec má svůj mlýnský náhon zásobený vodou z řeky Mur, který je svými parametry srovnatelný se Svrateckým náhonem. Mühlgang, česky mlýnský náhon, je levoboční tok řeky Mur. Jedná se o otevřené koryto, které již ztratilo svoji primární funkci, tedy zajišťovat vodu pro potřeby mlýnů, které na něm ležely. Náhon měl však více štěstí než náhon brněnský, jelikož nikdy nebyl násilně překlenut v delších úsecích, nebyl kanalizován ani zasypán. V těsné blízkosti vodního kanálu byly přestavěny výrobní jednotky na bytové domy, které se staly vyhledávaným místem pro život. Díky těmto rekonverzím vznikla i stavba Ehemalige Stadtmühle z roku 1999. Jedná se o přestavbu středověkého mlýna na bytový dům. Architekti Gangoly a Kristiner se zhostili úkolu velmi citlivě. Používají moderní prvky a materiály, přitom však zachovávají dřevěné nosné prvky a detaily středověkého mlýna. Objem budovy byl též zachován, stejně tak jako mlýnský náhon, na kterém stavba stojí. Město Graz s tokem mlýnského náhonu nadále pracuje, snaží se zpřístupnit a zkvalitnit uzavřené úseky náhonu obyvatelům města.

Obr. 129, 130 Revitalizace mlýna, interiér, Gangoly 1999, foto L. Františák

Revitalizace náhonu byla a je uskutečňována díky pilotním projektům budov, které s náhonem neměly nic společného, ale které vyvolaly diskuzi o modernizaci města jako celku.

9. Možnosti rekonstrukce a obnovy Svrateckého náhonu ve městě Brně

Položíme-li Brňanům otázku o obnově Svrateckého náhonu v Brně, mnoha z nich bude tato představa z mnoha pohledů nemyslitelná, protože buď o něm nic nevědí, nebo v současné době si ji neumějí z finančního hlediska představit. Obnovit náhon v původním rozsahu je opravdu z mnoha hledisek téměř nemožné. Nemůžeme obnovit celé ulice a čtvrti, kterými náhon tekl a které zanikly se zánikem náhonu či několik let po něm. Nejsme schopni vytvořit atmosféru “Brněnských Benátek”, ani jiných zákoutí s vodou spjatých. Byla by to určitě chyba vracet se doslovně a do detailu k historii. Ale je historický Svratecký náhon opravdu nenávratně pryč?

V dnešní době se díváme na vodní toky a vodní díla v městském prostředí poněkud jinak než v době jejich vzniku. Nedíváme se na ně jako na zdroje vody pro pohánění mlýnů a hamrů, pro přísun tekovoucí vody na zpracování kůží v koželužnách a pro barvírny, textilní fabriky či papírny. Vodní toky ve městech bereme jako místa pro rekreaci a relaxaci, pro pěší spojení (cesty vedle toků) s jednotlivými částmi města, pro lepší klima v “betonových džunglích”. Vodní toky nám nevytvářejí hmotné statky, nýbrž slouží duševnímu odpočinku a vytvářejí přírodní prožitek uprostřed města.

Na obnovu Svrateckého náhonu můžeme nahlížet z hlediska obyvatele města, který chce, aby v jeho městě, Brně, mohl žít kvalitní a plnohodnotný život a aby nemusel utíkat do okolních lesů, odjíždět o víkendu na Vysočinu, protože město mu nenabízí prostor k přirozené relaxaci. Tou se může stát například chůze, jízda na kole či kolečkových bruslích podél vodního toku. Brňan by jistě uvítal, kdyby měl tuto možnost ve větším měřítku a na více místech, než je tomu nyní.

Svratecký náhon byl zlikvidován ve více etapách, poslední etapa v 60. letech však byla nejkrutější. Náhon byl na několika úsecích zasypán, nikoli kanalizován. Nezbylo tedy po něm vůbec nic. V místech, kde byl kanalizován je šance, že jeho stavební části jsou alespoň částečně zachovány a místy jsou dokonce využívány městskými kanalizacemi. Obnovit náhon v celé délce je myšlenka opravdu dětinská. Ale jak začít? Zde je potřeba hledat nápady a realizace u nás i zahraničí.

Důležitý krok je vždy první. Prvním krokem není vypracovat pilotní projekt, ale získat veřejnost pro řešení problému náhonu. Dát jí informace o minulosti náhonu, dát jí možnost se k problematice a k tématu vodního toku ve městě vyjádřit. To ona, veřejnost, jak to dokumentuji v předcházejícím textu o městě Lipsku, musí být hnacím motorem, který donutí politiky a radní, aby se začali problémem Svrateckého náhonu zabývat. Je třeba nechat vzniknout občanské společnosti Svrateckého náhonu a ty se pak budou bít pro jeho obnovu. Až druhým krokem je vymyslet způsob, jak je možné či nemožné náhon obnovit, vytipovat území, kterým náhon v historii tekl a které není zastavěno či jinak přetvořeno. V této fázi by měl již spolupracovat odborný tým urbanistů a architektů s veřejností, které se problém vodního toku ve městě či v jejich čtvrti přímo týká.

Strategie, jak začít a kde, je velmi složitá a často velmi zdlouhavá. V našem případě Svrateckého náhonu je třeba vymyslet pilotní projekt, udělat úsek náhonu jako falešného vodního toku a k němu pak doplňovat další a další úseky. Doc.ing.arch. Karel Havliš tento systém nazývá: “Systém korálek”, kdy z jedné perličky nám postupem času vznikne šňůra perel.

Obr. 131 Ulice Rybářská současnost

Obr. 132 Ulice Rybářská studie

Dalším krokem strategie je vypracovat plán vybudování liniového vodního toku, který by představoval původní tok náhonu. Jednalo by se však pouze o jakousi velkou kašnu. V této kašně by voda proudila jedním směrem, vytvářela by tak zdání přirozeného vodního toku. Na konci umělého koryta by byla opětovně přečerpána na svůj počátek. Tento “fígl” je již v Brně využit v Lužáneckém parku, kde je tímto způsobem řešený tok “falešné” Ponávky. Díky otevřenému toku uprostřed městského parku se lidé začali

zajímat o přírodní potok Ponávku více. Jejich aktivity vyprovokovaly diskuzi o možném znovuobnovení pravé Ponávky v centru Brna.

První vytipované území, kde by mělo dojít k vybudování falešného náhonu, musí splňovat řadu specifických nároků. Jedním z hlavních požadavků je, aby místo pilotního projektu šlo relativně snadno a logicky napojit na další možný úsek, na "další korálek", který by mohl mít již přístup k řece samotné. Vytvořilo by se tak slepé říční rameno a ve falešném náhonu by netekla "mrtvá voda", ale voda přímo z řeky.

Obr. 133 Mendlovo náměstí současnost

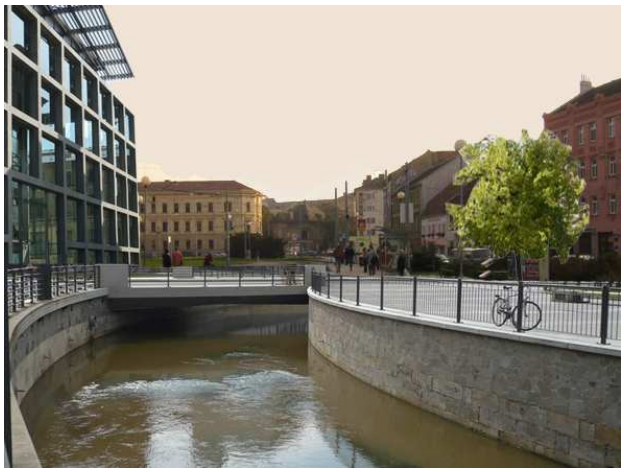

Obr. 134 Mendlovo náměstí studie

Pro pilotní projekt Obnova Svrateckého náhonu nám vychází jediné místo, které je vhodné pro otevření náhonu, a tím je nynější Mendlovo náměstí. Splňuje všechny předpoklady pro nový žovot Svrateckého náhonu. Mendlovo náměstí současnosti je pouhou dopravní křižovatkou, kde lidé nechtějí a hlavně nemají důvod zůstávat. Neutěšený stav "Mendláku" trvá již od nešťastné přestavby Starého Brna v 60. letech minulého století. I z této příčinny by bylo dobře začít s "pilotem" právě zde. Náhon i celá novodobá přestavba náměstí by přinesly pro tuto nejstarší část Brna potřebné oživení, novou energii.

Prostor Mendlova náměstí nám splňuje výše popsané podmínky pro vznik prvního "korálku" téměř dokonale. Dalším úsekem by mohla být ulice Rybářská, která by nám již mohla přivádět říční vodu přímo ze Svratky. Vytvořila by se tak slepá říční větev či slepý náhon. Ulice Rybářská by tímto vodním prvkem dostala nový impuls a jistě bychom mohli hovořit o "nové adrese".

Nový úsek dvou “korálků” by silně podpořil rozvoj Starého Brna, které by díky nově vzniklému, zatím slepému ramenu, získalo zpět něco ze své zašlapané historie.

Další úseky možné obnovy náhonu jsou charakteristické svou otevřeností, zde mám na mysli neudržovaný park mezi ulicí Jircháře a Vodní. Další úsek, kde by mohl být rehabilitován náhon, je na Nových Sadech v místech parku francouzského typu. Náhon jím přímo neprotékal, protékal blíže k budově lázní, ale jak jsem dříve naznačil, nejedná se o přesnou repliku náhonu a tato dvě místa sice již dnes by měla sloužit k relaxaci a odpočinku, ale upřímně řečeno, mnoho návštěvníků oba parky nemají, neboť jsou neatraktivní, nic nenabízejí.

Zmiňované úseky obnovy náhonu jsou ve veřejném prostoru, náhon však tekl celá staletí soukromým pozemkem Územím sv. Anny, později nemocnice u sv. Anny. Toto území mezi dnešním Mendlovým náměstím a Jircháři by si samozřejmě zasloužilo obnovu náhonu též, alespoň v částech nemocničního areálu, kde je to možné a kde by obnovený náhon nekomplikoval provoz nemocnice, protože výzkumy ukazují, že vodní tok má prokazatelně pozitivní vliv na lidskou psychiku. A právě v nemocnici, kde pacienti prožívají stresy z nemoci, z nemocničního prostředí by jistě uklidňující vliv vody uvítali jak pacienti, tak lékaři nemocnice.

Zatím jsem pomyslně navlékl pět korálků, které by na sebe navazovaly. V úsecích pod domy či vozovkou, kde by nebyl tok otevřený, by byl tok kanalizován jako již dříve v minulosti. Představíme – li si však tok od řeky Svratky na Rybářské až po Nové Sady, nelze již mluvit o možnosti vytvořit slepé rameno. Voda musí dál pokračovat k mateřské řece, řece Svratce.

V historii tekl Svratecký náhon od dnešních Nových Sadů pod železničním viaduktem, kde vytékal v oblasti zvané Náhon (Offermannova továrna na sukno, dnešní Tesco), tekl dále po Dornychu až po soutok s Ponávkou a vytvářel zde tzv. Brněnské Benátky. Tento název byl později použit i na jiná zákoutí Svrateckého náhonu.
Obnovení Svrateckého náhonu v tomto spletitém prostředí se jeví jako nelehký a možná i zbytečný úkol, když si uvědomíme, že by obnovený náhon byl stále pod vozovkami a domy.

Zlomový bod dle mého názoru je pod železničním viaduktem, odtud by novodobý náhon mohl téct nikoli směrem k Dornychu, ale na opačnou stranu směrem do nově navrhovaného Jižního města, kde by se stal městotvorným prvkem. Zde by mohl vytvořit libovolný meandr, který by nám udělal organický tvar ve struktuře nové části města. Po protečení novou městskou částí by ústil zpět do Svratky.

Obr. 135 Jircháře, Vodní ulice současnost

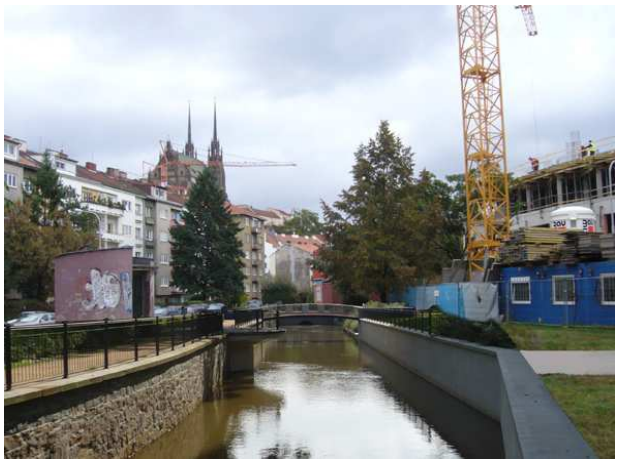

Obr. 136 Jircháře, Vodní ulice studie

10. Diskuze

Ve své disertační práci jsem pracoval jednak s veřejně dostupnou literaturou a dostupnými mapovými podklady, které byly pouhými kopiemi jak v papírové podobě, tak v digitální; snažil jsem se též nashromáždit, co nejvíce obrazové dokumentace, pracoval jsem s fotokopiemi obrazů znázorňující a dotýkající se problematiky Svrateckého náhonu, nashromáždil jsem množství starých fotografií a pohlednic daného území; a jednak jsem se zaměřil i na nové zdokumetování daných území. Ve své práci především pracuji a srovnávám materiály z 19. a 20. století. Tyto podklady jsou již značně přesné a pro moji práci dostatečné. Mapové podklady jsem vybral ze tří období náhonu: 1. období průmyslového využití r.1858, 2. období likvidace meandru na Mendlově náměstí r.1906 a 3. období náhon v době tzv. První republiky. Mapové podklady jsou vybrány tak, aby byly dostatečně výstižné i pro laika.

1. Mapový podklad z roku 1858, jedná se o Doležalův situační plán města Brna, na tomto plánu jsou velmi detailně zaznamenány půdorysy městkých bloků a budov. Jsou zde čitelné názvy ulic i popis budov.
2. Mapový podklad katastrální mapa města Brna z roku 1906, ta nám detailně zobrazuje město i náhon začátku století.
3. Mapový podklad Jančův plán Brna z roku 1928, jednoduše a jasně nám ukazuje město a Svratecký náhon v době prvorepublikové výstavby.

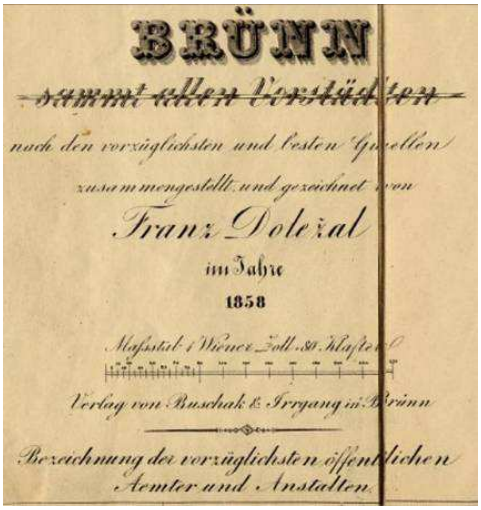

Obr. 137 Doležalův plán Brna z roku 1858, výřez

Ostatní mapové podklady používám zvlášť na jednotlivé úseky náhonu k dokreslení stavu toku. Velmi zajímavým podkladem jsou historické mapy a obrazy z doby

švédského obléhání, kdy je Svratecký náhon zobrazen relativně velmi kvalitně, vytéká v oblasti dnešního Velodromu, na Starém Brně tvoří nápadný meandr a ústí do Ponávky. Tyto a starší historické podklady jsem použil pro dokreslení stavu náhonu ve středověku. Pracoval jsem též s Vičarovými plány Brna, které sestavil a nakresil v polovině minulého století na základě historických map a obrazů.

Protože přímých textových podkladů, co se týče Svrateckého náhonu, je minimálně, zvolil jsem metodu "čtení mezi řádky", kdy jsem v literatuře o brněnské historii hledal jakékoli zmínky o vodních tocích, zvláště pak o Svrateckém náhonu. Nejvíce jsem pracoval s knihami Brno od K. Kuči (2000), Staré, Staré Brno od M. Flodrové a Z. Müllera (2007), Brno, dílo přírody, člověka a dějin od Halové-Jahodové (1975). V těchto knihách je řada informací o brněnských vodních tocích, není zde však jediná kapitola, která by se přímo zabývala Svrateckým náhonem a jeho historií. Jednotliví autoři se v některých věcech neshodují, proto se snažím ve své práci poukázat na určité neshody. Srovnáním-komparací jednotlivých autorů jsem zjistil neshody mezi jejich tvrzeními o dějinných událostech, proto zde uvádím obě varianty možného výkladu.

Velmi zajímavá byla práce s fotodokumety a starými pohlednicemi, neboť Svratecký náhon byl relativně často zachycován na malířská plátna či později fotoaparáty na skleněné destičky, později na fotopapír. Tato četnost zobrazení mi v první fázi výzkumu dělala radost, v druhé fázi jsem však zjistil, že jsou zachycovány stále tatáž zákoutí a tytéž ulice. Některé části náhonu nejsou vůbec zaznamenány žádnou technikou, zde mi pomohly pouze mapové podklady, některé úseky Svrateckého náhonu zachycené na fotografii nelze zcela dobře identifikovat a lokalizovat. Na fotografiích je často jen nápis Brněnské Benátky. Tento název se používal pro pitoreskní zákoutí, která vytvářel Svratecký náhon po celém svém toku. Několik takových nejasných fotografiích se mi dostalo k posouzení a bádaní a jen díky malým detailům se mi je téměř všechny podařilo identifikovat. Takovým detailem jsou například ozdobné ostění oken, zábradlí u mostku apod.

11. Možnosti využití práce

Výsledky disertační práce budou publikovány v odborné literatuře, odborných časopisech, na vědeckých konferencích u nás i v zahraničí. Návrhy řešení pro využití vodních toků v městě Brně nabídnu zastupitelstvu města Brna, které podrobně seznámím s možnostmi využití Svrateckého náhonu z hlediska městotvorného, rekreačního, ekologického i ekonomického. Rád bych práci nabídl veřejnosti, aby podobně jako v Lipsku vzniklo povědomí o možnostech znovuobnovit náhon, a tím přivést vodu do středu města.

12. Závěr

V disertační práci popisuji historický vývoj vodních toků na území města Brna se zaměřením na umělý kanál Svratecký náhon. Současný stav Svrateckého náhonu a jeho vývoj je zde popsán dle dostupné literatury, dostupných mapových podkladů, zachovalých obrazových podkladů a fotodokumentace současného stavu.

V práci jsou zachyceny i vzpomínky obyvatel města Brna, kteří si na umělý tok ještě pamatují. Tyto vzpomínky dokreslují stav Svrateckého náhonu v době jeho zániku.
V disertační práci je zaznamenán současný stav území, kterým náhon protékal, s kterým sousedil. V kapitole *Příklady obnovy náhonů a přírodních potoků u nás i v zahraničí* je nastíněno, jakým způsobem k náhonům přistupují dvě partnerská města města Brna Lipsko a Graz. Z jejich řešení vycházím při navržení možných přístupů k obnovení či připomenutí zaniklého Svrateckého náhonu.

Ve své práci však kladu největší důraz na zmapování území, kterým náhon protékal, na jeho obraz minulosti a současnosti. Práce by měla sloužit jako ucelený podkladový materiál pro další studium Svrateckého náhonu a pro možné studie řešení území, kterým náhon tekl, a pro jeho alespoň částečnou obnovu.

Cíle disertační práce byly splněny:

1. Vypracoval jsem analýzu současného stavu Svrateckého náhonu v Brně, viz kapitola 6.
2. Na základě dostupných informací jsem zjistil příčiny zániku Svrateckého náhonu, viz kapitola 5.3.5.
3. Nashromáždil jsem historické i současné informace, které umožňují se lépe orientovat v problematice Svrateckého náhonu.
4. Nashromáždil jsem historické i současné mapové, obrazové podklady, které umožňují se lépe orientovat v problematice Svrateckého náhonu.
5. Zaznamenal jsem postřehy a vzpomínky pamětníku, kteří žili v blízkosti náhonu před jeho likvidací.
6. Návrhl jsem možnosti obnovy Svrateckého náhonu pro dnešní život v městě Brně.

Věřím, že se má práce stane informačním zdrojem pro odborníky a všechny, kteří se tímto tématem zabývají.

13. Použitá literatura

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Brno v architektuře a výtvarném umění.* Blok: Brno, 1981

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Vodovody a kanalizace města Brna 1872-1972.* Vodohospodářská správa města Brna: Brno, 1972

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Voda pro Brno, 120 let provozu brněnského vodovodu 1872-1992.* Brněnské vodárny a kanalizace: Brno, 1992

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Dvacet let města Brna.* Městský národní výbor v Brně: Brno, 1965

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Ochrana před povodněmi v urbanizovaných územích.* IREAS: Praha, 2007. ISNB 978-80-86684-48-2

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Řeky pro život – plánování v oblasti vod.* Unie pro řeku Moravu: Brno, 2007

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Dvě století ve službách zdraví (1786-1986).* Krajský ústav národního zdraví: Brno, 1986

BRANCH, C. M. *Atlas of rare city maps, komparative design*, 1830-1842. Princeton Architectural Press: New York, 1997. ISNB 1-56898-073-6

BRODESSER, S. *Jak plynul čas podél řeky Svratky.* Moravské zemské muzeum: Brno, 2003. ISNB 80-7028-207-X

BRODESSER, S. *Staletími podél řeky Svitavy.* Moravské zemské muzeum: Brno, 2005. ISNB 80-7028-217-7

BUDÍK, M. , HRUBÝ, K. O. , REICHMANN, V. *Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1964

DŘÍMAL, J. *Brno.* Národní výbor města Brna: Brno, 1975

FILIP, V. *Brno-staré pohlednice, Náměstí Svobody, Masarykova třída, Hlavní nádraží.* Josef Filip: Brno, neuvedeno

FILIP, V. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno

FILIP, V. *Pozdrav z Brna, brněnské pohlednice z přelomu 19. a 20. století.* Josef Filip: Brno, 2007

FLODROVÁ, M., MÜLER, Z., *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna.* Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1.

FLODROVÁ, M. , GALASOVSKÁ, B. , VODIČKA, J. *Seznam ulic města Brna s jejich vývojem pojmenování.* Muzejní a vlastivědná společnost: Brno, 1984

FLODROVÁ, M. , TEPLÝ, L., *100 let v Brně.* Fotep: Brno 2007. ISNB 978-80-86871-09-7

FRAGNER, B. *Labyrinty měst*. Albatros: Praha, 1984

GEHL, J. GEMZOE,L. *Nové městské prostory*. Era: Brno, 2002. ISNB 80-86517-09-8.

GEHL, J. *Život mezi budovami.* Nadace partnerství: Brno, 2000. ISNB 80-85834-79-0.

HÁLOVÁ - JAHODOVÁ, C. *Brno dílo přírody, člověka a dějin.* Blok: Brno, 1975

HRUBÝ, K.O. *Brno*. Krajské nakladatelství KNV: Brno, 1951

CHRONEK, I. *Architekt Bohuslav Fuchs celoživotní dílo*. Petrov: Brno, 1995. ISNB 80-85247-62-3

KALIVODA, F. *Brno, vůně jednoho města. Procházka městem mezinárodních veletrhů.* Městský národní výbor: Brno, 1959

KALIVODA, F. *Brno, město práce a pokroku.* Blok: Brno,1966

KONVIČKA, M. a kol. *Město a povodeň*. Era: Brno, 2002. ISNB 80-86517-38-1

KRIER, L. *Architektura -volba nebo osud*. Academia: Praha, 2001. ISNB 80-200-0012-7

KUČA, K. *Brno Vývoj města, předměstí a připojených vesnic.* Miloš Uhlíř – Baset : Praha, 2000. ISBN 80-86223-11-6

KUČA, K. *Památky Brna.* Odbor kultury úřadu města Brna: Brno, 1991

MICHAEL, K. redation. *Leipzig, probleme der Stadtentwicklung.* Deutche Bibliothek CIP: Dresden, 1999. ISNB 3-934367-01-1

NĚMEC, J., HLADKÝ, J. (e) *Voda v České republice.* Consult: Praha, 2006. ISNB 80-903482-1-1

NORBERG-SCHULZ, CH. *Genius loci*. Odeon: Praha, 1994

RAGON, M. *Kde budeme žít zítra.* Mladá fronta: Praha, 1967

SAMEK, B., HRUBÝ, K.O. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982

SVOBODA, A. *Brněnské podzemí*. R-ateliér: Brno, 2001. ISNB 80-902985-0-8

SVOBODA, A. *Brněnské podzemí*, *kniha druhá.* R-ateliér: Brno, 2005. ISNB 80-902985-1-6

SÝKORA, L. editor. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky.* Ústav pro ekonomiku: Praha, 2002. ISNB 80-901914-9-5

ŠLAPETA, V. MUSIL, F. JANDÁČEK, V. *Stavební kniha 2003. Funkcionalismus na Moravě*. Expo Data: Brno, 2003. ISNB 80-7293-077-X(Expo Data spol.s.r.o.) ISNB 80-86364-96-8 (ČKAIT, s.r.o.)

ŠLEZINGR, M. *Brněnská přehrada a lidé kolem ní*. VUT-FAST: Brno, 1998. ISNB 80-214-1127-9

ŠTĚRBA, O. *Pramen života*. Panorama: Praha, 1986

ROTH, J. *Základy zdravotního inženýrství. Vodárenství, odpadní hmoty, lázeňství.* Průmyslové vydavatelství: Praha, 1952

14. Seznam a popis obrazové dokumetace

Obr. 1 Náhon, schématický řez náhonem, nakreslil T. Pavlovský.

Obr. 2 Strouha, schématický řez strouhou, nakreslil T. Pavlovský.

Obr. 3 Vantrok, schématický řez vantrokem, nakreslil T. Pavlovský.

Obr. 4 Plán města Brna ze 17. století. Mědirytina o velikosti 31,7 cm x 20,2 z knihy (M. Z.) " Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, das ist, Beschreibung und eigentliche Abbildung der vornehmsten und bekandtesten Stätte und Plätze in dem Königreich Boheim un einverleibten Länderen, Mähren und Schlesien". (Matthauem Merian, Frankfurt), 1650. převzato z knihy F. Kalivody. *Brno, vůně jednoho města. Procházka městem mezinárodních veletrhů.* Městský národní výbor: Brno, 1959, s. 28.

Obr. 5 Brno, pohled od jihovýchodu. G. Houfangel, mědiryt, 1617, převzato z knihy autorského kolektivu. *Brno v architektuře a výtvarném umění.* Blok: Brno, 1981, s. 84.

Obr. 6 Řeka Svratka s železničním mostem na Nových Sadech v pozadí, autor T. Pavlovský, 2008.

Obr. 7 Plán města Brna z r. 1879 s vyznačeným Svrateckým náhonem, převzato z knihy M. Flodrové, B.Galáskové, J. Vodičky, Seznam ulic města Brna, 1984

Obr. 8 Katastrální mapa z r. 1906, výřez, měřítko originálu 1 : 2880, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 9 Jančův plán Brna z r. 1928, výřez, měřítko originálu 1 : 11520, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 10 Budova mlýna v Kamenném Mlýně kolem r. 1905, autor fotografie neznámý, převzato ze stolního kalendáře.

Obr. 11 Jez v Kamenném Mlýně kolem r. 1900, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 12 Jez v Kamenném Mlýně kolem r. 1900, autor J. Kunzfeld, převzato z knihy B. Samka a K. O. HRUBÉHO. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr.180.

Obr. 13 Jez v Kamenném Mlýně kolem r. 1940, autor jezu a lávky J. Grunt 1924-25, autor fotografie neznámý, převzato ze stolního kalendáře.

Obr. 14 Jez v Kamenném Mlýně r. 1979, autor fotografie M. Budík, z archivu autora.

Obr. 15 Pohled na Pisárky s budovou vodárny a v dáli s cukrovarem, konec 19. století, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 16 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1 : 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 17 Katastrální mapa z r. 1906, výřez, měřítko originálu 1 : 2880, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 18 Bauerův statek s velodromem počátek 20. století, autor kolorované fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 19 Bauerův statek s velodromem počátek 20. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy M. FLODROVÉ a Z. MÜLERA , *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna.* Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1, s. 192.

Obr. 20 Katastrální mapa z r. 1906, výřez, měřítko originálu 1 : 2880, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 21 Pisárecká vodárna kolem r. 1890, převzato z knihy autorského kolektivu. *Vodovody a kanalizace města Brna 1872-1972.* Vodohospodářská správa města Brna: Brno, 1972, s. 16.

Obr. 22 Pohled na BVV s náhonem r. 1963, autor fotografie K.O. Hrubý, převzato z knihy M. Budíka, K.O. Hrubého a V. Reichmanna. *Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1964, série fotografií č. 93.

Obr. 23 Pohled na Staré Brno z Červeného kopce kolem roku 1940, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 24 Výřez obrazu Obléhání Brna Švédy r. 1645 od malířské dvojice H. B. Beyera a H. J. Zeisera, převzato z knihy F. Kalivody. *Brno, vůně jednoho města. Procházka městem mezinárodních veletrhů.* Městský národní výbor: Brno, 1959, s. 33.

Obr. 25 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1 : 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 26 Rybářská ulice kolem r. 1930, autor fotografie neznámý, převzato z knihy C. HÁLOVÉ - JAHODOVÉ. *Brno dílo přírody, člověka a dějin.* Blok: Brno, 1975, foto č. 12.

Obr. 27 Rybářská ulice r. 1961, autor fotografie J. Čoupek, převzato z publikace F. Kalivody. *Přestavujeme Staré Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1961.

Obr. 28 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1 : 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 29 Starobrněnský mlýn kolem roku 1930, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 30 Pohled na klasicistní budovu radnice na Starém Brně, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 31 Mendlovo náměstí (Klášterní náměstí) po zasypání náhonu, kolem r. 1910, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 32 Mendlovo náměstí (Klášterní náměstí) se sochou G.J. Mendela, kolem r. 1910, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 33 Svratecký náhon – odbočka ke klášteru, výřez mapy Švédů z roku 1645, převzato z knihy M. FLODROVÉ a Z. MÜLERA , *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna.* Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1, s. 44.

Obr. 34 Ilustrační fotografie náhonu z klášteru Porta coeli, autor fotografie T. Pavlovský 2008.

Obr. 35 Ilustrační fotografie náhonu z klášteru Porta coeli – přístup k vodě, autor fotografie T. Pavlovský 2008.

Obr. 36 Meandr na Klášterním náměstí roku 1893, autor fotografie J. Kunzfeld, převzato ze stolního kalendáře.

Obr. 37 Domy koželužen na Klášterním náměstí na konci 19. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 38 Dům, ve kterém žil L. Janáček na přelomu 19. a 20 století, na Klášterním náměstí na konci 19. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy M. FLODROVÉ a Z. MÜLERA , *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna.* Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1, s. 24.

Obr. 39 Svratecký náhon ve spodní části dnešní ulice Pekařské roku 1896, autor fotografie J. Kunzfeld, převzato z knihy B. Samka a K. O. HRUBÉHO. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr.149.

Obr. 40 Mlýnský náhon ve středu dnešního Mendlova náměstí, poč. 20. století, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 41 Mlýnský náhon ve středu dnešního Mendlova náměstí, poč. 20. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 42 Mendlovo náměstí po roce 1900, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 43 Plán Starého Brna s vyznačením mlýnského náhonu r. 1960, převzato z publikace F. Kalivody. *Přestavujeme Staré Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1961.

Obr. 44 Návrh – perpektiva, pohled z Mendlova náměstí do Veletržní ulice, převzato z publikace F. Kalivody. *Přestavujeme Staré Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1961.

Obr. 45 Návrh – model Starého Brna, převzato z publikace F. Kalivody. *Přestavujeme Staré Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1961.

Obr. 46 Návrh – axonometrie Mendlova náměstí, převzato z publikace F. Kalivody. *Přestavujeme Staré Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1961.

Obr. 47 Zasypávání Svrateckého náhonu na Rybářské ulici 1961-1962, autor fotografie neznámý, KOLEKTIV. *Ul. Trýbova.* [online]. 2007, poslední revize 18. 6. 2009 [cit. 2009-01-03). Dostupné z: http://www.trybova.bloguje.cz/630420-svratecky-nahon-vteka-na-mendlovo-namesti.php.

Obr. 48 Zasypávání Svrateckého náhonu na Rybářské ulici 1961-1962, autor fotografie neznámý, KOLEKTIV. *Ul. Trýbova.* [online]. 2007, poslední revize 18. 6. 2009 [cit. 2009-01-03). Dostupné z: http://www.trybova.bloguje.cz/630420-svratecky-nahon-vteka-na-mendlovo-namesti.php.

Obr. 49 Zasypávání Svrateckého náhonu na Rybářské ulici 1961, autor fotografie J. Čoupek, převzato z publikace F. Kalivody. *Přestavujeme Staré Brno.* Krajské nakladatelství: Brno, 1961.

Obr. 50 Plovárna na Starém Brně kolem r. 1920, autor fotografie neznámý, převzato z knihy M. FLODROVÉ a Z. MÜLERA, *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna.* Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1, s. 176.

Obr. 51 Plovárna na Starém Brně po r. 1929, autor fotografie neznámý, převzato z knihy M. FLODROVÉ a Z. MÜLERA, *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší části města Brna.* Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1, s. 177.

Obr. 52 Výřez axonometrie středověkého Brna kolem r. 1630, autor neznámý, převzato z knihy M. FLODROVÉ a Z. MÜLERA, *Staré Staré Brno*, *vyprávění o minulosti nejstarší*

části města Brna. Expo data spol. s.r.o.: Brno, 2007. ISNB 978-80-7293-194-1, stavební vývoj Starého Brna.

Obr. 53 Katastrální mapa z r. 1906, výřez, měřítko originálu 1: 2880, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 54 Jančův plán Brna z r. 1928, výřez, měřítko originálu 1: 11520, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 55 Nemocnice u sv. Anny kolem r. 1890, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 56 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1 : 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 57 Mědirytina zachycující areál nemocnice před r. 1865, autor neznámý, převzato z knihy autorkého kolektivu. *Dvě století ve službách zdraví (1786-1986).* Krajský ústav národního zdraví: Brno, 1986, s. 40.

Obr. 58 Situační plán nemocnice u sv. Anny s výrazněným mlýnským náhonem kolem r. 1867, převzato z knihy autorkého kolektivu. *Dvě století ve službách zdraví (1786-1986).* Krajský ústav národního zdraví: Brno, 1986, s. 50.

Obr. 59 Mlýnský náhon v areálu nemocnice sv. Anny na přelomu 19. a 20. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy autorkého kolektivu. *Dvě století ve službách zdraví (1786-1986).* Krajský ústav národního zdraví: Brno, 1986, s. 65.

Obr. 60 Pohled na Jircháře a ulici Vodní s náhonem počátek 20. stol., autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 61 Ulice Vodní, pohled od Petrova r.1910, autor fotografie Wirwas, převzato z knihy C. HÁLOVÉ - JAHODOVÉ. *Brno dílo přírody, člověka a dějin.* Blok: Brno, 1975, foto č. 30.

Obr. 62 Ulice Vodní, pohled “na Petrov” r. 1902, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 63 Ulice Vodní s barokním kostelem na Petrově počátek 20. století, fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 64 Ulice Vodní s neogotickým kostelem na Petrově kolem r. 1930, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 65 Výřez ze situačního plánu Brna r. 1943, archív T. Pavlovského.

Obr. 66 Františkov 1826, dnes Nové Sady, kolorovaná kresba, autor F. Richter, pohlednice převzata ze série pohlednic Brno 1816 – 1830 v kresbách F. Richtra, vydalo ČTK – Pressfoto Praha.

Obr. 67 Lamplův mlýn s vodním čerpadlem – vodárna, před r. 1900, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 68 Lamplův mlýn s vodním čerpadlem – vodárna, po r. 1920, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 69 Lamplův mlýn s vodním čerpadlem – vodárna, 30. léta 20. století, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 70 Lamplův mlýn s vodním čerpadlem – vodárna, 30. léta 20. století, autor malby neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 71 Františkov s náhonem konec 19. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 72 Františkov s náhonem počátek 20. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 73 Kamenné vodovodní potrubí, autor fotografie neznámý, použito z knihy autorského kolektivu. *Dvacet let města Brna.* Městský národní výbor v Brně: Brno, 1965.

Obr. 74 Pohled na Brno s železničním viaduktem r.1840, autor J. Wiedner, Muzeum města Brna.

Obr. 75 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1: 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 76 Katastrální mapa z r. 1906, výřez, měřítko originálu 1: 2880, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 77 Offermannova továrna na sukna, autor A. Saccheti, kvaš, 1814 – 1817, MMB, převzato z knihy autorského kolektivu. *Brno v architektuře a výtvarném umění.* Blok: Brno, 1981, s. 150.

Obr. 78 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1: 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 79 Katastrální mapa z r. 1906, výřez, měřítko originálu 1: 2880, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 80 Jančův plán Brna z r. 1928, výřez, měřítko originálu 1: 11520, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 81 Ulice Petrovská, Brněnské Benátky, počátek 20. století, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 82 Ulice Petrovská, Brněnské Benátky, počátek 20. století, autor fotografie neznámý, dobová pohlednice.

Obr. 83 Ulice Petrovská, Brněnské Benátky, počátek 20. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy V. FILIPA. *Brno-staré pohlednice, Staré Brno I.* Josef Filip: Brno, neuvedeno.

Obr. 84 Rekonstrukce středověkého krytého mostu přes Svratecký náhon, autor neznámý, DUŠAN, Josef. *Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezku* [online]. 2007, poslední revize 20.1.2009 [cit. 2009-08-07]. Dostupné z: http://www.libri.cz/databaze/mosty/heslo.php?id=84.

Obr. 85 Svratecký náhon na Dornychu r. 1948, autor fotografie neznámý, převzato z knihy B. Samka a K. O. HRUBÉHO. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr. 197.

Obr. 86 Svratecký náhon na Dornychu r. 1911, autor fotografie Kunzfeld, převzato z knihy B. Samka a K. O. HRUBÉHO. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr. 200.

Obr. 87 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1 : 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 88 Jančův plán Brna z r. 1928, výřez, měřítko originálu 1: 11520, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 89 Pohled na Dornych počátek 20. století, autor fotografie neznámý, převzato z knihy B. Samka a K. O. HRUBÉHO. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr. 198.

Obr. 90 Svratecký náhon na Dornychu, 1. pol. 20. století, autor fotografie neznámý, převzato ze stolního kalendáře.

Obr. 91 1. vojenské mapování – josefské (1764 – 1768), výřez, měřítko originálu 1: 28 800, DUŠEK, Jan. *Prezentace starých mapových děl na území Čech, Moravy a Slezska.*[online]. 2005, poslední revize 18. 5. 2009 [cit. 2008-04-08]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?z_height=70&z_width=0&z_newwin=0&map_root=1vm&lang=cs.

Obr. 92 Katastrální mapa z r. 1906, výřez, měřítko originálu 1: 2880, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 93 Jančův plán Brna z r. 1928, výřez, měřítko originálu 1: 11520, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

Obr. 94 Překlenutí Ponávky, autor fotografie neznámý, převzato ze stolního kalendáře.

Obr. 95 Most přes Ponávku nebo-li Starou Svitavu, stojí dodnes, autor fotografie neznámý, převzato ze stolního kalendáře.

Obr. 96 Kaplička v Kamenném Mlýně r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 97 Jez na Svratce v Kamenném Mlýně r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 98 Výřez z plánu Brna, 2009, není zakreslen Svratecký náhon.

Obr. 99 Výřez plánu Brna se zákresen Svrateckého náhonu – schéma.

Obr. 100 Náhon mezi Lázněmi Riviéra a BVV Brno r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 101 Náhon mezi Lázněmi Riviéra a BVV Brno r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 102 Splav na náhonu v areálu kempu v Pisárkách r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 103 Konec náhonu s přepadem do řeky Svratky r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 104 Veletržní ulice r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 105 Rybářská ulice r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 106 Mendlovo náměstí, pohled na baziliku r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 107 Mendlovo náměstí, přestupní uzel r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 108 Nemocice u sv. Anny r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 109 Nemocnice u sv. Anny, dvůr, r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 110 Vodní ulice r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 111 Pohled z Denisových Sadů na Jircháře r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 112 Nové Sady r. 2008 (dříve Františkov) r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 113 Nové Sady, pohled na na klenbu pod níž tekl Svratecký náhon r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 114 Ulice Uhelná, prostor mezi tělesem vlakového nádraží a budovy Tesca (dříve Prior) r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 115 Dornych v pozadí Petrov, r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 116 Dornych, místo bývalého soutoku náhonů, r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 117 Letohrádek Mitrovských s parkem r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 118 Obnovený vodní tok v Lužánkách r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 119 Obnovený vodní tok v Lužánkách r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 120 Obnovený vodní tok v Lužánkách r. 2009, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 121 Mlýnský náhon mezi budovami, Lipsko, SNR r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 122 Dětské hřiště u vody, Lipsko, SNR r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 123 Obnovený náhon na okružní třídě, Lipsko, SNR r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 124 Ulice, místo budoucí obnovy náhonu, Lipsko, SNR r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 125 Vnitrobloky, místo budoucí obnovy náhonu, Lipsko, SNR r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 126 Bronzový model náhonů, umístěno v ulicích města, Lipsko, SNR r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 127 Budova Kunsthausu, Graz, Rakousko r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 128 Mur Island project, kavárna, dětské hřiště, hlediště s jevištěm, Graz, Rakousko r. 2008, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 129 Revitalizace budovy starého mlýna na mlýnském náhonu, autor Gangoly 1999, autor fotografie L. Františák 2007.
Obr. 130 Revitalizace budovy starého mlýna na mlýnském náhonu, autor Gangoly 1999, autor fotografie L. Františák 2007.
Obr. 131 Rybářská ulice, současný stav, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 132 Rybářská ulice, studie - koláž, autor T. Pavlovský.
Obr. 133 Mendlovo náměstí, současný stav, autor fotografie T. Pavlovský.
Obr. 134 Mendlovo náměstí, studie - koláž, autor T. Pavlovský.
Obr. 135 Jircháře, Vodní ulice, současný stav, autor fotografie T. Pavlovský.

Obr. 136 Jircháře, Vodní ulice, studie - koláž, autor T. Pavlovský.

Obr. 137 Doležalův situační plán města Brna r. 1858, výřez, měřítko originálu 1 : 5760, WALTER, Vilém. *Vilemwalter.cz.*[online]. 2008, poslední revize 16.3.2009 [cit. 2008-06-08]. Dostupné z: http://www.vilemwalter.cz/mapy/.

15. Přílohy

Dobová pohlednice Kamenného Mlýnu, poč. 20. století, archiv T. Pavlovského.

Počátek současného náhonu v Pisárkách, stav r. 2009, foto T. Pavlovský.

Konec současného náhonu, přepad do Svratky, stav r. 2009, foto T. Pavlovský.

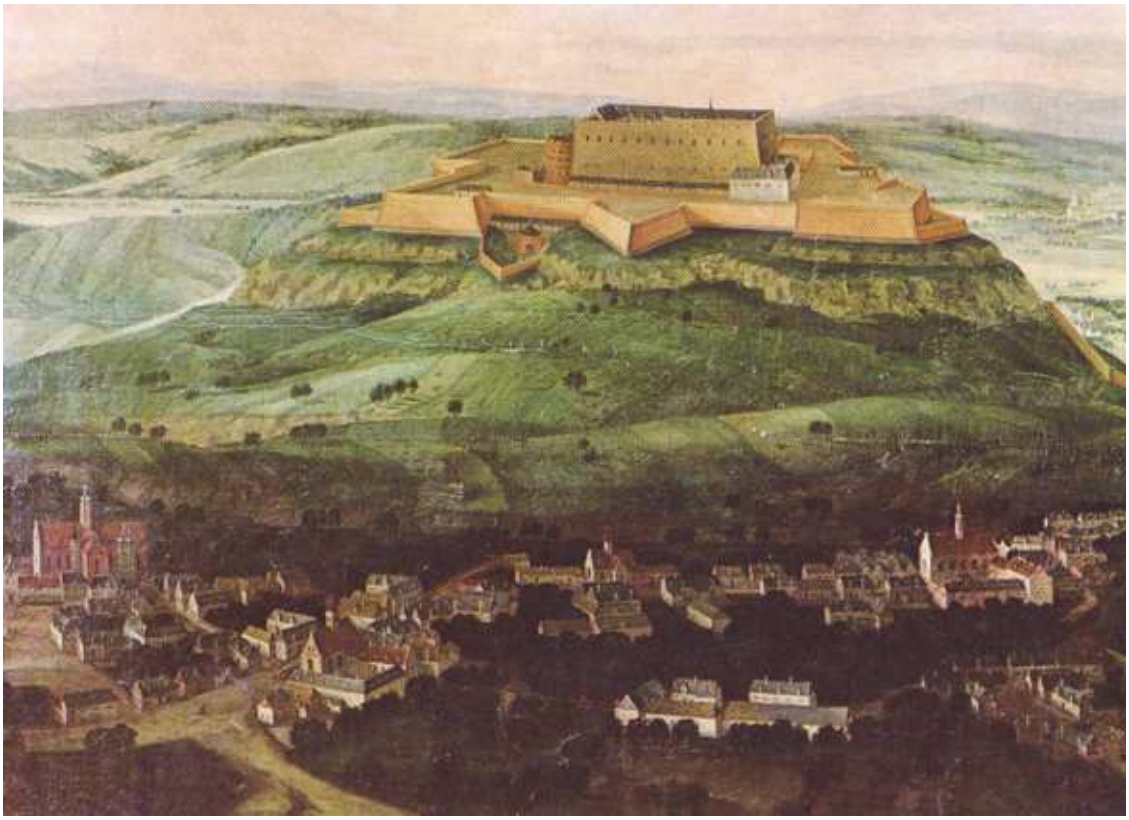

Pohled na hrad Špilberk se Starým Brnem, 1690, SAMEK, B., HRUBÝ, K.O. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr. VI.

Pohled z Vodní ulice na Petrov, kol. r. 1930, HÁLOVÁ - JAHODOVÁ, C. *Brno dílo přírody, člověka a dějin.* Blok: Brno, 1975, obr. 15.

Pohled z Vodní ulice na Petrov, kol. r. 1930, dobová pohlednice, převzato ze stolního kalendáře.

Pohled na zaklenutí náhonu pod viaduktem na Nových Sadech (dříve Františkov), stav r. 2009, foto T. Pavlovský.

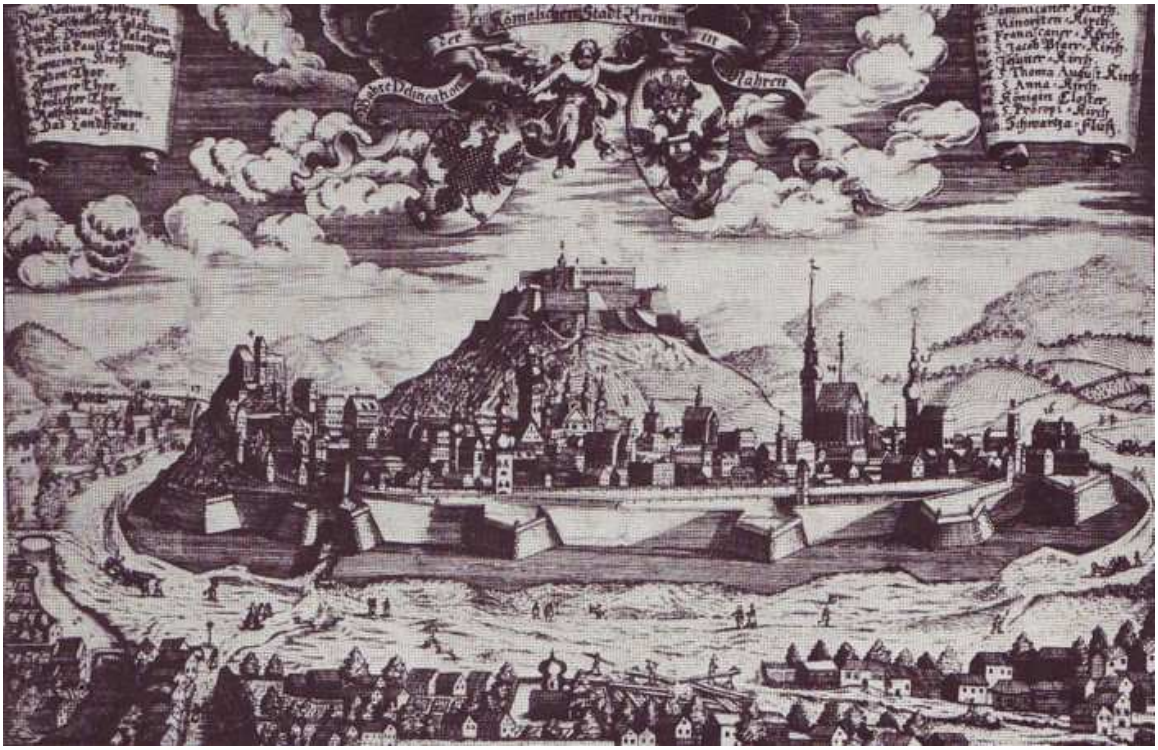

Celkový pohled na Brno, v levé části je patrný Svratecký náhon i s mostkem, 1700, SAMEK, B., HRUBÝ, K.O. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr. IX.

Dornych, obraz náhonu byl častým motivem žánrových obrázků, kol.r. 1940, archiv T. Pavlovského.

Mapa Brna 50. léta 20. století, archiv T. Pavlovského.

Brněnské Benátky, foto J. Kunzfeld, 1906, SAMEK, B., HRUBÝ, K.O. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr. 196.

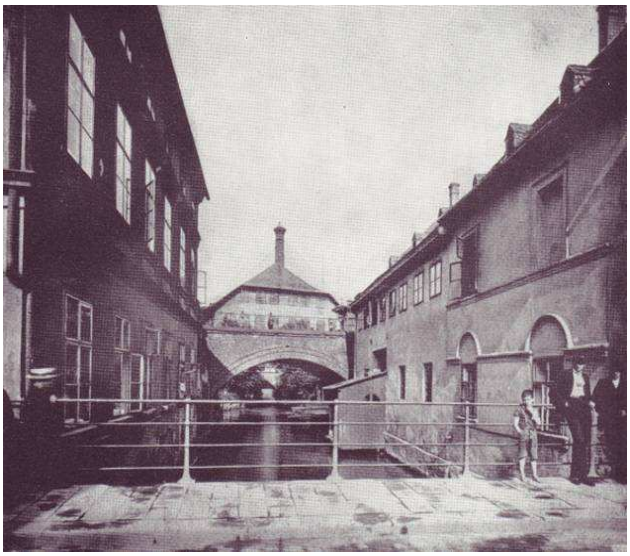

Dornych, foto Wirwas, kol. r. 1910, pohled proti vodě, HÁLOVÁ - JAHODOVÁ, C. *Brno dílo přírody, člověka a dějin.* Blok: Brno, 1975, obr. 16.

Obnova náhonu v Lipsku 2009, SRN, foto T. Pavlovský.

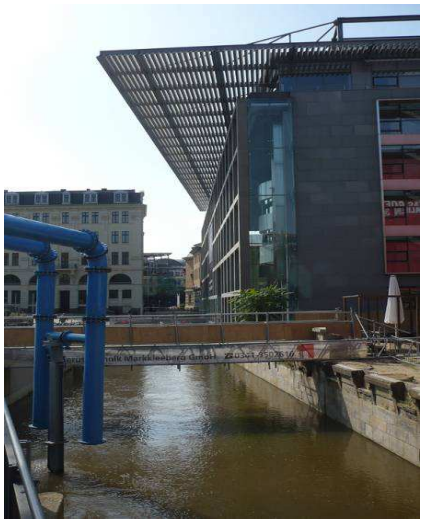

Obnova náhonu v Lipsku 2009, SRN, foto T. Pavlovský.

Obnova náhonů v Lipsku 2009, SRN, soutok dvou náhonů, foto T. Pavlovský.

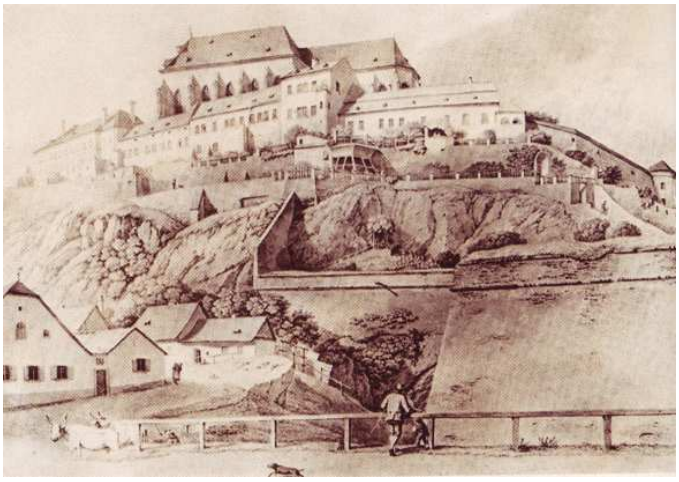

Pohled na Petrov z Nových Sadů (dříve Františkov), 1817, SAMEK, B., HRUBÝ, K.O. *Brno proměny města.* Blok: Brno, 1982, obr.XXVIII.

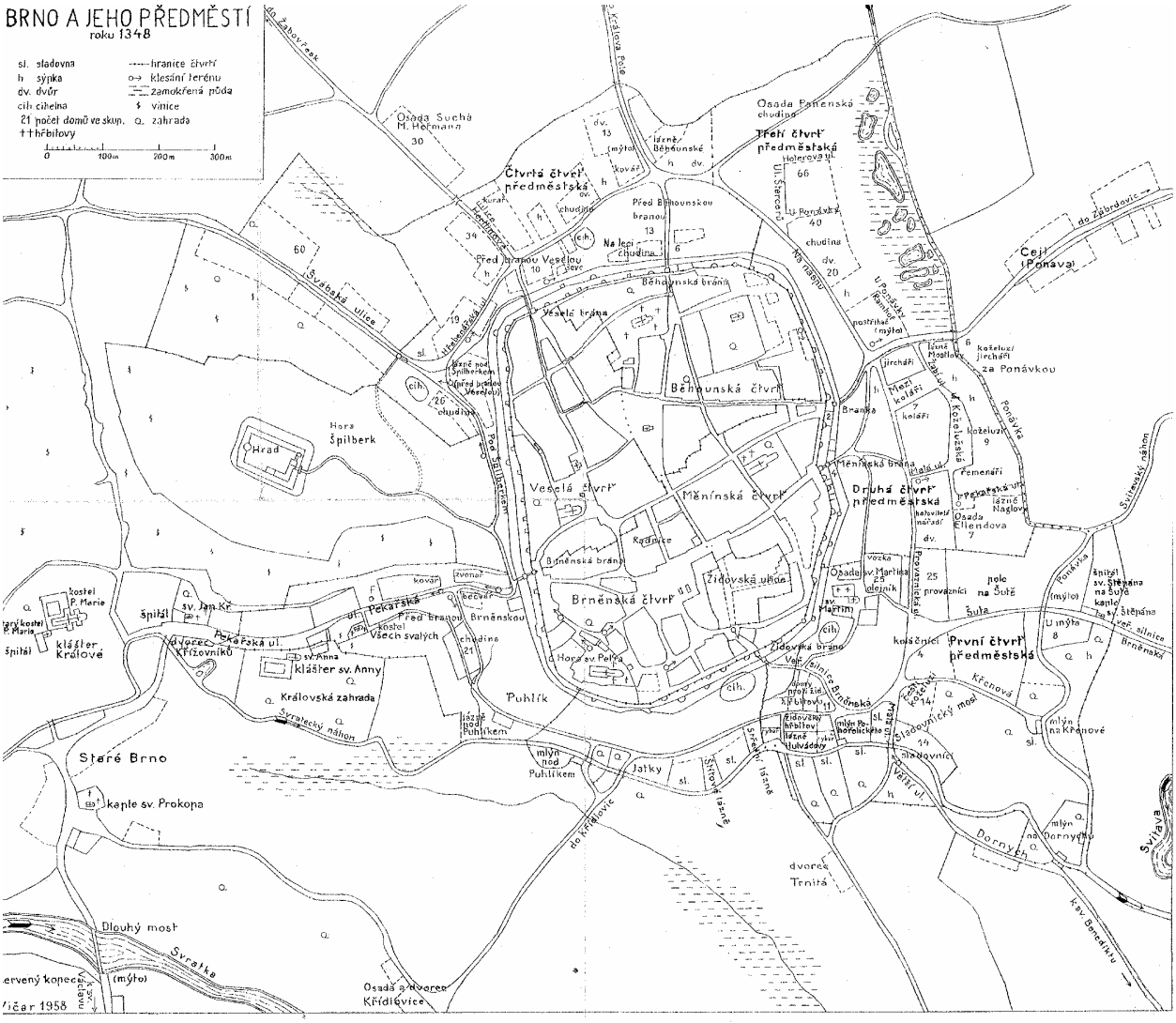

Plán Brna 1348, Oldřich Vičar, 1958, archiv T. Pavlovského.

Plán Brna 1643, Oldřich Vičar, archiv T. Pavlovského.

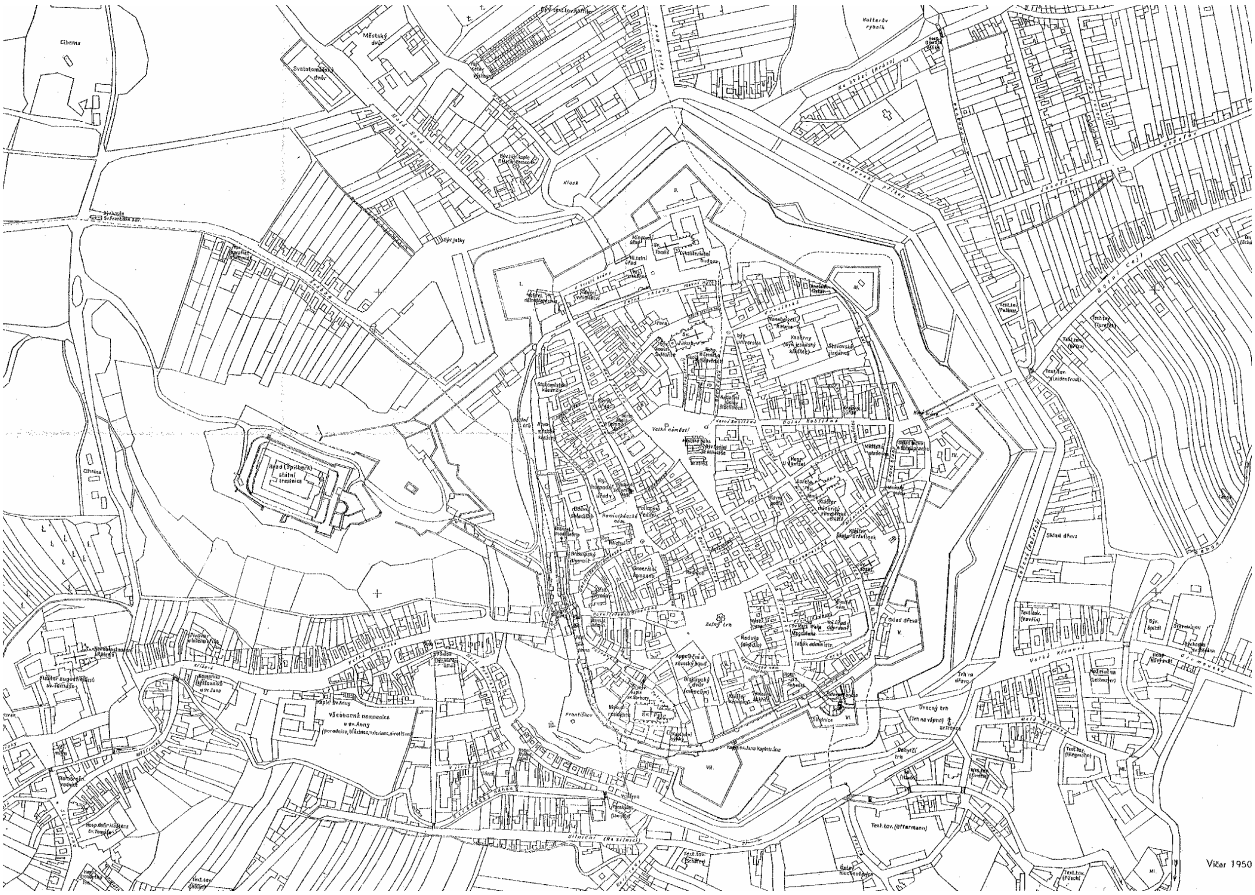

Plán Brna 1825, Oldřich Vičar, 1950, archiv T. Pavlovského.

Plán Brna 1858, Oldřich Vičar,1967, archiv T.Pavlovského.